

RESTORAN **goranka**
VL. MAMULA DUŠAN SRP. MORAVICE

ISSN 1331 - 5439
PROSJEČETA

163 / 164

ОКТОБАР 2021

TEMAT O CRNOJ GORI
INTERVJU / GORANKA MATIĆ
ESEJ / O IVANU V. LALIĆU
IN MEMORIAM / NENAD STEKIĆ (1951 – 2021)
PROZA / DRAGO KEKANOVIĆ

Fotografija: Goranka Matić / Moravice, *Železnička stanica*, 1985.

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографија: Горанка Матић / Моравице, кафана Горанка, 1985.

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Мјеста сјећања и културе Срба у Хрватској

Пет вјекова присуства Срба на територији данашње Републике Хрватске произвело је и оставило бројне материјалне и духовне трагове, неке приметне временом, неке живе и данас. Бројне међу њима као показ и доказ посебности, културне, вјерске и етничке; бројне, данас не мање угрожене, као допринос заједништву међу народима, заједништву животном и политичком.

Споменици културе Срба у Хрватској, њихова сакрална баштина, мјеста сјећања и значајни појединци, како год разумјели тему; она је просторно, временски и на сваки други начин разведена те, на сваки замисливи начин, незбринута. Што је најважније, од настанка Хрватске у данашњим границама па до наших дана, а ти граничници нису случајност, о тој теми се није мислило чак ни индивидуално (ауторски), можда са изузетком Радослава Грујића, а камоли системски. Резултат је то хода и рада историје на тлу Хрватске у споменутих пет стољећа, политике у задњих 150 година и егзистенције једне заједнице, која се у значајној мјери темељила на различитим облицима социјалне искључености (Крајина) те вјерске и менталне „другости“ у односу на окружење. Само се у једном тренутку покушала створити основа за темељитији приступ, и то оснивањем библиотеке, архива и музеја, у првим годинама након Другог свјетског рата, али озбиљан рад једва да је и започео када су зачетци тих институција политички докинута.

И док наше данашње институције покушавају изнова осмислити овај рад, постоји оперативна потреба да се издвоје и именују макар врхунци овог на хоризонту још увијек видљивог, иако изблиједјелог, планинског низа. Све оно што је из ове традиције важно и људима нашег времена препознатљиво као вриједност, није могуће дефинирати ни једном одредницом ни једном категоријом, ма колико широко постављенима. Као резултат неспорне чињенице да се колективни идентитет вијековима оснивао на вјерској разлици, најбоље су нам познати и у свијести људи су најприсутнији сакрални објекти, парохијске цркве и нарочито манастири, због чега имамо врло мало трагова свјетовне грађанске културе, која је исто тако неодвојива од Цркве. Неки од најважнијих нису преживјели ни у сјећању (учитељске школе у Пакрацу и Карловцу, бројне националне институције у Загребу), са свега два, али важна изузетка; кулом Јанковића-Деснице у Исламу и кућом Миланковића у Даљу. Ни једна институција, укључујући издавачке куће те листове и часописе дужег трајања, уз изузетак Нове Европе, нема сачуван архив, а присуство тих драгоцјених едиција у данашњој Хрватској углавном се своди на један комплет, онај у Националној и свеучилишној књижници у Загребу.

Акцент у прегледу врхова српске баштине у Хрватској јесте у њезином просторном распореду, континуитету у расутости, зато се и користи том послу погодан медиј. Како би то требала бити прва карта у замишљеном атласу, она је већег мјерила и обухваћа само најкрупније чињенице на досегнутом нивоу истражености поједних подручја, нивоу који је изразито неуједначен. Два најразведенија комплекса – објекти Српске православне цркве (манастири, цркве и капеле), њих око 500, и изабрани споменици антифашистичке борбе – захтијевају посебан приказ на детаљнијим картама, по појединим регијама и епископијама. У тај ред иду и све традиције и личности локалног и регионалног значаја. Једна категорија ипак видљиво недостаје на карти; то је историјски анонимна крајишка жена, иако је често својим тешким радом и мученичким положајем издржавала ту европску касарну. Наш патријархални грађански слој, исто тако, није својим кћерима створио много прилика за стваралаштво. Лако је видљиво и то да овдје двије најкрупније чињенице, процес доласка који је трајао вијековима и прогон из 1995. године, нису обиљежене. Колико год оне биле као граничници незаобилазне, толико су нерешиве на овај начин, поступком убицања. Зато није тек досјетка став приређивача овог материјала да је само његова cjеловитост једини могући споменик Сеобама, доласку и трајању, и својеврсни антиспоменик августу 1995. године, односно подсетник на стару сентенцу, до које нам је овдје нарочито стало: *Omnia mea tecum porto*.

(B)

* Предговор за едукативну карту “Изабрана мјеста сјећања и културе Срба у Хрватској”, која је ових дана изасла у издању СНВ

Fotografija: Goranka Matić / Moravice, *Kazan za rakiju*, 1985.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis *Prosvjeta*" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZBAHR2X s naznakom "za časopis *Prosvjeta*".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04 OD KOLONIJE DO GOSPOJINE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 11 SRBI SU BILI MONETA ZA
POTKUSURIVANJE DO
ISKORJENJIVANJA**
Milan Čimeša
INTERVJU, DR DANKO PLEVNİK
- 16 STRAHOTE ZABLUDA**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (34)
- 17 JE LI SRPSKI NARATIV LEGITIMNI
POGLED NA PROŠLOST**
Dr Nenad Živanovski
POLITIKA, CRNA GORA
- 20 MITROPOLIT DOSTOJAN**
Mirko Mlakar
CRKVA, CRNA GORA
- 25 POLAKO, UZ KALINE,
STOPU PRED STOPU...**
Miloš Kordić
ZAPIS S BANJE
- 28 ZATEKAO JE ZGARIŠTA,
MUČILIŠTA I RUŠEVINE**
Đakon Budimir Kokotović
HISTORIJA, EPARHIJA GORNJOKARLOVAČKA 1951.
- 30 LABUD I RUS**
Željko Kresojević
SJEĆANJA IZ RATNIH VREMENA
- 31 ČOVEK KOJI JE PRELETEO SVET**
Aleksandar Popović
IN MEMORIAM, NENAD STEKIĆ (1951 – 2021)
- 33 TEK RIJETKI SE SJETE OSTATI DIJETE**
Nataša Puškar
25 GODINA LJETNE ŠKOLE SRPSKOG
JEZIKA I KULTURE *SAVA MRKALJ*
- 36 UMJETNOST PRIBLIŽAVANJA**
Goran Borković
DANI SRPSKE KULTURE U ZAGREBU, 2021.
- 38 KNJIGA KOJA JE POJELA MIT**
Srđan Srdić
ESEJ, O ŽIVOJINU PAVLOVIĆU
- 40 POETA KULTURE**
Đorđe Matić
ESEJ, O IVANU V. LALIĆU
- 44 UČITELJ BEZ UČENIKA –
ZORAN PETROVIĆ (1954 – 2018)**
Nikola Živanović
KRAGUJEVAČKI PESNICI 1960 – 2010. (2)
- 47 ITALIJA – BASNOSLOVNO KRUGOZORJE**
Mirko Demić
ESEJ
- 53 RAZMAK IZMEĐU RIJEČI I STVARI**
Đorđe Nešić
KNJIŽEVNE NAGRADE
- 54 LIRSKO PROŽIMANJE TRADICIJE
I SAVREMENOG ŽIVOTA**
Goran Maksimović
KNJIŽEVNE NAGRADE
- 56 ČEŽNJA ZA PJESMOM NAD PJESMAMA**
Đorđe Nešić
KNJIŽEVNE NAGRADE
- 58 TEHNOLOGIJA JE DOVELA DO
PREZASIĆENJA FOTOGRAFIJOM**
Željko Luketić
INTERVJU, GORANKA MATIĆ
- 66 DISONANTNI PRIZORI DEVEDESETIH**
Bojan Krištofić
IZLOŽBE, 90e: *OŽILJCI*, MMSU RIJEKA
- 69 NERAZDVOJNI U ŽIVOTU, A U SMRTI...?**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, MEĐUNARODNI FESTIVAL MALIH SCENA
I NENAD ŠEVIĆ (1936 – 2021)
- 72 SRBI KAO SJENE**
Zoran Jovančević
FILM *SRBENKA NEBOJŠE SLIJEPEČEVIĆA*
- 77 O BESTIJALNOSTI VEKA IZA NAS**
Mladen Vesković
KNJIGE, *OSTACI SVETA*
- 81 POTPUNA ISTINA**
Slavica Garonja
KNJIGE, *DIJANA BUDISAVLJEVIĆ*
- 84 PRIPOVEDATI, PRIPOVEDATI,
PRIPOVEDATI**
Dragan Babić
KNJIGE, *PUTOVATI*
- 86 ZAPISI O GLINI U GLINI**
Slobodan Grubač
PROZA
- 87 ODLAZE STARI DRUGOVI**
Slobodan Grubač
POEZIJA
- 89 VILA SA KIKA**
Dušan Kolundžić
PROZA
- 92 PRODANA KUĆA U HRVATSKOJ**
Milena Severović
POEZIJA
- 94 ŽEDNI KOSAC**
Drago Kekanović
PROZA
- 97 MILOŠ VASIĆ (1947 – 2021)**
Đorđe Matić
IN MEMORIAM
- 98 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD KOLONIJE DO GOSPOJINE

Nenad Jovanović

SLIKARSKA SURADNJA – U okviru aktivnosti pododbora u Dardi 26. juna održana je izložba slika sa 17. saziva likovne kolonije Đola 2020. O izložbi i likovnoj koloniji govorio je prof. Pero Matić, istaknuvši da je kolonija nadrasla sredinu u kojoj se odvija već sedamnaest godina tokom kojih je nastao velik fundus slika, dok su skup stihovima i pjesmom propratili Ljeposava Grubor i Hranislava Mesarić.

SRBI U DONJOJ SLAVONIJI – Osmim predavanjem pod nazivom "Srbi u Donjoj Slavoniji" za stručno-naučni prilog Zbornik radova "Srbi i Vojna krajina u Hrvatskoj", ogranak Matice Srpske za Dubrovnik i Baranju i Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", pododbor Osijek, završili su polugodišnji ciklus programa u tekućoj godini. O Srbima u tada takozvanoj Donjoj Slavoniji od Ilove do zapadnog Srema te od rijeke Save do Drave, govorio je Petar Matić, profesor iz Darde, ističući da su se Srbi koji su u srednjem vijeku, u doba jačanja i prodora Turaka na prostor Balkana naselili područje današnje Slavonije, pokazali kao značajni u čuvanju i obrani tadašnjih carstava, kako austrijskog tako i turskog.

DOBRI VOJAK LJUBOMIR – U organizaciji pododbora "Prosvjete" u Kneževim Vinogradima, u Sportsko rekreacijskom centru, krajem juna održana je promocija knjige "Ratni dnevnik Ljubomira Šašlića – od austrougarskog vojnika do solunskog dobrovoljca" autora Petra Šmrčkovića i Petra Matića. Matić je predstavio knjigu u kontekstu historijskih događaja u kojima je dnevnik nastao, dok je Šmrčković govorio o nedavnom slučajnom pronalasku dnevnika, kao i o putešestvijama Ljubomira Šašlića od mobiliziranog austrougarskog regruta do solunskog dobrovoljca. Knjiga koju je izdao tamošnji pododbor "Prosvjete" nastala je na osnovu dnevničkog zapisa ovog učesnika Prvog svjetskog rata iz Baranje. Knjiga je 10. septembra predstavljena i u prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku uz prisustvo 30-ak gostiju i članova.

SURADNJA SA STUDENTSKIM GRADOM – U prostorijama "Prosvjete" u Zagrebu 29. juna održan je susret čelnih ljudi Društva i predstavnika Doma kulture Studentskog centra u Beogradu s ciljem ostvarivanja kulturne suradnje. Tom prilikom predstavilo se djelovanje ovih institucija, kulturne politike i vizije budućih programa kulturne razmjene. Gosti i domaćini međusobno su se darivali svojim izdanjima. Sastanku su prisustvovali direktor Doma kulture Studentskog centra Boris Postovnik, urednik kazališnog programa DKSG Andrija Daničić, voditelj poslova za odnose s javnošću i marketing DKSG Željko Jačić, predsjednik "Prosvjete" Mile Radović, potpredsjednik Siniša Tatalović, generalni sekretar Slobodan Živković te Davorka Perić, voditeljica programa za kulturu "Prosvjete".

ZAGREBAČKE BOJE VUKOVARA – Prve julske večeri u novouređenom prostoru "Prosvjete" u Zagrebu otvorena je izložba slika s likovnih kolonija "Boje Vukovara", održanih 2019. i 2020. godine. Otvorenju je, osim članova "Prosvjete" iz Zagreba i Vukovara, prisustvovalo i rukovodstvo Društva na čelu s predsjednikom Milom Radovićem, potpredsjednikom Sinišom Tatalovićem i generalnim sekretarom Slobodanom Živkovićem. Tom

prilikom autor izložbe i potpredsjednik vukovarskog pododbora Milenko Živković naglasio je da je ta izložba, osim u Vukovaru, do sada bila postavljena u Borovu i Osijeku, a planira se postavljanje i u drugim mjestima.

LIKOVNI SUSRETI NA BANJI – Osamnaesti po redu “Likovni susreti na Banji 2021.” održani su 3. jula u Gornjoj Pastuši, selu pored Petrinje. Organizator je bio petrinjski pododbor “Prosvjete” na čelu s Marom Vilus, a na svom imanju ugostili su ih Mara i Milan Opalić. Ovaj puta susrelo se 15 slikara iz Zagreba, Plitvičkih Jezera, Stubičkih Toplica, Novske, Rajića i Banja Luke, a iako tada nisu mogli doći, svoje slike su poslali slikari iz Moravica i Novske. Troje slikara iz Velike Kladuše, inače dugogodišnjih učesnika ovih susreta, ovom prigodom svoje će radove donijeti na jesen na likovnu koloniju “Jesen u Petrinji 2021.”

DJECA SU UKRAS GAREŠNICE – U organizaciji pododbora “Prosvjete” u Garešnici, na nogometnom igralištu u obližnjem Velikom Vukovju, 4. jula održana je 11. po redu Smotra dječjeg kulturnog stvaralaštva “Djeca su ukras svijeta”. Uz domaćine, učesnici su bili Češka beseda iz Malih i Velikih Zdenaca, SKUD “Vaso Đurđević” iz Bršadina, KUD “Sloga” iz Vukovara, SKUD “Branko Radičević” iz Dalja, kao i poddbori “Prosvjete” iz Hrvatske Kostajnice, Vrginmosta i Dvora. Mali folklorasi i sportaši takmičili su se u starim dječjim igrama kao što su skakanje u vreći, koturanje obruča, utrka u nošenju jaja u žlici i graničara. U poslijepodnevnom satima uslijedio je defile Garešnicom, nakon čega je na Gradskoj tržnici započela smotra folklor. Program su vodile članice pododbora Garešnica Bojana Karlica i Biljana Rodić.

DANI SRPSKE KULTURE U DARUVARU – Pododbor “Prosvjete” i daruvarski VSNM organizirali su druge po redu Dane srpske kulture. Mani-

festacija je otvorena 5. jula predavanjem “Iz povijesti Srba daruvarskog kraja” Filipa Škiljana, kojom prilikom su posjetioci mogli saznati niz zanimljivih detalja o dolasku Srba u Daruvar i okolicu, njihovoj borbi za opstanak, održavanju, gradnji, rušenju, ponovnom podizanju hramova te njihovoj sudbini u novijoj povijesti i stanju danas.

I ove godine u prostoru Srpskog kulturnog centra “Izidor Dobrović” organizirana je radionica kaligrafije Zvezdane Drašner koju je pohađao veliki broj djece, radionica animacije za djecu školskog uzrasta, koju je vodila Tatjana Bjelajac Raduka te Mala škola ćirilice za djecu školskog uzrasta koju je vodila Rada Božić. Promovirana je i knjiga “Zaturena pisma”, odvjetnika, pisca i člana županijskog VSNM-a Radovana Dožudića - zbirka eseja u formi pisama koje autor upućuje poznatim kulturno-povijesnim ličnostima i u kojima se osvrće na povijesna zbivanja i obilježja kultura iz kojih su proizašle.

IVANJE U KNEŽEVIM VINOGRADIMA – U organizaciji KUD-a Živojin Žiko Mandić i SKD-a “Prosvjeta” iz Kneževih Vinograda održana je osma po redu manifestacija Ivanjski dani koja se odvija u dane oko 7. jula, kad se slavi praznik rođenja Svetog Jovana Preteče. Petog jula veća grupa ljudi uputila se na Baranjsku planinu kod sela Branjina kako bi nabrala cvijeće iz kojeg će dan kasnije plesti vijence i ukrasiti kuće. Na književnoj večeri održanoj 6. jula Jadranka Radošević održala je predavanje pod naslovom “Oženje cara Dušana”. Publika je s pažnjom pratila predavanje i doznala neke zanimljive i manje poznate detalje iz srpske historije. Događaj je završio održavanjem liturgije u hramu Vavedenja Presvete Bogorodice.

SRETAN ROĐENDAN, DRUŽE TESLA – Ove godine u Zagrebu i drugim gradovima više organizacija i udruženja obilježilo je 10. jula godišnjicu rođenja Nikole Tesle i Dan Nikole Tesle – dan znanosti, tehnologije i inovacija u RH. Tako je u organizaciji udruženja “Nikola Tesla – Genij za budućnost” od 9. do 12. jula održana tradicionalna manifestacija “Tesla & friends”, u okviru koje je kod Teslinog spomenika organiziran performans “Tesline golubice”, a kasnije je delegacija SNV-a i antifašista položila vijenac velikom naučniku u čast. U večernjim satima 10. jula u Vlaškoj ulici u Zagrebu, antikvarijat Crveni Peristil i akademski kipar Pero Jelisić zajedničkom akcijom simbolički su obilježili Teslin rođendan postavljanjem jedne od brojnih autorovih Teslinih skulptura. Brojnim poštovaocima Tesle i umjetnosti, ispred spomenika su se obratili historičar umjetnosti Feđa Gavrilović i sam autor.

PRVIH 40 GODINA – KUD “Vaso Đurđević” iz Bršadina 10. jula obilježio je 40. godišnjicu rada i postojanja svečanim koncertom uz nastupe folklornih društava KUD “Korijeni Bukovice” iz Ervenika, KUD “Branislav Nušić” iz Borova, Ansambl narodnih igara iz Vukovara i KUD “Moslavina” iz Garešnice kao dio tamošnjeg pododbora “Prosvjete” uz solisticu Milicu

Jović iz Bršadina. Organizirani su i izložba starog lovačkog oružja, smotra dječjeg kulturnog stvaralaštva i turnir u odbojci na pijesku, dok je Lovачko društvo iz Bršadina u svom prostoru osiguralo lovački čobanac za sve učesnike i posjetioce. Nakon odbojkaškog finala, uslijedio je folklorni nastup uz predstavljanje folklornih igara iz Srema, Bosilegrada, Vranjskog polja, Šumadije i Užica, a prisutne je posebno oduševio igrokaz KUD-a "Korijeni Bukovice" s izvođenjem bukovičke svadbe stare 320 godina. Po završetku programa domaćin je prikazao kratki dokumentarni film popraćen fotografijama s nastupa i kratkom pričom o 40-godišnjem putu i radu domaćeg KUD-a. Učesnici programa zajednički su se slikali kod spomenika narodnom heroju NOR-a Vasi Đurđeviću, čije ime domaći KUD ponosno nosi.

U KOLU S PRIJATELJIMA – U amfiteatru belomanastirskog Etnološkog centra baranjske baštine 10. jula održan je šesti po redu folklorni koncert pod naslovom "U kolu sa prijateljima" u organizaciji belomanastirskog Srpskog KUD-a "Jovan Lazić". Na koncertu su, uz domaćine, nastupili Česka obec iz Bjelovara, osječko Makedonsko kulturno društvo (MKD) "Braća Miladinovići", Romski resursni centar iz Darde i mađarski KUD "Čardaš" iz Suze.

PRIBLIŽAVANJE ISLAMA – U selima u okolini Zadra, Islamu Grčkom i Islamu Latinskom, "Prosvjeta" je u sklopu Dana srpske kulture od 19. do 21. jula organizirala kustosko-umjetnički projekt "Umjetnost približavanja", čiji je cilj bolje povezivanje lokalnog stanovništva, udruga i lokalne samouprave kroz umjetničko djelovanje. Umjetničkim djelovanjem dvadesetak umjetnika i u suradnji s Kulom Jankovića i mjesnim odborima u dva Islama bila je namjera pridonijeti poboljšanju narušenih susjedskih odnosa dvaju politički razdvojenih, a fizički spojenih sela Islama Grčkog i Islama Latinskog, kao i potaknuti pozitivne političke odluke suradnje i napretka.

Projekt je osim fotografskih radova, razgovora s mještanima, video radova, instalacija i performansa, predstavljanja knjiga, čitanja izvoda iz njih i prikazivanja filmova, uključio i rad s djecom te aktivističke akcije kao što su uvođenje autobusne linije, organizacija nogometne utakmice Islam Grčki – Islam Latinski, osnivanje biblioteke u Mjesnom odboru u Islamu Grčkom čemu je pomogla i donacija "Prosvjete" u vidu niza knjiga, kao i simbolički početak gradnje vodovoda prema Islamu Latinskom u koji je voda odavno stigla. Projekt je vodila kustosica Davorka Perić.

DANI KULE – Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi organiziralo je od 28. do 30. jula 11. po redu kulturnu manifestaciju "Dani Kule". U okviru programa održanog u Kuli Stojana

Jankovića u Islamu Grčkom promovirana je zbirka pjesama Ivana Ergića "Priručnik za čekanje", a razgovor s autorom moderirao je novinar i pisac Gordan Nuhanović, dok je večer uljepšao nastup vokalnog ansambla iz Zadra "Fige". Održana je i tribina "Kultura u provinciji" u okviru koje su Dunja i Ante Gusić te Danijela Bjelanović iz Benkovca i Nenad Pepić iz Obrovca govorili o iskustvima i izazovima s kojima se susreću u organizaciji kulturnih programa u ruralnom području.

MJESTO RASPADA – Koliko likovne teme mogu biti angažirane pokazala je izložba radova članica likovne sekcije zagrebačkog pododbora "Prosvjete" pod nazivom "Mjesto raspada: napuštena industrijska baština grada Zagreba". Prilikom otvaranja izložbe 28. jula voditeljica sekcije Lana Kovačević naglasila je da je tema izabrana zbog emotivnog odnosa polaznika sekcije prema ostacima građevina u kojima su sami sudjelovali kao njihovi stvaraoci ili kao oni koji su doprinosili njihovom radu. Odabrane su lokacije nekadašnjeg Badela, Paromlina, Gredelja, Klačnice i lokacije na Trešnjevci – Bubare, Gradske električne centrale te pruga Samoborčeka. Izloženo je ukupno 36 radova. Tema izložbe, ali i rad "Prosvjete" zainteresirali su gradske vlasti, pa je tako likovnu izložbu 20. septembra obišao zagrebački dogradonačelnik Luka Korlaet koji je tom prilikom najavio projekte revitalizacije i obnove nekih od oslikanih i ocrtanih objekata.

ZAJEDNO PROTIV POTRESA – U Glini je 27. i 28. jula proveden projekt "Zajedno za obnovu i izgradnju povjerenja" koji su organizirali Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, SNV i udruženje Sunco-kret Gvozd uz podršku nizozemske ambasade u Hrvatskoj i organizacije ADRA. Prvog dana otvorena je izložba fotografija "Stojanove nove čizme" aktivistice SNV-a Dajane Žarković, nastalih u okviru akcije "Banija je naša kuća" koja je postavljena i 29. jula na komemoraciji žrtvama ustaškog masakra u Glini te na Susretima na Baniji u Malom Gradcu 31. jula. Dan kasnije, učesnici biciklijade prešli su dva i pol kilometra od Gline do Majskih Poljana gdje je održana radionica "Protresimo potres zajedno" na kojoj su ekologinja Jovana Matijević i profesorica hrvatskog jezika Ljerka Iharoš zajedno s djecom, upriličile kazališnu predstavu.

KARLOVAČKA SKUPŠTINA – Redovna godišnja skupština karlovačkog pododbora "Prosvjete" održana je 29. jula u gradskom kazalištu Zorin dom. Pedesetak delegata usvojilo je izvještaje o radu pododbora iz prošle godine i financijski izvještaj koje je podnio predsjednik pododbora Milan Lapčić, a usvojen je i okvirni plan rada za ovu godinu. Usprkos pandemiji, karlovački pododbor organizirao je više književnih tribina, sastanaka i sudjelovao u drugim aktivnostima, rečeno je tom prilikom.

BACAČI SJENKI – Već je ustaljena praksa da biblioteka borovskog pododbora "Prosvjete" i ljeti pruža sadržaje svojim korisnicima. Tako je i ovog ljeta upriličeno više sadržaja za djecu, od čega je prva radionica na temu "Pozorište senki" održana 30. jula. Ostale korisnike razveselilo je što je Zajedničko veće opština biblioteci doniralo 500-tinjak knjiga, što je dio knjiga koje je ZVO dobio iz Srbije.

BANIJSKI SUSRETI S OLUJOM – Zadnjeg julskog dana u Malom Gradcu kod Gline održani su 19. po redu "Susreti na Baniji" u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjete". Program je održan na otvorenoj pozornici pored potresom oštećenog Doma kulture koji su prije 20-ak godina obnavljali i osposobljavali članovi pododbora i drugi mještani uz pomoć "Prosvjete" i gradskih vlasti. Osim domaćina, nastupili su i folkloriši pododbora "Prosvjete" iz Belog Manastira, Slatine, Hrvatske Kostajnice, Vrginmosta i Garešnice, a prisutni su u šatoru mogli vidjeti i eksponate koji su izvučeni iz etno-sobe urušene u potresu koji su potom rekonstruirani. Moglo se vidjeti i velike plakate sa slikama i tekstovima o dugoj i bogatijoj historiji Malog Gradca, kao i slike djece koja čine bazu malogradačkog pododbora koji vodi Željka Marčinko.

RAZMJENA SA SUBOTICOM – Gradska knjižnica i čitaonica Lipik te pododbor "Prosvjete" Lipik-Pakrac, organizirali su pjesničku večer na kojem se predstavila književnica Sanela Kolar Pavlica iz Subotice, rodnom iz obližnjeg sela Jagma. Tom prilikom prisjetila se svog djetinjstva u zavičaju, svojih spisateljskih početaka i ratnih devedesetih kada je s porodicom morala život nastaviti u Srbiji. Cijeli događaj uveličali su mnogi predstavnici lokalne vlasti, manjinskih vijeća te drugih organizacija Bjelovarsko-bilogorske županije. Nakon te pjesničke večeri, ženska pjevačka grupa dobila je poziv od Zavičajnog udruženja Srba iz Subotice pa je u septem-

bru nastupila na tamošnjim Zavičajnim danima. Po riječima predsjednika pododbora Darka Derenja, članovi pododbora imali su ove godine desetak nastupa lokalnog karaktera, vezanih uz crkvene slave i praznike.

KNJIGA O PUSTARI – SKD "Prosvjeta" Kneževi Vinogradi organizirala je 20. avgusta promociju knjige "Sećanje je zalag trajanju" Ljubisava Bate Lukovića. Knjiga je posvećena pustari Mirkovac, najvećoj od više pustara u blizini Kneževih Vinograda, gdje se autor rodio 1937., tamo proveo djetinjstvo i zapisao sjećanja i uspomene o životu i radu na toj pustari. U knjizi je i veliki broj slika iz bogate lične arhive autora, historijskih zapisa i priča iz svakodnevnog života u Mirkovcu u periodu poslije Drugog svjetskog rata, a koje je sam doživio ili je čuo od starijih Mirkovčana. Mnogi "pustaraši" mogu tu pronaći zapise o svojim precima i poznanicima, njihovim zgodama i nezgodama iz tog razdoblja. Nekad je pustara bila puna života i događanja dok je danas gotovo u potpunosti napuštena, život u njoj polako zamire, a narod se raseljava.

KOLONIJA U MARKUŠICI – U Markušici je 21. avgusta održana prva likovna kolonija u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjete" i KUD-a Srem pod pokroviteljstvom Savjeta za nacionalne manjine i Općine Markušica. Tog dana ugošćeno je 14 likovnih umjetnika s područja Osječko-baranjske i Virovitičko-podravke županije, a motivi ukupno 18 izrađenih slika radova bile su vedute i pejzaži tog sela.

BIS NA LIPOVLJANSKOJ SMOTRI – Na ovogodišnjoj smotri nacionalnih manjina RH "Lipovljanski susreti" u Lipovljanima, upriličenoj 28. avgusta pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Zorana Milanova, srpsku zajednicu predstavljali su članovi Ansambla narodnih igara

“Prosvjete” iz Vukovara koji su izveli “Srpske igre iz zapadne Slavonije” u koreografiji Danice Legen i bili pozvani na bis što se na ovakvim manifestacijama rijetko dešava. Pored folklornog nastupa, “Prosvjeta” se predstavila i štandom etno radionice, prezentacijom ručnih radova i gastro ponudom.

SURADNJA POČINJE S DESNICOM – U Narodnoj biblioteci Srbije prvog septembarskog dana potpisan je protokol o saradnji te ustanove i “Prosvjete”. Prvi rezultat te suradnje bit će, kako je najavljeno, predstavljanje književnika Vladana Desnice kao muzičkog stvaraoca koje će biti održano krajem oktobra u Narodnoj biblioteci Srbije, ali i druge inicijative u vezi s karakterom i djelom velikog pisca i svestranog umjetnika.

DJEČJA OFENZIVA – Ambasada Srbije u Zagrebu, u suradnji sa Udruženjem građanki “Žene kosovske doline” iz Uzdolja, uz podršku srpske poslanice Sanje Lakić i “Prosvjete”, organizirala je 3. septembra posjet Zagrebu za srpsku djecu s područja Eparhije dalmatinske. Tom prilikom 36 školaraca, uzrasta od drugog do osmog razreda iz mjesta sa većinskim srpskim stanovništvom – Biskupija, Đevrske, Kistanje, Orlić, Uzdolje, Ramljani, Vrbnik, Islam Grčki, Varivode, Bribir, posjetilo je Saborni hram Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu, Srpsku pravoslavnu opštu gimnaziju “Kantakuzina Katarina Branković”, kao i Zoološki vrt i Muzej iluzija u Zagrebu. Tokom svog boravka u Zagrebu, djeca su posjetila i ambasadu gdje su im dobrodošlicu poželjeli otpravnik poslova Davor Trkulja i vojni ataše Bojan Veličković.

DANI KULTURE SRBA NA ISTOKU – Regionalni odbor “Prosvjete” i ove godine organizirao je tradicionalnu manifestaciju 24. Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Manifestaciju je 3. septembra u Belom Manastiru svečano otvorila Radmila Latas, potpredsjednica SKD-a “Prosvjeta”. Nastupili su Muzička sekcija osječkog pododbora, ženska pjevačka grupa Ansambla narodnih igara SKD “Prosvjeta” iz Vukovara i osječki pjesnik Milenko Vasiljević Čiko. U okviru programa prisutni su mogli pogledati izložbu slika sa prošlogodišnje likovne kolonije iz Vukovara. Slijedilo je pjesničko veče 4. septembra u Osijeku, a dramsko veče 11. septembra u Domu kulture u Ostrovu. Vukovarski pododbor “Prosvjete” bio je domaćin likovne kolonije 18. i 19. septembra, dok je smotra folkloru održana u Bijelom Brdu 18. septembra.

PETI SABOR – Peti po redu Sabor kulturnog stvaralaštva Srba Slavonije, Baranje i zapadnog Srema održan je 5. septembra u Etnološkom

centru Baranje u Belom Manastiru. Osim folklorša ANI Vukovar u programu su učestvovali Čuvari tradicije Baranjskih Srba iz Belog Manastira, SKUD “Jovan Lazić” iz Belog Manastira, KUD “Živojin Žika Mandić” iz Kneževih Vinograda, Folklorna sekcija pododbora “Prosvjeta” iz Slatine, tamburaški komorni orkestar “Baturek” iz Osijeka, Tamburaški sastav “Vučedolski zvuci” i solist Živojin Jergić iz Vukovara.

BJELOBRDSKA PUDARINA – U tradicijskoj etno kući u Bijelom Brdu 5. septembra održana je tradicionalna manifestacija, 11. po redu Bjelobrd-ska pudarina. Zbog epidemioloških uvjeta manifestacija je imala ograničen karakter, pa se program održavao samo u okvirima dvorišta Etno kuće, bez posjete vinogradima i konjskih zaprega. U programu su učestvovali folklorni sastavi Romskog resursnog centra iz Darde, KPD “Karpati” iz Lipovljana i domaći SKUD “J. J. Zmaj” koji djeluje u okviru tamošnjeg pododbora Bijelo Brdo. Održana je izložba radova članice udruženja “Pudarice” iz Bijelog Brda, a domaćom kuhinjom začini su članovi domaće gastro ekipe poznate u regionu. Sve goste je u dvorištu Etno kuće razveselio estradni umjetnik Branko Marinković – Lalić iz Borova.

BUKVARI – OGLEDALO DRUŠTVA – U novom prostoru SKD-a “Prosvjeta” 9. septembra predstavljena je knjiga “Srpski bukvari 1965. – 2011. Socijalno-semiotička analiza” Nataše Puškar čiji je izdavač “Prosvjeta”. Radi se o produženom izdanju doktorske disertacije koju je Puškar obranila prije godinu dana na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, gdje je doktorirala pod mentorskim vodstvom Mislave Bertoše i Milorada Pupovca. Osim njenih mentora i recenzenata, na promociji je učestvovala glavna urednica knjige Virna Karlić, također s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Knjiga se bavi analizom bukvara, jednom od glavnih pedagoških pomagala koja se koriste u nastavi nižih razreda osnovne škole za potrebe usvajanja pisma. Autorica knjige ovu je analizu provela iz perspektive socijalne semiotike koja proučava znakove u društvu i pokušava objasniti kako oni stvaraju značenje.

DANI ŽIDOVSKO KULTURE U OSIJEKU – Članovi Muzičke sekcije osječkog pododbora “Prosvjete” nastupili su 12. septembra na Danima židovske kulture u Muzeju osobnih priča smještenom u osječkoj Tvrdi. Predstavljajući srpsku zajednicu u Osijeku, u okviru nastupa nacionalnih manjina Milica Ajduković, Nađa i Nikola Cvijančević izveli su pjesmu “Tiho noći” Jovana Jovanovića Zmaja.

ŠKOLA FOLKLORA – Šesta po redu Škola folkloru održana je 11. i 12. septembra u prostoru KUD-a “Sloga” iz Vukovara uz domaćinstvo

Ansambla narodnih igara "Prosvjete". Kao i dosadašnjih godina, organizator škole folklor je Zajedničko veće opština. Uz vodstvo Slavice Mihailović iz Kragujevca, poznate koreografkinje i suradnika Nacionalnog ansambla Srbije "Kolo" iz Beograda obrađivala se oblast Dragačevo. Uz članove ANI-ja, Školi folklor prisustvovali su članovi pododbora "Prosvjete" iz Garešnice, Krnjaka, Vojnića i Dvora.

DARUVARSKA SMOTRA – Šesto izdanje tradicionalne "Smotre manjinskog stvaralaštva Bjelovarsko-bilogorske županije" ove godine održano je 12. septembra na stadionu Sokol u Daruvaru. Smotru su organizirali Koordinacija Vijeća i predstavnika nacionalnih manjina BBŽ uz suorganizaciju srpske zajednice, s obzirom da je svake godine suorganizator druga nacionalna manjina. Osim kulturno-umjetničkog programa u kojem su učestvovali Češka beseda iz Sređana, Zajednica Mađara Velika Pisanica, Udruga Roma Lovari-Bjelovar, "Prosvjetin" pododbor i KUD "Moslavina" iz Garešnice, kao i hrvatski KUD "Palična", svaka etnička zajednica predstavila se etno-gastro štandovima s bogatom ponudom koja je bila na raspolaganju posjetiocima prije i nakon programa, sve to uz tradicijsku narodnu muziku.

KONCERT NA ADICI – Članice pjevačke grupe Ansambla narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara održale su 14. septembra solistički koncert na izletištu Adica, na Dobroj vodi ispred crkve Sv. Petke na otvorenoj sceni. Uz članice Ansambla narodnih igara gosti programa bili su VSPD "Javor" iz Vukovara i Ana Ajduković. Događaju su, uz brojnu publiku, prisustvovali konzulica Srbije Judmila Ostojić, zamjenik gradonačelnika Vukovara Srđan Kolar, predsjednik Zajedničkog veća opština Dejan Drakulić, kao i drugi predstavnici kulturno-političkog života Vukovara.

NEPROČITANI VINAVER – Povodom 130. godišnjice rođenja književnika Stanislava Vinavera, Gojko Tešić, univerzitetski profesor iz Beograda i Novog Sada održao je 16. septembra predavanje u dvorani Centralne biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu. Uz stručnjake kao što su Dušan Marinković, Drago Roksandić i Velimir Sekulić, predavanju su prisustvovali i članovi "Prosvjete", među kojima i generalni sekretar Slobodan Živković, izvršni sekretar za obrazovanje Mirko Marković, kao i urednik "Prosvjetin" izdanja Čedomir Višnjic.

NARODNI OBIČAJI SRBA U BARANJI – Osječki pododbor "Prosvjete" organizirao je 17. septembra predstavljanje knjige "Narodni običaji Srba u Baranji" Milana Dvornića iz Belog Manastira. Sa puno entuzijazma, volje i truda, proučavajući narodne običaje Srba u Baranji te prikupljajući građu više od trideset godina, Dvornić je izdavanjem knjige stvorio iznimno značajno djelo na području etnologije koje, iako je autor bez formalnog etnološkog obrazovanja, po stručnosti i kvaliteti ne zaostaje za djelima koja su pisali stručnjaci. Ulo-

živši polovicu svoga života u istraživanje narodnih običaja, stvorio je djelo nepoznato na ovome području, znatno obogativši saznanja o navedenoj temi. Knjiga ima 350 stranica i preko 200 geografskih karti, fotografija, crteža i autorovih umjetničkih slika koje doprinose stvaranju potpunije slike o narodnim običajima Srba iz Baranje.

ZBORNİK O DESNICI – U knjižnici Bogdana Ogrizovića u Zagrebu 17. septembra održano je predstavljanje Zbornika znanstvenih radova s međunarodnim sudjelovanjem “(Ne)poznati Desnica: prema rukopisnoj ostavštini”. Zbornik sa skupa posvećenog istaknutom književniku Vladanu Desnici uredili su osnivač ove dugovječne naučne manifestacije Drago Roksandić, Centar za komparativno-historijske i interkulturene studije te FF press Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zbornik sadrži 13 tekstova vezanih uz Desnicu i dva posvećena preminulom Tonku Maroeviću koji je bio prisutan na svim susretima. O zborniku su govorili univerzitetski profesori Drago Roksandić, Gojko Tešić koji je bio recenzent knjige te Svjetlan Lacko Vidulić koji je, osim što je jedan od autora, bio i moderator predstavljanja, a s nekim podacima prisutne je upoznao i Boris Bui iz FF pressa koji je izdao knjigu.

DVORSKI GODIŠNJI KONCERT – Članovi dvorskog pododbora “Prosvjete” upriličili su 18. septembra godišnji koncert na kojem su uz domaće folklorashe učestvovali i njihovi gosti – KUD Branislav Nušić iz Borova i KUD Đoko Patković iz Bobote. Dvorčani su predstavili svoje veterane, ne po godinama nego po stažu u tri pjevačke grupe, dvije grupe djece, mlađu i stariju, žensku etno pjevačku grupu i srednju žensku plesnu grupu. U organizaciji koncerta značajnu ulogu imale su i općinske vlasti na čelu s načelnikom Nikolom Arbutinom.

IPAK NIJE BAKSUZNO – Zajednica Srba u Istri i ove godine organizirala je Dane srpske kulture u Istri koji su zbog ograničenja vezanih uz protuepidemiološke mjere svedeni na Pulu. Svoja umijeća 19. septembra pokazao je ansambl narodnih igara “Prosvjete” iz Vukovara, izvodeći cjelovečernji koncert u tamošnjem Domu branitelja, ponovno se predstavivši istarskoj publici. Osim nastupa folklorasha i etno grupe, prisutni su mogli pogledati izložbu slikara Biljane Erić i slikara Dušana Tatalovića, kao i etno radionicu žena iz Borova na kojoj se demonstrirala izrada predmeta od pruća. Iako 13. po redu, ovo izdanje manifestacije nije bilo baksuzno jer je interes bio velik, a program izveden bez smetnji.

SRBI SU BILI MONETA ZA POTKUSURIVANJE DO ISKORJENJIVANJA

DR. DANKO PLEVNIK, NOVINAR I PUBLICISTA

Ulaskom Hrvatske u Evropsku uniju osjeća se veća kvaliteta građanskog života u kojem Srbi dijele sudbinu s Hrvatima i ostalim manjinama. Umjesto kolektivizacije srpskog pitanja nastupila je individualizacija u kojoj se svatko prilagođava stvarnosti na svoj način. Srbi su više okrenuti kulturi negoli politici. Većina Srba manje-više sama rješava svoje probleme, koji su medijski nedovoljno praćeni

RAZGOVARAO: Milan Čimeša

FOTOGRAFIJA: Robert Fajt

Poznati karlovački novinar i publicista dr sc. Danko Plevnik zahvalan je sagovornik i gotovo polustoljetni kroničar karlovačkih događanja, ali i dobar poznavalac raznih zbivanja širom svijeta. Čest je gost i u srpskoj zajednici, posebno u saradnji sa pododborom „Prosvjete“. Zajedno sa bivšim direktorom karlovačkog Gradskog kazališta Zorin dom Srećkom Šestanom dobio je i priznanje od pododboru što je bio povod za razgovor sa njim o temama širokog spektra, aktuelnih ovog ljeta u gradu na četiri rijeke, Hrvatskoj, okruženju i šire. Intervju smo, naravno, počeli s Karlovcem.

Što reći o Karlovcu danas. Je li u svojem skoro četiri i pol vjekovnom postojanju mogao postići više i biti bolji? Koji je period u povijesti grada bio najbolji?

Danko Plevnik: To su pitanja koja traže studiozne i interdisciplinarne odgovore timova politologa, povjesničara, arhivista, kulturologa, muzeologa... Kako sam mnogo mlađi od Karlovca ne bih mogao iz osobnog iskustva izdvojiti kada je bilo najbolje. Ali ako se grad uspoređuje s njegovom vlastitom prošlošću u Hrvatskoj i Jugoslaviji, Karlovac je nesumnjivo izgubio svoju kompetitivnost. Kao važno odredište i poveznica između Panonije i Jadrana, ostvarivao je veliki napredak. To se događalo i u vrijeme industrijskih početaka i u doba ilirskog pokreta. Karlovac nažalost pati od sindroma nerazvoja kao i čitava Hrvatska zbog čega se ona nalazi na pretposljednem, a po najavama iz Bugarske, uskoro i posljednjem mjestu u EU. Nažalost, Karlovac je doživio svoje vrhunce i čini se da je osuđen na dekadenciju. Propada i demografski jer je 1991. imao 71.000 stanovnika, a ove godine će možda

popis stanovništva pokazati da nas ima petnaestak tisuća manje. Danas se reklamira kao “grad susreta”, ali nije definirano tko se s kime susreće? Ako se obiđe Korana vidimo da se možemo susretati jedino s labudovima, patkama, gnjurcima, vranama i s lopočima i šašu u vodi. Ne može se govoriti o nekoj turističkoj budućnosti, ako se rijeke pretvaraju u močvare i bare. Najgore u svemu je da se to ne tiče ni Turističke zajednice, ni Gradskog vijeća, ni medija, tako da se svakoga dana susrećemo jedino sa svojom bespomoćnom savješću.

Koji bi bili prijelomni i najvažniji događaji u povijesti grada i koji su ljudi ostavili neizbrisiv trag u njegovoj povijesti?

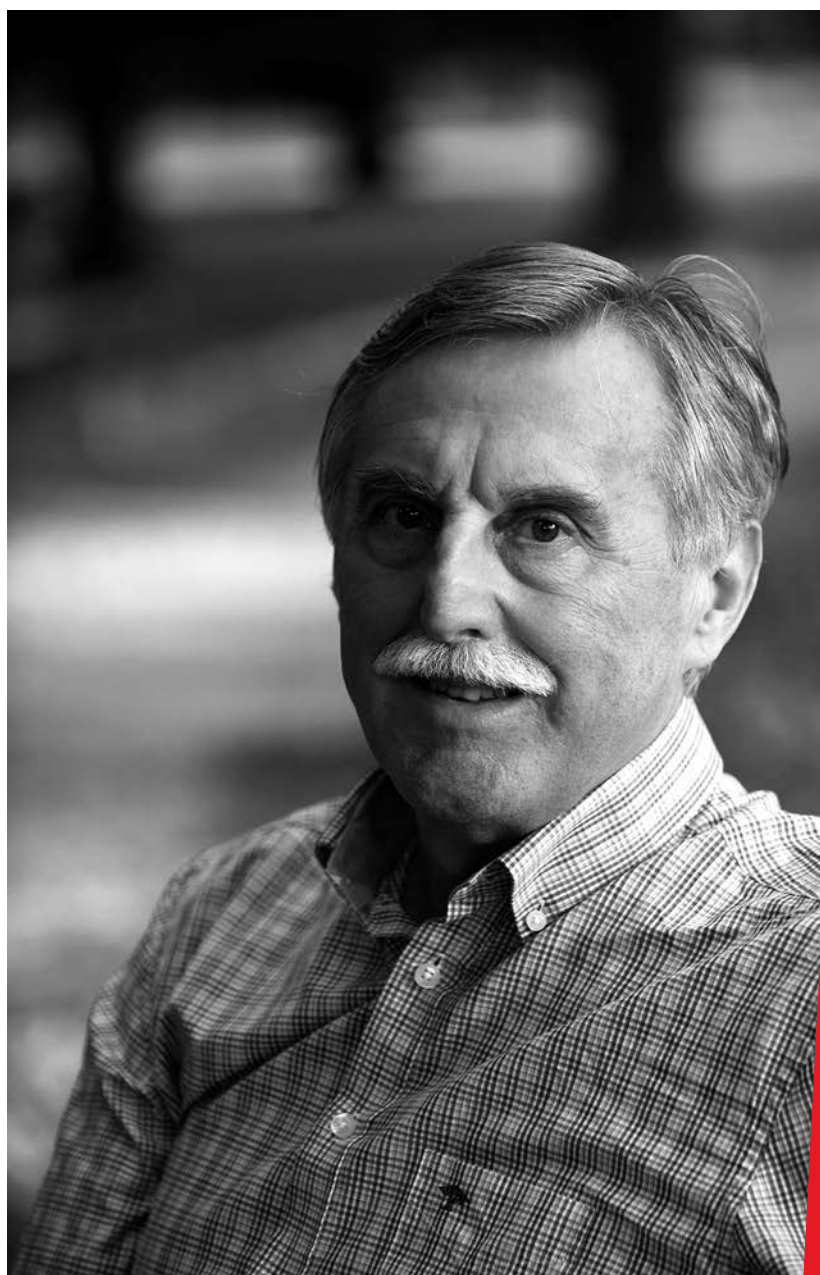
Danko Plevnik: Mogu govoriti samo o poslijeratnom razvoju kada je najveći prosperitet napravljen za vrijeme gradonačelnikovanja Josipa Boljkovca šezdesetih godina prošlog stoljeća. Izgrađena je školska sportska dvorana – druga u Jugoslaviji – kompleks nove bolnice, autobusni kolodvor, brza cesta, crkva Sv. Josipa, hotel Korana i još mnogo važnih objekata u samo šest godina! Joža je svakog ponedjeljka okupio direktore javnih poduzeća i prokrstaro gradom, uviđajući slabe točke koje je odmah trebalo sanirati. Lani je bila 100-ta obljetnica njegovog rođenja, ali nije ni simbolički bila obilježena. Toni Nobilo i ja smo pripremili simpozij o njemu, ali se zbog korone nije održao. Još nema njegove ulice, a radi se i o prvom ministru unutarnjih poslova Republike Hrvatske i osnivaču HDZ-a, a u Karlovcu je HDZ neprestano na vlasti.

Srbi pravoslavci su sudjelovali u izgradnji grada od samog početka; ima li nekih dokaza o tome i kako bi se ocijenio njihov doprinos u razvoju grada? Koga bi se moglo izdvojiti?

Danko Plevnik: Mislim da nema dokaza da su Srbi sudjelovali u izgradnji Karlovca, čiju su izgradnju platile slovenske zemlje. Karlovac je i nastao kako bi dopunio obrambenu funkciju kakvu je upravo za zaustavljanje prodora Turaka imalo Novo Mesto. Pravoslavcima je bio zabranjen ulazak u grad i kada su djelovali kao pripadnici austrijske vojske. Tko je želio dobiti viši čin morao je napustiti pravoslavlje. Mihajlo Mikašinović je bio prvi srpski general koji je to postao bez da se odrekne pravoslavlja, ali to je bilo tek 1763. Zalagao se za izgradnju pravoslavne crkve u Karlovcu. Pravoslavlje je služilo kao točka identiteta Srba u čemu je veliku ulogu odigrao episkop gornjokarlovački Evgenije Jovanović. Gotovo stoljeće poslije Mikašinovića sveštenik Nikola Begović držao je na daleko poznate i popularne propovijedi u crkvi Sv. Nikole. Dan Mrkić u svojoj knjizi „Nikola Tesla, evropske godine“ (2004) donosi podatke kako je bio duhovni učitelj Nikole Tesle, koji je za vrijeme svoga gimnazijskog školovanja u Karlovcu (1870 - 1873) bio redovan posjetitelj crkve Svetog Nikole. Oficiri austrijske vojske bili su zaslužni za izgradnju parkova, posebice po obodu šančeva. U Karlovcu se zaboravlja da je sadašnji Dom HV-a zapravo izgradio Srbin Branko Mamula. Srbi su dali mnogo u prosvjeti: Milan Radeka, Miljkan Maslić, Slobodan Maslić, Darinka Manojlović. U bankarstvu su se istakli Rade Vučinić i Nikola Mrkić, u gospodarstvu Mića Gledić, Marko Kljajić, Milan Pavić, Vidoje Mikić, u kulturi Stanko Korać, Vladimir Funduk, Milan Mirić, Mile Dakić, Đuro Zatezalo, Gojko Nikoliš, Đorđe Petrović, Aleksandar Radivojević, u zdravstvu liječnik Gajo Petrović, Milan Stefanović, Milan Vorkapić, Vojo Petrović, Miloš Pajić, Marko Dejanović, u novinarstvu Nikola Perić, Stevo Maoduš, Bogdan Glodić, Pero Mrkalj, Milan Jakšić. Srbi su podigli Đački dom i neke druge karlovačke ustanove, a u SKD „Prosvjetu“, kada ga je vodio profesor i prota Milan Radeka bilo je upisano i 100 Hrvata. Svoju dionicu u oživljavanju SKD „Prosvjeta“ dali su Vladimir Funduk, Milan Jakšić i Milan Lapčić.

U tom povijesnom i višestoljetnom periodu suživota Srbi i Hrvati su prošli burna razdoblja – od velikog prijateljstva i saradnje u borbi za slobodu i svoju kulturu do međusobnog sukobljavanja pa i ratovanja. Kako se ti odnosi mogu ocijeniti i definirati generalno, a kakvi su danas? Kakav je položaj i status karlovačkih i županijskih Srba danas?

Danko Plevnik: Ovo također spada u longitudinalna historiografska ispitivanja. Do stvaranja Države SHS 1918. i Hrvati i Srbi su živjeli pod mađarskim, pa austrougarskim diktatom. Iz Beča se oktroirala vjerska i nacionalna tolerancija. O razdoblju od 1918. do 1941. nedavno je Radovan Radovinović objavio knjigu „Karlovački gradonačelnici i njihovo doba 1918. – 1941.“ koja posredno govori i o tim odnosima. Radovinović ima rukopis u kojem je posebice elaborirao život Srba u Karlovcu. Milan Jakšić je svojim zapisima „Odrastanje u Karlovcu“ također dao obol toj problematici, gledano iz novijeg vremena, čeka se da se oni izdaju kao knjiga. Hitlerova i Mussolinijeva okupacija Jugoslavije 1941. za posljedicu su imali zločin rata, a iz tog zločina nastali su ratni zločini ustaša protiv Srba, Židova, Cigana i antifašističkih Hrvata. Srpski skojevci Raša Stanislavljević, Nada Dimić i hrvatski komunisti poput Većeslava Holjevca činili su propagandne i oružane akcije u cilju otpora ustaštvu. Bratstvo i jedinstvo je bio ne samo komunistički, nego i univerzalni

kršćanski odgovor tom fašističkom pogromu. Jednpartijski sustav prožet ateizmom nije nažalost bio demokratski odgovor na mnoga pitanja koja se nisu postavljala, ali su tražila odgovore kao što su nacionalni identitet Srba. Višestranačje je 1990. počelo vehementno, ali su geopolitički interesi Miloševića i Tuđmana, skratili demokratski teren igre i hrvatski su Srbi ostali moneta za potkusurivanje do iskorjenjivanja. Miloševiću je bilo stalo do pola Bosne i Hercegovine, a ne do opstanka Srba u Hrvatskoj koje je namijenio na naseljavanje Kosova i Novog Pazara, a zauzvrat je Tuđman morao povući Hrvate iz Bosanske Posavine i time omogućiti etnički čisti koridor Republike Srpske. Taj dogovorni rat na tragičan način nisu mogli anticipirati srpski generali JNA koji su potjecali iz Hrvatske, nasjevši na proustaške narative, umjesto da su poput Srba u Gorskom kotaru išli na umirivanje situacije i poziva na građanski suživot, a ne na balvan revoluciju. Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju osjeća se veća kvaliteta građanskog života u kojem Srbi dijele sudbinu s Hrvatima i ostalim manjinama. Umjesto kolektivizacije srpskog pitanja nastupila je individualizacija u kojoj se svatko prilagođava stvarnosti na svoj način. Srbi

su više okrenuti kulturi negoli politici. Većina Srba manje-više sama rješava svoje probleme, koji su medijski nedovoljno praćeni. Političari čine sve što je u njihovim limitiranim mogućnostima. Jesu li i dalje diskriminirani u pogledu dobivanja posla ili ne ovisi o tempu privatiziranja društvenog i državnog vlasništva. A sada bih govorio o jednom nevjerovatnom događaju koji se zbio u podne, dan prije proslave Oluje ove godine.

Karlovac je doživio svoje vrhunce i čini se da je osuđen na dekadenciju. Propada i demografski jer je 1991. imao 71.000 stanovnika, a ove godine će možda popis stanovništva pokazati da nas ima petnaestak tisuća manje. Danas se reklamira kao "grad susreta", ali nije definirano tko se s kime susreće?

Iz vašeg ličnog iskustva? Izvolite.

Danko Plevnik: Budući da mi je sin Natko došao na odmor iz Bruxellesa htio je po običaju otići na Vunsko polje bacati na koš. Igrao je košarku kao junior. Prilazili smo Vunskom polju od strane Hrvatskog doma gdje sam parkirao. Na košu blizu Hrvatskog igrao je čovjek od tridesetak godina sa sinom starim oko deset godina. Sin je otišao na sprave za vježbanje u pravcu drugog koša. Otac je digao ruksak i otišao prema drugom košu kamo smo se i mi prethodno uputili prolazeći pored njega. Dok je moj sin oblačio tenisice, ovaj je počeo bacati na koš. Pozdravio sam ga s "Dobar dan", ali mi nije odzdravio. Otišao sam sjesti u hlad i gledati poruke na mobitelu. Ovaj čovjek je otišao na koš na koji je šutirao ranije. I sada počinje drama. Gađa koš i viče: "Hrvati su genocidni narod, smeća ustaška..." itd. Čuo sam ga s klupe, ali sam to ignorirao. Tako je vikao dvadesetak minuta. Sin koji živi od 1996. u inozemstvu je bio deprimiran tim stavom i njegovim očima punim neviđene sulude mržnje. Sin na ove terene dolazi već 30 godina i nikada mu se to nije dogodilo. Više nije mogao šutirati, otišli smo s terena. Prolazili smo trotoarom i ugledao kolegu nekadašnjeg novinara Vjesnika pa Politike Milana Jakšića. Ovaj je i dalje psovao sve Hrvate po spisku. Natko mi je rekao: "Pa maminom tati su ustaše zapalili selo." Odgovorio sam mu da "on ne govori nama, već sebi." Slučajno sam nakon toga bio s poznanikom koji radi u službi 112 i ispričao mu događaj, a on je odmahnuo rukom i kazao da je možda čovjek pukao. Rekao sam da je imao sreću da nije naletio na nekog sličnog hrvatskog nacionalistu. Poslije podne sam nazvao Jakšića, ispričao mu događaj i pitao ga je li išta čuo. Rekao je da je na tom dječjem igralištu pričao s roditeljima svoje snahe, ali i da slabije čuje. On je od tog buka bio udaljen 20, a ja 80 metara. "Dobro je da ste izvukli živu glavu", rekao je. Je li to bila neka sračunata provokacija ili je čovjek naprosto lud, ali Natko je dva dana bio pod stresom. Da mi je to netko pričao ne bih mu vjerovao. Ipak, dan

uoči proslave Oluje s toliko verbalne mržnje usred grada, to još nisam doživio. Imam bezbroj razumnih i dobrih prijatelja, od kojih su neki Hrvati, drugi Srbi, treći Albanci itd. Otkud taj patogeni demonizam 26 godina nakon završetka rata u čovjeku koji je vjerojatno imao pet godina 1991.? Zaključak: Srbe se ne može generalizirati.

Bivši vladika Simeon Zloković i njegov tajnik sveštenik Simo Višekruna bili su cijenjeni i poštovani među građanima Karlovca; možda nešto kao mitropolit zagrebački Porfirije prije nego što je postao srpski patrijarh. Ima mišljenja da u Karlovcu možda i ne bi bilo rata ili tolikog rata da vladika Simeon nije iznenada umro gotovo neposredno i uoči samog rata?

Danko Plevnik: S vladikom Zlokovićem sam bio kućni prijatelj jer je moj otac bio njegov prijatelj. Opisao sam ga u svojoj knjizi „Ljudi Karlovca“. Bio je teološki superioran i svojim duhovnim obrazovanjem odskakao od sredine i svojih crkvenih kolega. Budući da je svoje borbe s vlašću u vezi crkve vodio od 1951. kada je došao u Karlovac, nije bio politički nagao i naivan da slijedi naručene nacionalističke budnice. Bio je duhovnik svjetskog formata o čemu je knjigu „Dobri pastir karlovačkog Vladičanstva Simeon Zloković 1911-1990“ na 537 stranica napisao karlovački đakon Budimir Kokotović. Koliko je značio za hrvatsku kulturu svjedoči podatak da mu je na sahranu došao tadašnji ministar kulture Vlatko Pavletić. On nije dozvolio da njegova eparhija postane "duhovna JNA" kako je Srpsku pravoslavnu crkvu u doba Miloševića nazvao književnik Mirko Kovač. Rat u Karlovcu nije ovisio o dobroj volji Simeona Zlokovića. Karlovac se našao na liniji Šešeljevog zaplašivanja Virovitica-Karlovac-Karlobag, s tridesetak kasarni, velikim vojnim učilištem i središtima u Mekušu i Kamenskom i taj sukob oko Karlovca trajao je do završetka rata. Tajne civilne i vojne službe Srbije, kako je nedavno presuđeno u Haagu Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću, pretvarali su uz pomoć dejugoslavizirane JNA sukob niskog intenziteta u sukob visokog intenziteta i rat. Za sve su to postojali planovi koje ne bi mogao započeti ni zaustaviti nitko osim Miloševića. Naravno, mirotvorni i mudri glas dobrog pastira Zlokovića smanjivao bi mržnju pumpanu od političara. S Porfirijem sam se upoznao na primanju u HAZU gdje smo zajedno sjedili za glavnim stolom predsjednika Zvonka Kusića a sudjelovali smo i na simpoziju Hrvatskog Helsinškog odbora u Zagrebu.

Kako se može ocijeniti položaj SPC-a u Karlovcu i na području županije? Bilo je svačega, miniranja objekata, česte provale i krađe u crkvama, bezbrojne parole neprimjerenog pa i profašističkog karaktera. Danas je stanje bolje, ali su i mnogi objekti uništeni?

Danko Plevnik: Srpska pravoslavna crkva digla se iz pepela, izgrađena je replika Crkve Sv. Nikole, srpske sveštenike se može vidjeti u mantijama i po kaficima, mladost je donijela novi duh i otvara nove prilike. Prije par godina bio sam na proslavi Svete Petke u Sjeničaku, za koji me veže višegodišnje prijateljstvo s Gojkom Nikolišem i Mićom Mrkaljem, gdje je također izgrađena nova crkva. Prije korone sam bio gost na svetosavskim priredbama u Zorin domu koje su pokazale da se SPC revitalizirala, što su svjedočili i nastupi mladih koji baštine srpsku i pravoslavnu tradiciju. Veseli me ozbiljno istraživanje prošlosti Srpske pravoslavne crkve i njenih veledostojanstvenika čime se ozbiljno bavi đakon Kokotović.

I mnogi objekti u vlasništvu Srba, ali i nekih nepodobnih Hrvata, su minirani devedesetih, a počinioci nikada nisu otkriveni?

Danko Plevnik: Rat je dopušteni kaos. Kako je to fino obrazložio Dostojevski u svom „Dnevniku pisca 1877.-1881.“ – zlo je nešto što postoji prije nas. Potrebno je stvoriti nenormalno stanje i onda neki koji su se činili posve normalnim i pristojnima postaju zli i štoviše uživaju u pravljenu zla. Kako je Karlovac ipak dosta mali grad na koncu se sve saznalo, tko je kome i zašto minirao kuće te da li ih je prije pokrao ili tražio snajperiste po novčanicima i ladicama. I danas, kada smo već osam godina u EU teško se pronalaze nepoznati počinitelji. Policiji bi bilo lakše uredovati da su poznati. A kada su i prepoznati onda oni ulaze u sustav dugosuđa koji ne završava.

Bratstvo i jedinstvo je bio ne samo komunistički, nego i univerzalni kršćanski odgovor tom fašističkom pogromu. Jednopartijski sustav prožet ateizmom nije nažalost bio demokratski odgovor na mnoga pitanja koja se nisu postavljala, ali su tražila odgovore kao što su nacionalni identitet Srba

Kako biste ocijenili status i tretman antifašizama u Karlovcu? Nedavno su zahvaljujući antifašistima, srpskoj zajednici i nekim drugim građanski i lijevo orijentiranim udruženjima održani Prvi dani antifašizma; mnogi antifašistički spomenici su minirani uključujući i onaj glavni u centru grada, počinioci su i dalje “nepoznati”, a ideja da se spomenik izmjesti iz centra (još?) nije ostvarena; 6.maj “nije dan oslobođenja grada nego dan okupacije” – gotovo je službeni stav nekih bivših vodećih gradskih garnitura dok sadašnja uglavnom šuti?

Danko Plevnik: Antifašizam u Karlovcu simboliziran je u postamentu nekad glavnog partizanskog spomenika. Postoji postament kao što postoji antifašistička preambula u Ustavu Republike Hrvatske koja nikoga ni na što ne obavezuje. Prošlo je trideset godina od njegova rušenja i hadezeovske i esdepeovske vladajuće koalicije nisu bile sposobne antifašizmu vratiti njegov sadržaj. Višestruko manji grad kao što je Duga Resa s njim nema probleme, odajući počast ljudima koji su dali svoje živote za Hrvatsku u granicama koje su u Domovinskom ratu obranjene. Sudjelovao sam kao moderator 18. lipnja na tribini “Antifašizam i fašizam u prošlosti i danas” s profesorima sa zagrebačkog fakulteta Ivom Goldsteinom i Goranom Hutincom koji su na moderan način opisali pošasti starog i novog fašizma. Antifašizam je u čitavoj Hrvatskoj bio godinama podvrgavan povijesnom revizionizmu pa ga se često gleda kao neko anakronično inačenje jer pobogu sve je u – prošlosti – u najboljem redu. U praksi se antifašisti prikazuju kao novi fašisti, a fašisti kao stari antifašisti.

Karlovac je bio i centar novinarstva i informiranja u Hrvatskoj, slavna mu je prošlost, a kako je danas?

Danko Plevnik: Treba se samo prisjetiti osnivača Svjetla 1884. Dušana Lopašića. Poslije Drugoga svjetskoga rata formirana je “Karlovačka novinarska škola”, više u tradiciji dobrog novinarstva negoli kao neka formalna skupina, koju su svojim predanim radom činili Braco Butković, Boris Kožar, Darko Grubačević, Mićo Mazele, Joco Vuković, Krešimir Džeba, Branimir Kovačević, Stevo Maoduš, Nikola Perić, Zdravko Švegar, Ratomir Petković, Slavko Marković, Vlado Bojkić Milan Jakšić, Mladen Balen, Bogdan Glodić, Pero Mrkalj, Božo Sušec, Slavko Cvitković i Mladen Stubljar. Karlovčani Slavko Goldstein i Krešimir Džeba bili su ili osnivači ili glavni urednici prominentnog Vjesnika u srijedu. Vjekoslav Koprivnjak bio je direktor Vjesnika – najveće novinske kuće na Balkanu. Danas karlovačko novinarstvo ne postoji na republičkoj razini, osim Tomislava Čadeža i Marija Perušića u Jutarnjem listu i Gorana Gerovca u Večernjem listu. U gradu postoji nekoliko medija i dopisništava, ali bez ikakvog utjecaja na nacionalnoj razini. Karlovac se spominje jedino u slučaju poplava ili zastoja u prometu, na prstima jedne ruke se mogu nabrojiti novinari poput Marina Bakića, Tihomira Ivke i Darka Lisca koji su u stanju problematizirati političke teme, a ne samo izvještavati o njima. Bez slobodnih medija nema demokratskih sloboda.

Što reći o nedavnim događanjima u Crnoj Gori i ustoličenju mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija? Svi optužuju Srbiju, Vučića i SPC kao “agresore”?

Danko Plevnik: Taj problem nije od jučer niti se može objasniti kao jedinstveni događaj. Medijska priprema ideološkog napada na Crnu Goru traje godinama. Kada je slične “litije” provodio Zdravko Krivokapić kao opozicioner u ime podrške Srpskoj pravoslavnoj crkvi, slično je komentirao ponašanje policije prema demonstrantima kojima se tada oduzimalo pravo slobode govora i okupljanja. Njegov je teret što je označen kao izvršilac misije SPC-a koja je kao političko sredstvo zamijenila JNA. Crna Gora je lani donijela zakon o vjerskim zajednicama istovjetan srpskom i ruskom zakonu. Tada je počela manipulacija o odluci crnogorske vlade da navodno zatire srpsko pravoslavlje na račun uspostave crnogorskog pravoslavlja. Umjesto da kao sestrinska crkva SPC bude prva koja će podržati Crnogorsku pravoslavnu crkvu otvorene su rane i anihilacije crnogorstva i crnogorske crkve koja je stoljećima imala svoju autokefalnost. Vučić kao Šešeljev pulen verbalno igra moderniju igru, jer je i geopolitički kontekst drugačiji, Crna Gora je u NATO-u, u regiji se, međutim, zbog iskustva s miloševićizmom, ta ideja o “srpskom svetu” doživljava kao plima velikosrpsstva. Cetinje nisu bili zauzeli ni Turci, ni Napoleon, ni Austrijanci i Crnogorci su to ustoličenje Joanikija shvatili kao simboličko pokoravanje Crne Gore. Da nije bilo te višegodišnje tabloidne agresije iz Srbije, vjerojatno bi i sama manifestacija protekla u duhu vjerske slobode. Ovako je politizacija učinila svoje. Prof. dr Vlatko Cvrtila zaključio je da je Porfirije pokazao svoje pravo lice. Ne mislim da se iz tog čina mogu izvući takvi zaključci, ali Porfirije bi morao naći hrabrosti i ekumenske dosljednosti za crnogorsko pravoslavlje i crnogorsku naciju i utjecati, koliko je to moguće, na akademsku i duhovnu situaciju u Srbiji da umjesto pansrbizma počnu zagovarati pandemokratizam i panliberalizam u čemu je prednjačila stara Srbija.

Što trenutno radite, kako je u penziji, pišete li i dalje, kada će nova knjiga?

Danko Plevnik: Nedavno mi je izašla knjiga koju sam napisao s predsjednikom 62. zasjedanja Opće skupštine Ujedinjenih nacija dr Srđanom Kerimom „Svijet bez granica“. Intervju s njim vodio sam godinu dana putem WhatsAppa. Književne eseje pišem za Zadarsku smotru. Napisao sam priloge za zbornike nekoliko akademika. Tu i tamo se javim u Obzoru Večernjeg lista. Već par godina radim na završnom tomu svoje trilogije o Karlovcima koji se zove „Treći dum“.

Antifašizam je u čitavoj Hrvatskoj bio godinama podvrgavan povijesnom revizionizmu pa ga se često gleda kao neko anakronično inačenje jer pobogu sve je u – prošlosti – u najboljem redu. U praksi se antifašisti prikazuju kao novi fašisti, a fašisti kao stari antifašisti

EU nije raspoložena za proširenje na Zapadni Balkan i čini mi se da igraju nepošteno prema tim zemljama; npr. slučaj Sjeverne Makedonije koja je sve zahtjeve ispunila, a onda ništa od razgovora i ulaska. Slično je i sa Srbijom, koja bi se za članstvo trebala odreći dijela svog teritorija i kolijevke države, Kosova, a to od nikoga do sada nije traženo?

Danko Plevnik: Zapadnobalkanci, Srbi, Hrvati, Makedonci i drugi – naučeni su si laskati antitezama. Ako ne cijeli svijet, onda je barem Europska unija protiv njih. Kao da je i osnovana da bude antisrpska i antimakedonska! A u osnovi je sukob perspektiva vizija između Njemačke i Francuske. Francuski se predsjednik Macron zbog rezultata dosadašnjeg tijeka proširivanja zalaže za produbljivanje Europske unije, što ima logike jer se primljeni članovi poput Mađarske, Češke i Poljske odbijaju ponašati prema dogovorenim demokratskim kriterijima. On ne želi prijeći preko kontinuiteta francuske politike produbljivanja Unije i suprotstavlja se njemačkoj politici proširenja na Zapadni Balkan kancelarke Merkel – na račun produbljivanja odnosa u Uniji. Zbog toga je Macron u listopadu 2019. upotrijebio veto na otvaranje pregovora sa Sjevernom Makedonijom, mada je Sjeverna Makedonija učinila sve što je od nje traženo. To je razlog i kontekst ovako tvrdog stava Francuske, a ne animozitet prema ovim dvjema malim balkanskim državama. Međutim, problem ulaska Zapadnog Balkana u EU nije i ne može biti neko makro bilateralno pitanje Njemačke i Francuske, nego prvorazredno globalno i geopolitičko pitanje čitave Europske unije. To zaostajanje EU-a za samim sobom očituje se kao nepotrebna konfuzija i plašenje sebe da će na ovaj prostor – gladni balkanske nespособnosti – stići Rusija, Kina i Turska. Ako u to uistinu vjeruju, onda bi morali ubrzati integraciju Zapadnog Balkana u EU. Ulazak u EU je *quid pro quo*, Hrvatska je izručila Njemačkoj šefove svojih tajnih službi što ne bi napravila ni banana republika. Koruška je bila kolijevka Slovenije,

ali ona je već nakon plebiscita 1920. shvatila da pripada Austriji. Problem Srbije je taj čičak-nacionalizam kojega se ne može riješiti. Kosovo je od 2008. međunarodno priznato. Ohrabrujuće bi bilo da po formaciji najumniji čovjek Srbije predsjednik SANU Vladimir Kostić, koji je kazao da treba napustiti Kosovo s “elementima dostojanstva”, jer ono ni *de fakto* ni *de jure* više nije u rukama Srbije, i da to neko mora da kaže narodu”, ima više sljedbenika. Na nesreću same Srbije, premalo onih koji odlučuju želi napustiti te ideje o Kosovu kao vječnom dijelu Srbije.

Kako onda riješiti problem Kosovo – Srbija? Jugoslavija se raspala po Badinteru i avnojevskim granicama, a Srbiji su odcijepili komad države? Može li se povući paralela sa Hrvatskom i RS Krajinom ili sa BiH, gdje moraju zajedno živjeti tri naroda, a nije ih u Jugoslaviji moglo po gotovo istom principu živjeti šest?

Danko Plevnik: Teško je pojmiti i prihvatiti činjenicu da je Čarnojević napustio Kosovo i otišao u mađarsku Vojvodinu koja je postala Srbija, a istovremeno očekivati da s manjinom demografski, dakle i demokratski, opet dobije Kosovo. Srbija, koja je vjekovima bila vezana za Kosovo, morala bi postati prvi partner Kosova, a ne se izjedati u mitologiji nebeske Srbije u koju spada i Kosovo. Realni političari bi to riješili preko noći. Ali na Balkanu su noći potrebne samo da se izvrše pripreme za rat, korupciju i zaostajanje za svijetom. Kosovo je bilo i dio Federacije, a ne samo Srbije, dok RS Krajina nikada nije bila autonomna jedinica u SR Hrvatskoj, a koju je i Milošević 1995. odbacio naredbom da se odustane od Plana Z-4 koji je Srbima u Hrvatskoj garantirao političku autonomiju. To se tumačilo tako da bi njegovom primjenom došlo do preispitivanja tadašnjeg statusa Kosova, Vojvodine i Sandžaka, mada sam uvjeren da se radilo o ispunjenju Miloševićevog obećanja Tuđmanu da će iz Hrvatske izvesti Srbe ako on iz Bosanske Posavine izvuče Hrvate. Jugoslavija je kao versajska tvorevina postojala 72 godine, a Bosna i Hercegovina postoji stoljećima. Zato se to ne može gledati kroz takav paralelizam, nego kroz kronologiju. Bosna je imala svoje kraljeve i svoje granice i njezini su političari činili brojne ideološke i političke ustupke da u tim granicama ostane. Međunarodno je pravo ipak relevantnije od nacionalnog prava ili bolje rečeno nacionalnog interesa kojemu je cilj – ili proširenje granica ili okupljanje i slanje vlastitog etnosa na ratnu stazu.

Kako komentirate američki debakl u Afganistanu? Uz Ameriku tu su sada kao relevantni igrači i oporavljena Rusija, pa Kina, Indija, Brazil...?

Danko Plevnik: To naoko izgleda kao debakl. Mada bi se moglo reći da je debakl počeo već 2001. okupacijom Afganistana. Američko izvlačenje iz njega najavljivao je već i Obama, operacionalizirao Trump, a dovršio Biden. Ne može doći do tripolarnosti pa da se po tom pitanju usuglase SAD, Rusija i Kina jer bi to onda značilo da SAD prihvaća obveze multilateralizma a on je odan samo svome unilateralnom multilateralizmu kroz međunarodne institucije koje je sam inaugurirao. Rat će otići na neko drugo mjesto. Kolega Thomas Friedman iz New York Timesa nedavno je spomenuo da bi takav rat mogao početi u Kini. Amerika će radije u rat negoli dozvoliti da joj primat u razvoju uzme Kina. Kina, Indija, Brazil i druge brzo razvijajuće zemlje doprinosu globalnoj ekonomiji, ali oni u znanstvenom i vojnom smislu ne mogu konkurirati SAD-u.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (34)

СТРАХОТЕ
ЗАБЛУДА

пише: Горан Бабић

Оде, дакле, маст у пропаст, оде куна у давнину и легенду из које ће се опет појавити / ускрснути кад пропадне европски пројекат. Питање, међутим, свеједно гласи – кад смо лагали широке народне масе, кад је наше одушевљење било искрено, а кад је било засновано на ситним политикантским интересима, на прљавој лажи свемоћног капитала који господари и влада све слободнијим свијетом? Деведесетих или данас?

На небу Степинац, на земљи Бујинац

Стари Грци нису имали божанство које би се звало, на примјер, Сјећање или Успомена, али су чак међу првима, тј. најстаријим божанским појавима, имали Заборав. Данашња цивилизација (не само грчка) познаје тог господина под именом Алцхајмер што је иста бољка у модерном паковању. Неки се питају како ће људи уопће живјети кад једног дана сви све забораве.

Но, то је још далеко те нас данашње и овдашње муче другачије, актуалније муке. Шта да радимо, рецимо, с куном, милом животињом? Она ће се ускоро, на име, повићи пред агресивнијим еуром, моћном германском бештијом. У вријеме почившег првог председника (али и раније – у вријеме Анте Павелића) све је било јасно и куна се дуже или краће, припитомљена или дивља, од/из живинке прометала у европску новчаницу, у платежно средство, такорекућу у монету. Као таква, она ће у овој епохи живјети свега тридесетак година иако је своједобно лансирана као суптилно дуговјеко и спасоносно средство против мрског динара. Кад се сјетим оне еуфорије, оног усхићења у којем се порађала наша куна златица сузе ми навиру јер се нису звјерчицом

одушевљавали само они домољуби, који су у светом рату за домовину „јамили“ све (Кораде, Ројс итд), него и они богеци / богци, жалосници који нису „јамили“ ништа. Оно јест да је у раздобљу преобразбе омрзнутог туђинског динара у благородну домаћу куну, тј. у периоду „јамављања“ и „јамања“ било нешто (тушта и тма) афера и аферица, које се на оволицној хартији не могу ни набројати, али је домовина све издржала и ја се, ево, први оштро супротстављам одстрелу куне и инаугурацији евра / еура, који ни физички не личи на куну. Уосталом, зар нисмо у славу дотичног нашег ситног створа жртвовали крупније звијерке (је ли Санадер изишо из Њорке?) зар нисмо чак и незаситу црквену благајну навикли на липе и липице, а сад ће нам пријатељи из Дрездена дријешити учкур док нам гаће буду спадале! Не дам, не дам и не дам! Чувам куну као да је Тесла.

Зар нисмо у славу дотичног нашег ситног створа жртвовали крупније звијерке, зар нисмо чак и незаситу црквену благајну навикли на липе и липице, а сад ће нам пријатељи из Дрездена дријешити учкур док нам гаће буду спадале! Не дам, не дам и не дам!

Не кажем, нипошто не кажем, о мили и драги моји, да је министар Марић, задужен иначе за шолде свих врста и подријетла, некаква економска мизерија, али шта је он према легендама какве бијаху Шиме Ђодан и Хрвоје Шошић, ти горостаси наше економске мисли којих се ни Рудолф Бићанић не би постидио? Не, не може се Марић с њима носити јер би они с њиме лако могли глогиње бранити све бранећи куну / домовину.

Оде, дакле, маст у пропаст, оде куна у давнину и легенду из које ће се опет појавити / ускрснути кад пропадне европски пројекат. Питање, међутим, свеједно гласи – кад смо лагали широке народне масе, кад је наше одушевљење било искрено, а кад је било засновано на ситним политикантским интересима, на прљавој лажи свемоћног капитала који господари и влада све слободнијим свијетом? Деведесетих или данас?

Лаж је овдје вјечна, а звала се она куна или липа, или мудро од лабуда, сасвим је свеједно. Лабуд је лабуд.

VRIJEME POSTISTINE I NAPUKNUTI ZAPADNI NARATIV

JE LI SRPSKI NARATIV LEGITIMNI POGLED NA PROŠLOST

PIŠE: **Dr Nenad Živanovski**

Jedan imanentno crkveno-duhovni događaj, poput ustoličenja mitropolita Joanikija, ispolitiziran je od političke grupacije okupljene oko predsjednika Mila Đukanovića u pokušaju da se predstavi kao prijetnja po crnogorsku državnost objašnjen kroz argumentaciju zapadnog narativa o Srbiji i Srbima nastalog početkom devedesetih

Međunarodnom politikom vladaju narativi. Kao posljedica formiranog i etabliranog narativa pokreću se i vojna sila, represivni aparat države i, u konačnici, dolazi do agresije na drugu državu. Međutim, narativi su promjenjiva kategorija. Tome svjedočimo baš ovih dana u odnosu SAD-a prema talibanima. Od tvrdnji da su najveća prijetnja nacionalnoj sigurnosti SAD-a nakon 11. rujna 2001, danas čujemo drugu priču da će – iako SAD ne priznaju talibansku vladu – oni surađivati s njom i nadati se da će talibani biti glavna udarna pesnica u borbi protiv ISIL-a.

No, vratimo se našem terenu. Može li se preko narativa nastalog prije 30-tak godina, u kojem su Srbija i Srbi globalno bili proglašeni za loše dečke i jedini krivci za sve zlo koje se dogodilo prilikom raspada Jugoslavije, objasniti i protumačiti najnoviji društveni fenomeni i politički procesi koji se dešavaju u našoj regiji? Pogotovo jer taj narativ nikada nije bio univerzalno prihvaćen kao apsolutna istina, već je kreacija zapadne politike i diplomacije, apologetski prihvaćene od njihovih satelitskih vlada na prostoru bivše Jugoslavije.

Upravo se to događa ovih dana sa ustoličenjem mitropolita Joanikija u manastiru na Cetinju. Jedan imanentno crkveno-duhovni događaj ispolitiziran je od političke grupacije okupljene oko predsjednika Mila Đukanovića u pokušaju da se predstavi kao prijetnja po crnogorsku državnost. I sve se

to objašnjava kroz argumentaciju zapadnog narativa o Srbiji i Srbima, nastalog početkom devedesetih. No, kao što je poznato, politika i društveni fenomeni nisu trajne kategorije i promjenjive su prirode. Dakle, ono što je do jučer bilo općeprihvaćena istina, nakon nekog vremena se odbacuje, a ono što je predstavljalo alternativno gledište ili heretički pogled, postaje *mainstream* istina. I to je uduvijek bilo tako, a u ovo vrijeme postistine njezine konture dobivaju još više na jasnoći.

Srpski narativ o Hrvatskoj, Bosni i Kosovu

To je upravo ono što Vučićeva Srbija posljednjih godina pokušava postići: promijeniti narativ o Srbiji iz 1990-ih u novu naraciju u kojoj bi srpski pogled na zajedničke povijesne procese stekao legitimitet i ravnopravnost u potrazi za istinom što nam se doista dogodilo u nedavnoj prošlosti.

Taj dio srpskog narativa u vezi s Hrvatskom jest da su tamošnji Srbi imali pravo na pobunu 1991. godine nakon povratka ustaške emigracije u Hrvatsku i njezinog preuzimanja ključnih državnih funkcija u novoj vladi HDZ-a. Kolektivno sjećanje Srba na zločine i zvjerstva koja su počinili Hrvati-ustaše nad autohtonim srpskim stanovništvom u tadašnjoj NDH (izjava Mile Budaka da će jedna trećina Srba biti ubijena, jedna trećina protjerana, a jedna trećina pokatoličena ima sve elemente da se smatra za genocidnom namjerom koja je dovela do genocidne politike), nešto je što je 45 godina kasnije taj strah kod Srba učinilo opravdanim i racionalnim. Prema srpskom narativu, srpska analogija iz Hrvatske ranih devedesetih je kako bi Židovi danas reagirali da neonacisti ponovo dođu na vlast u Njemačkoj.

Pokušaj Srbije da ospori narativ o genocidu u Srebrenici temelji se na činjenici da su zločinima u Srebrenici prethodili zločini koje su počinile regularne muslimanske formacije predvođene Naserom Orićem i koji su ubili oko 3.000 Srba tokom tri godine protektorata Srebrenice od strane UN. Za nacionalno-konfesionalno visoko senzitivnu sredinu, kakva što je Bosna uduvijek bila, može se pretpostaviti kakva je animalna glad za krvlju i osvetom nastala među Srbima kada su na Božić 1993. muslimani predvođeni Orićem ubili 158 srpskih pravoslavnih kršćana, neselektivno žene, djecu i starije osobe pred kućnim pragom. Ovo nisu fantazmagorične priče srpskih

nacionalista i revizionista, već međunarodno dokumentirani i potvrđeni zločini, međutim zato što se ne uklapaju u dominantni zapadni narativ o Srbiji u doba postistine oni se ignorišu. Viši stupanj postistine je postpravda, pa u Haagu imamo sudsku praksu da samo srpski predstavnici vojske, koji su počinili zločine budu osuđeni, ali ne i muslimanski i hrvatski vojnici koji su ubijali Srbe.

Iako je takav zapadni narativ prema Srbiji još uvijek dominantan na međunarodnim političkim forumima, njegova monolitnost je napuknuta, s perspektivom da bude i napuštena, po uzoru na odnos američke administracije prema talibanima prije 20-tak godina i danas

Zapadni narativ o Kosovu temelji se na tvrdnji da je razularena i krvoločna srpska vojska i policija planirala ubiti, raseliti i izazvati genocid nad mirnim i nevinim albanskim civilnim stanovništvom, a ne da je to bila borba za teritorij. Bez pritom da uzme u obzir ono što je prethodilo tom vojno-policijskom sukobu s albanskim oružanim grupama, koje su 1997. i 1998. otimale i ubijale srpske i albanske civile i policajce. Reakcija svake organizirane države je da eliminiše svaku paravojnu formaciju na svom teritoriju. Ono što je Srbija učinila protiv albanskih terorista na Kosovu (formulacija koju je State Department za OVK koristio 1997./98.) je *light* varijanta u usporedbi što Turska desetljećima radi nad Kurdima u Turskoj, Iraku i Siriji ili Izrael nad Palestincima. Zato i tvrdnja da dominantni narativi u međunarodnoj politici nisu univerzalna istina, niti trajna kategorija i podliježu dvostrukim standardima u određivanju uloge dželata i žrtava, ovisno o političkom oporunitetu.

Napukli zapadni narativ o Srbiji

Iako je takav zapadni narativ prema Srbiji još uvijek dominantan na međunarodnim političkim forumima, njegova monolitnost je napuknuta, s perspektivom da bude i napuštena, po uzoru na odnos američke administracije prema talibanima prije 20-tak godina i danas. Prva pukotina u „kristalnoj vazi“ napravljena je u srpnju 2015. godine, kada je Rusija uložila veto na britansku inicijativu u UN za donošenje Rezolucije o genocidu u Srebrenici. Raskol se produbio prije nekoliko mjeseci koordiniranim nastupom ruske i kineske diplomacije u Ujedinjenim narodima, a zatim i kroz njihova veleposlanstva u Sarajevu, proglašavajući visokog predstavnika Bosne i Hercegovine Christiana Schmidta nelegitimnim, što on i jest, ako se konzultuje pisana procedura kako UN izabire visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu.

Naviknuti na monopol moći u međunarodnoj politici, Sjedinjene Države

i njezini zapadni sateliti po inerciji pokušali su i ovaj put djelovati na isti način s arogancijom i ignoriranjem. Međutim, unisonost ruskog i kineskog diplomatskog djelovanja, kao i spektakularni kolaps Sjedinjenih Država i njihovih zapadnih saveznika u Afganistanu, najavljuju da će zapadni monopol na vojnu silu i intervencionizam oslabiti, tako da će i njihovi narativi i tumačenja za različita svjetska krizna žarišta počinjati da se zamjenjuju alternativnim pogledima i objašnjenjima. Vjeruje li još netko u istinitost njihove naracije da Irak ima oružje za masovno uništenje, Sirija kemijski otrov, da je Afganistan kriv za 11. septembar, Gadafijeva Libija da je pristaša terorizma, a Srbija jedini krivac za rat u bivšoj Jugoslaviji?

Upravo ovo posljednje, koje se tiče srpskog narativa o nedavnoj prošlosti, čini se da je počelo, ako ne da se prihvata, barem da se sasluša od nekih zapadnih vlada, što do prije 5-6 godina nije bilo moguće zamisliti. Prije neki dan Vučić je primio i dodijelio austrijskom kancelaru Sebastianu Kurzu Orden Srbije za specijalne zasluge, pri tom slikajući se kako griluju kobasice. Prije toga je francuski predsjednik Emmanuel Macron održao nadahnuti emotivan govor na srpskom jeziku ispred Spomenika zahvalnosti Francuskoj na Kalemegdanu. Njemačka kancelarka Angela Merkel u oproštajnom je posjetu najvećim svjetskim centrima Washingtonu, Moskvi, Pekingu, Parizu, a u tu turneju je uvrstila i posjet Beogradu. Koliko god se nova administracija Joea Bidena po mnogim pitanjima željela distancirati od Donalda Trumpa, umjerene američke konture u odnosu Srba i Albanaca u Trumpovoj administraciji mnogo su bliže Bidenu negoli što on želi da ih resetuje na vrijeme Obamine, Bushove i Clintonove jednostrane i pristrane politike prema kosovskim Albancima.

Doda li se k tome da je Beograd u prošlim godinama bio inkognito mjesto za pregovore talibana i vlade iz Kabula, te ukrajinsko-ruskih pregovora o Donbasu, to daje posebnu diplomatsku važnost glavnome gradu Srbije. Naravno nije to na razini jednog Beča ili Geneve, ali svakako na regionalnoj mapi Balkana ga pozicionira kao glavnog diplomatskog centra za međunarodnu politiku i diplomaciju.

Konačno, da srpski narativ u međunarodnim odnosima postaje sve prihvaćeniji, pokazalo se i na polju kulturne diplomacije, kada je austrijski književnik i poštovatelj Slobodana Miloševića, ali prije svega „srpske istine“, Peter Handke dobio Nobelovu nagradu 2019. godine. Samo deset godina nakon njemačke pjesnikinje Herte Müller, u beogradskim medijima proglašene za velikog „srbomrzca“, što je dobila istu nagradu. Još jedan nobelovac „srbomrzac“ Günter Grass, poput češkog predsjednika Miloša Zemana, se javno pokajao i izvinio o onome što je govorio o Srbiji tokom devedesetih godina i NATO bombardovanja.

Susjedi zamrznuti u vremenu

Jasno je da postoji promjena u političkim odnosima Zapada prema Srbiji, i ona se jasno identificira, a sa time će se mijenjati i narativi. Problem su lokalni igrači – politička elita u Hrvatskoj, Bosni, na Kosovu, a donedavno i u Crnoj Gori. Oni to ne mogu vidjeti i vjeruju da je priča iz devedesetih još uvijek granitno čvrsta trajna kategorija. Koliko god današnju Srbiju optuživali za ekspanzionističku politiku i povratak težnjama iz devedesetih – tamo gdje su Srbi, tamo je i Srbija, u biti postoji obrnuti proces u kojem te susjedne zemlje putem svojih tajnih agentura pokušavaju diskreditirati Srbiju na međunarodnoj razini i interno je destabilizirati. Naravno, oni su

tu samo podizvođači radova velikih zapadnih tajnih službi. Kao posljedicu toga imate seriju provokacija poput najnovije u Raškoj oblasti, koja je većinski muslimanska, da se ignorira odluka Ministarstva obrazovanja Srbije da prvi školski sat započne intoniranjem himne Republike Srbije i sluša se tzv. himna sandžačkih muslimana ili da se na predstojeći popis stanovništva uvede nova etnička grupa građana Vojvođani (hrvatska televizija RTL ih je već usvojila kao zasebnu etničku skupinu u Srbiji). Tu su i brojne ekološke udruge, koje pod izgovorom zagađenja vazduha sprovode zapadnu politiku diskreditacije kineskih investicija u Srbiji.

Argumentaciju koju su zastupali Milo Đukanović i njegove pristaše da bi crkveni čin u manastiru na Cetinju bio provokacija prema stanovništvu proizvoljna je ocjena, neprimjerena predstavniku najviše političke funkcije u državi

U prilog tome govori i tekst objavljen u beogradskim Novostima 2017. godine o Sporazumu o zajedničkom špijunskom djelovanju protiv Srbije, usvojen u listopadu 2017. na sastanku u Podgorici, organiziranom pod pokroviteljstvom CIA-e. Ovom skupu prisustvovali su direktori tajnih službi Hrvatske, Makedonije, Albanije, BiH, Kosova i Crne Gore. Tamo su oni dobili nalog za intenziviranje aktivnosti usmjerenih na Srbiju i Republiku Srpsku.

Sve se to treba uzeti u obzir pri analizi situacije u regiji, odnosa Srbije prema susjedima i obrnuto, kako se susjedi postavljaju prema Srbiji. Jednostrana analiza, temeljena na zastarjelom narativu t.j. dihotomnom pristupu – jedna je strana kriva za sve, a druge su strane potpuno u pravu, ne može pretendovati za objektivnu priču sa kredibilnim zaključcima, već je pristan politički pamflet.

Čojstvo Mila Đukanovića

Otud, kako ocijeniti najnovija zbivanja u Crnoj Gori uzrokovana hirotonisanjem mitropolita Joanikija? Suprotno tvrdnjama da je ovo primjer velikosrpskog pokušaja okupacije Crne Gore, namjere srpskog klera da negira crnogorsku državnost i narod, svaka analiza koja pretenduje da bude objektivna mora polaziti od nekoliko neporecivih činjenica, temeljenih na Ustavu i pozitivnoj pravnoj praksi Crne Gore.

1. Je li pravo na osobnu imovinu zajamčeno Ustavom i zakonom Crne Gore? Odgovor je potvrđan. Od kud onda netko ima pravo osporiti pravo koje SPC ima nad Cetinjskim manastirima i to uličnim huliganskim nasiljem?
2. Je li Crna Gora prema Ustavu sekularna država? Odgovor je potvrđan. Nisu li onda aktivnosti predsjednika Mila Đukanovića i njegove stranke DPS poticanjem protesta za sprječavanje crkvenog obreda u Cetinjskom manastiru uplitanje države u crkvene aktivnosti?

3. Je li pravo na okupljanje zajamčeno u skladu s Ustavom i zakonima Crne Gore? Odgovor je potvrđan. Zašto je onda vjerskoj skupini, koja sukladno zakonu želi prijaviti skup podrške hirotonisanju ispred Manastira u Cetinju, zabranjeno da prijavi i održi takav skup, s objašnjenjem kako se ne bi sukobili s ruljom huligana, koja blokira ceste, pali gume, nasilno prosvjeduje, a takav svoj prosvjed ne prijavljuje, niti se javno personalizira organizator tog prosvjeda? Ovo je tipičan primjer kada pred ruljom, nasilja i huliganstva podliježe vladavina prava i zakonom zajamčeno pravo na prosvjed.

4. Argumentaciju koju su zastupali Milo Đukanović i njegove pristaše da bi crkveni čin u manastiru na Cetinju bio provokacija prema stanovništvu proizvoljna je ocjena, neprimjerena predstavniku najviše političke funkcije u državi. Svako moderno liberalno-demokratsko društvo svoj društveni konsenzus temelji na toleranciji. Tolerancija, grubo objašnjeno, znači trpjeti nekoga s kim se ne slažete. A za Johna Stuarta Milla to je najveličanstvenija kvaliteta demokratskih društava koja ih razlikuju od totalitarnih. Da nema tolerancije, država bi se pretvorila kako tvrdi Thomas Hobbes u džunglu, gdje bi svatko svakome bio vuk. A to je bilo upravo na agendi Đukanovića kada se njegov glavni argument temeljio na poziv na netoleranciju prema različitimislećim i različito vjerujućim. Na žalost, nespremnost na toleranciju uz izgovor da bi većina mogla biti provocirana je dovela do toga i da se u Vukovaru ne smije koristiti ćirilno pismo, a u Đakovici na Kosovu sredovječna žena srpske nacionalnosti proganja se iz svog zakonitog stana jer njezino prisustvo većinsko albansko stanovništvo smatra provokacijom. To što su zakoni o upotrebi ćirilice i povratku raseljenih lica na strani manjine je nebitno kako za većinu tako i za institucije koje trebaju sprovoditi te zakone.

5. Nema sumnje da bi Đukanović, s takvim demokratskim deficitom i otvorenim autokratsko-kriminalnim *backgroundom*, odavno trebao biti proglašen posljednjim diktatorom u Evropi, stavljen na crnu listu zabrane kretanja u inozemstvu, računi u inostranim bankama blokirani, a Crna Gora pod sankcijama – nešto što se godinama radi bjeloruskom predsjedniku Lukašenku. Međutim, samo zato što poltronski podržava i ponavlja zapadni narativ iz devedesetih (u kome je i sam imao ulogu jednog od vodećih loših dječaka – njegova uloga u napadu na Dubrovnik, isporuka nafte kamionima i tenkovima za Vojsku Republike Srpske koja je ušla u Srebrenicu 1995.), omogućilo mu je da ova tri desetljeća opstane na političkoj sceni i izbjegne sve pokušaje uhićenja, ne iz političkih, već iz kriminogenih razloga. Talijanski javni tužitelj tereti ga za šverc cigareta, a u istom tjednu kada su se spremali prosvjedi protiv hirotonisanja na Cetinju, u Luci Bar u kontejnerima sa bananama policija je pronašla jednu i pol tonu kokaina. Za oca nacije ovo nije bila tema o kojoj je trebao javno progovoriti i čestitati policiji. Za ovog predsjednika svih građana najkonjunktornije je igrati na podjelu građana i nacionalističku kartu.

S obzirom na njegovo višegodišnje političko konvertitstvo, ne bi čudilo ako uskoro napusti zapadni narativ i postane mirotvorac i zapjenjeni pristaša srpsko-crnogorskih bratskih odnosa. Baš onako ponosno, crnogorski, sa čojstvom koje stalno ističe kao glavnu karakternu crtu svoga političkog habitusa.

ŠTO JE SPORNO U JEDNOM USTOLIČENJU

MITROPOLIT DOSTOJAN

PIŠE: **Mirko Mlakar**

Po kojem to zakonu članovi neke partije, stanovnici jednog grada ili štotigajaznamtko imaju pravo mitropolitu Joanikiju određivati vrijeme i mjesto ustoličenja? Ako se ograničavanje prava vladike da zauzme svoju katedru tumači kao borba protiv velikosrpstva – nije li to na fronti guranja Crkve u udobnost srpskog sveta? Sve na radost nacionalčina kako u njoj i uopće na srpskoj strani tako i među Crnogorcima

Reklo bi se da već dugo među autorima i autoricama iz Hrvatske i/ili u hrvatskim medijima nije zabilježeno toliko sličnosti, gotovo jedinstvenosti, kao u pozitivnim ocjenama prosvjeda 5. rujna 2021. na Cetinju i u negativnim reakcijama na ponašanje (vrha) Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori. A tamošnjim su se prilikama pozabavili, među ostalima, crnogorski književnik Milorad Popović (TV-emisije "Bujica" i "Nedjeljom u 2"), novinari Vladimir Matijanić (Index.hr), Jelena Lovrić (Nacional) i Branimir Pofuk (Večernji list), povjesničarka Andrea Feldman (u intervjuu za Narod.hr), povjesničar Vjekoslav Perica (beogradski Peščanik) i sigurnosni konzultant Željko Cvrtila (Podcast Velebit).

Već je 5. rujna politički konzultant Davor Gjenero u tekstu pod naslovom "Klerikalni desant na Cetinje" (Al Jazeera Balkans) napisao da "insistiranje Prvoslava [što je svjetovno ime monaha odnosno patrijarha Porfirija] Perića i Jovana [u monaštvu: Joanikija] Mićovića da se obred ustoličenja mitropolita kao voditelja predstavništva SPC-a za Crnu Goru održi na Cetinju, da Mićović zasjedne na Njegošev tron, nema nikakvoga niti vjerskog niti liturgijskog značenja, nego je isključivo motivirano željom da se pravoslavlje u Crnoj Gori ekskluzivno podvrgne Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a da se državni kontinuitet Crne Gore redefinira kao dio državnog kontinuiteta Srbije".

Mitropolit Joanikije

SPC, novi JNA

U priopćenju u čijem naslovu stoji da "Domovinski pokret najoštrije osuđuje velikosrpski desant na Cetinje!", piše da "malo Cetinje velikog srca" pruža otpor "novom obliku velikosrpske agresije". Ponovno je jedan od glavnih aktera Srpska Pravoslavna Crkva, koja je "nasilnim ustoličenjem" Joanikija Mićovića, udarila na ključni simbol nezavisnosti Crne Gore te tako nastavila biti "perjanicom političke destabilizacije", čiji je krajnji cilj srpski svet u viđenju režima Aleksandra Vučića. Mario Radić, obnašatelj dužnosti predsjednika, u ime stranke iskazao je čvrstu potporu "crnogorskim patriotima" na Cetinju, uz upozorenje da "ustoličenje mitropolita srpske crkve u prijestolnici države koja ima svoju, autokefalnu Crnogorsku pravoslavnu crkvu, nije ništa drugo nego čin otvorene agresije".

"Naročito je sramotan način 'rukopolaganja' – na silu, uz uporabu šok bombi, gumenih metaka i uhićenja Crnogoraca koji su na Cetinju pružali dostojanstven građanski otpor", i "posebno je sramotna" uloga novoga srpskog patrijarha Porfirija, koji je na Cetinje "ekumenizam došao širiti helikopterom punim žandara, pod pancirkama, na silu". (Uzgred, Joanikijevo je rukopolaganje/ređenje za episkopa upriličeno u lipnju 1999. godine na Cetinju.) Srpska pravoslavna crkva, kao "glavni pronositelj ideologije koja ugrožava mir", problem je s kojim će se morati suočiti i hrvatska država, te će saborski zastupnici Domovinskog pokreta "nastaviti otvarati to važno pitanje".

Pozadina ustoličenja neodvojiva je od narativa o tzv. srpskom svetu, ukazao je kolumnist Telegrama Dragan Markovina, svjetonazorski i politički vrlo udaljeno i od Gjenera i od Domovinskog pokreta, u kojemu je ustašoljubnik Ante Prkačin ekspert za "zlo" zvano SPC. Patrijarh Porfirije "u Hr-

vatskoj igra ulogu progresivnog intelektualca štulićevskih inspiracija", dok u ostalim zemljama regije "nastupa kao tipičan predstavnik nacionalističke politike SPC-a", što "brojni ljudi s ljevice u Hrvatskoj naprosto ignoriraju, kao da problem ne postoji, ako se praviš da ga ne vidiš"; upozorio je povjesničar u tekstu pod naslovom "Što se zbiva u Crnoj Gori: Ovako je, od zemlje na pragu ulaska u EU, došla na rub građanskog rata".

**Možda bi se većina hrvatskih
prinosa kritici aktualnoga
momenta (srpsko)pravoslavnog
pitanja u Crnoj Gori mogla
sažeti u naslovu gostovanja
geopolitika Davora Domazeta
Loše na Podcastu Velebit:
"Ustoličenje mitropolita
Joanikija u Cetinju je srpsko
zapišavanje crnogorskog
teritorija"**

Novinar Damir Pilić, koji se neće uvrijediti ako ga se označi ljevičarom s dna kace, smatra da u "sakralnoj epizodi" nije bilo v od vjere, ni e od evanđelja itd., odnosno da sva ta (kva) moguća značenja Joanikijeva ustoličenja "isparila su u magli, dimu i oštrm mirisu policijskih suzavaca bačenih na građane Cetinja, a u režiji SPC-a". Patrijarh Porfirije "odbacio je i građanski bonton i neshvaćenog apostola Mateja, te je cestovne barikade zaobišao helikopterom, u društvu naoružanih specijalaca koji su ga na tratini ispred Cetinjskog manastira pancirnim dekama štitali od dobrodošlice razdraganih domaćina". Bio je to upečatljiv prizor "prožimanja duhovnih i militarističkih vrijednosti", kao 1991. godine. Porfirije i Joanikije morali su doći na Cetinje helikopterom, "iako im je iz cestovnih barikada bilo jasno da su nepoželjni" – zato da bi SPC pokazao tko je gazda u Crnoj Gori, tvrdi Pilić. Naslov je njegova članka u Slobodnoj Dalmaciji: "Realizacija memoranduma SANU-a: sukob u Crnoj Gori je novi velikosrpski projekt, koji se ovog puta ne zove 'Velika Srbija', nego 'srpski svet'. Što bješe JNA, sada će biti SPC!".

Gola sila protiv antifašizma

Nakon nekoliko dana, u tome je splitskom dnevniku teolog i komunikolog Ivica Šola objavio da je Joanikijevo ustoličenje bila "prva demonstracija novog srpskog pravoslavlja za 21. stoljeće koje se otvara modernom svijetu visoke tehnologije", pa se "u svrhu nove evangelizacije na Balkanu" uvode helikopteri, duge cijevi, a za naviještanje evanđelja pancirke. Šola piše da je teološki utemeljen i razlog zašto se na ustoličenje na Cetinje išlo helikopterom. Naime, SPC smatra Srbe "nebeskim narodom", pa u skladu s 21. stoljećem "srpski crkveni velikodostojnici dolaziti će na ustoličenja u druge države s neba". A "kako i Zagreb uskoro očekuje Porfirijeva nasljednika, za

ustoličenje već se spremaju dva helikoptera ruske proizvodnje, jedan mig [valjda: MiG], a Hrvatska sprema kao osiguranje i jedan kanader u slučaju da u molitvenom žaru Porfirija i braće dođe do požara".

Kolumna pod naslovom "Nakon katolika i 2. vatikanskog sabora, i SPC kreće u modernizaciju" bila je kukavni pokušaj katoličkoga javnog intelektualca da bude duhovit. Ipak, hoće li to Šola reći da će mogući protivnici ustoličenja novoga zagrebačko-ljubljanskog mitropolite blokirati prilaze gradu ili ulice pa će se vladika morati iz u(z)vrtnjaka pojaviti? Ne bi li u takvoj situaciji vatrogasno osiguranje trebalo biti spremno zbog, primjerice, paljenja guma?

A sad povratak na lijevu stranu. Slično Piliću, novinarka Heni Erceg u kolumni "Evangelij po orožju" u ljubljanskoj Mladini, koju su prenijeli neki crnogorski i srbijanski mediji, napisala je da se "iskrcavanjem" na Cetinje SPC odrekla evanđelja" i "iskazala kao vjerna sluškinja srpskog režima u pokušaju poništenja crnogorske državnosti, te crkvene i nacionalne različitosti". "Dolazak šefa SPC-a Porfirija i svite mu vojnim helikopterima" (nisu li arhijereji bili u jednom zrakomlatu?) bio je "divljački nasrtaj na Cetinje", a "ustoličenje u dimu suzavca i 'hrabrosti' pendreka baš u Cetinju, bastionu crnogorstva", bila je "opasna provokacija, s mogućim krvavim ishodom, protivna svakoj svetosti, pokušaj realizacije Vučićeva 'srpskog sveta', s Crnom Gorom i Republikom Srpskom, sastavnim dijelom BiH", tvrdi Erceg. Zaključno: "Kakav trijumf Porfirijeve crkve i njega osobno! Ili ipak poraz, bar u ovoj rundi, budući da je na jednoj strani bila gola sila, na drugoj antifašističko Cetinje".

Ukratko, možda bi se većina hrvatskih prinosa kritici aktualnoga momenta (srpsko)pravoslavnog pitanja u Crnoj Gori mogla sažeti u naslovu gostovanja geopolitika Davora Domazeta Loše na Podcastu Velebit: "Ustoličenje mitropolita Joanikija u Cetinju je srpsko zapišavanje crnogorskog teritorija". Nije samo jedna riječ, "zapišavanje", ono što u ovom slučaju povezuje nastup admirala Domazeta (7. rujna) te novinara i književnika Viktora Ivančića, autora "Oklopnog pravoslavlja", kolumne objavljene (17. rujna) u Novostima, tjedniku srpske manjine u Hrvatskoj.

Blisko mi je stajalište koje odudara od glavnine reakcija na cetinjska događanja. To je ono da "na sam čin ustoličenja Srpska Pravoslavna Crkva ima apsolutno pravo i u Crnoj Gori i bilo gdje drugdje". Navedeno je na televiziji N1 izjavio povjesničar Hrvoje Klasić i dometnuo: "Da li se moglo napraviti drugačije i što je pozadina svega toga, to je puno kompleksnije pitanje". A "Vatreno ustoličenje", tekst Jerka Bakotina u Novostima, primjer je mogućnosti uravnoteženoga pristupa pozadini i kompleksnosti (u poglavito političkom ključu).

U potpunosti razumijem zašto hrvatski autori i mediji nisu propustili podsjetiti na ratobornost velikog dijela SPC-a i hrabrost nemalog dijela Cetinjana osobito ranih devedesetih godina XX stoljeća, moguću destabilizaciju regije itd. Ali, spornim smatram potpuno zaobilazanje prava, u ovom slučaju, SPC-a odnosno vladika te religijske zajednice.

Kazneno djelo

Daliborka Uljarević, izvršna direktorica podgoričkoga Centra za građansko obrazovanje, rekla je u HTV-ovoj emisiji Studio 4 da je patrijarh Porfirije, koliko je razumjela, imao sasvim drugo lice dok je bio u Hrvatskoj, a u Crnoj Gori se pokazao kao netko tko je "spreman da ugrozi i mir i stabilnost u Crnoj

Gori da bi sproveo jedan vjerski obred i time pokušao demonstrirati snagu te Crkve”.

Dakle, prema mišljenju te, kako je bila predstavljena, politologinje i borkinje za ljudska prava, religijski obred – interpretiran kao pokušaj pokazivanja snage SPC-a – značio je spremnost za ugrožavanje mira i stabilnosti u Crnoj Gori. Je li to logika: nema ustoličenja, ili se na neodređeno vrijeme odgađa, i eto mira, stabilnosti, možda čak hitre crnogorske ulaznosti u Evropsku uniju?

Gotovo istodobno Tea Gorjanc Prelević – također borkinja za ljudska prava iz Podgorice, ali po struci pravnica (odvjetnica) – za beogradski dnevni list *Danas* izjavila je da demonstranti nisu samo prosvjedovali protiv ustoličenja mitropolita, što je potpuno legitimno, već su “otišli i korak dalje, u zabranjenom pravcu”, pa su barikadama na prilazima Cetinju onemogućavali da se taj obred uopće obavi, a neki od njih su i napadali policiju. Izvršna direktorica Akcije za ljudska prava (HRA) ističe da je ometanje vjerskog obreda kazneno djelo i isto bi bilo da netko, primjerice, “pokuša da spreči Crnogorsku pravoslavnu crkvu da ustoliči njenog mitropolita”.

Gorjanc Prelević smatra da se za negiranje državnosti Crne Gore i crnogorskog nacionalnog identiteta mogu optužiti i “neki predstavnici” SPC-a i srbijanskih vlasti, ali “politički ultimatum da verska zajednica odstupi od verskog obreda u mestu njenog sedišta je ekstremno zahtev koji nije zakonit i ne poštuje slobodu veroispovesti”. Neformalni organizatori prosvjeda, među kojima je oporbeni DPS i njegov predsjednik Milo Đukanović, ujedno predsjednik države, sigurno znaju da takav zahtjev nije u skladu s Ustavom, no očito je prevagnula “politička potreba za radikalizacijom nacionalnih i verskih podela”.

Nevladina udruga HRA u dokumentu “Ustoličenje i protesti – post factum” (7. rujna) ocjenjuje da je država na Cetinju “pretežno uspjela da obezbijedi poštovanje ljudskih prava na slobodu vjeroispovijesti, s jedne, i slobodu mirnog okupljanja, s druge strane, u jednoj veoma zahtjevnoj situaciji”. Nažalost, nije bila osigurana primjena zdravstvenih mjera, a Crna Gora je, razmjerno broju stanovnika, pri svjetskom vrhu po zaraženosti i smrtnosti od korone; ponovno je ugrožena sloboda medija da izvještavaju s javnih skupova; te treba istražiti “sve prijave na prekomjernu upotrebu sile od strane policije” i procesuirati prekršitelje zakona, bili prosvjednici ili policajci.

“U nezahvalnom javnom diskursu uzavrelih nacionalističkih strasti, podsjećamo na imperativ vladavine prava i ljudskih prava”, upozorava HRA i pripočeva svoju analizu.

Dakle, na Cetinju su bila suprotstavljena prava prosvjednika na slobodu izražavanja i mirnog okupljanja te religijske zajednice da “ispoljava svoju vjeru u vidu obreda ustoličenja mitropolita bez ometanja”. Evropski sud za ljudska prava više je puta naglasio da su ta prava “jednako zaštićena, da ni jedno od njih nije apsolutno i da se ona ne mogu tumačiti na način da bilo kome ko se ne slaže s nekom vjerskom organizacijom u bilo kom pogledu dozvoljava da onemogući održavanje vjerskog obreda, da ga prekine ili da remeti javni red prilikom održavanja tog obreda”, ističe HRA. Domete da je sprječavanje i ometanje vjerskih obreda u Crnoj Gori kazneno djelo, kažnjivo novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

HRA naglašava da je država bila dužna osigurati i ustoličenje mitropolita u Cetinjskom manastiru i miran prosvjed protiv ustoličenja. “Iako je drža-

va obezbijedila da se obred na Cetinju održi”, zbog blokada na ulazu u Cetinje nisu mu nazočili svi predviđeni sveštenici. Blokade je policija dopustila i sveštenici su se vratili u Podgoricu. Ako bi sud o tome odlučivao, morao bi ispitati je li policija ispravno procijenila da bi razbijanje blokade moglo imati “nesrazmjerno veće štetne posljedice” od zaštite prava sveštenika na slobodu vjeroispovijesti.

Zacijelo se odgodom ustoličenja napetosti ne bi smirile, već samim time što se Cetinjski manastir, u kojemu služi u crkvenom smislu srpskopravoslavni kler, ne vidi kao poglavito duhovno mjesto nego kao nacionalni i državni simbol

Prosvjednici su blokirali ulaze u Cetinje da bi onemogućili održavanje crkvenog obreda. I takvo okupljanje, čiji je cilj bio da se “namjerno ozbiljno ugrozi zakonito vršenje aktivnosti od strane drugih” ([presuda u predmetu] *Mushegh Saghatelian* [protiv Armenije]), država je tolerirala sve do vremena održavanja obreda. Ni tada blokada putova nije probijena, već su samo patrijarh i mitropolit u Cetinjski manastir prevezeni helikopterom, stoji u priopćenju.

Posebno je pitanje je li policija u blizini manastira koji je osiguravala “srazmjerno primijenila dozvoljena sredstva prinude (suzavac, šok bombe), odnosno da li je primijenila gumene metke, koje Uprava policije tvrdi da nije imala”. HRA ustvrđuje da policija u principu ima pravo primijeniti sredstva prinude kada se njezini službenici napadaju bilo kamenicama ili neposrednom fizičkom silom, a što je zabilježeno video snimcima, te da “država ima posebnu obavezu da istraži svaki slučaj prijave na prekomjernu upotrebu sile od strane njenih službenika”.

Da ne bi bilo zabune: HRA, imajući u vidu razloge za održavanje cetinjskog protesta, osuđuje “svako nepoštovanje državnosti Crne Gore, crnogorskog nacionalnog identiteta i Crnogorske pravoslavne crkve”. Sva sporna pitanja, “uključujući vlasništvo vjerskih zajednica nad crkvama i hramovima” i pravo na korištenje tih objekata, moraju se pokrenuti i rješavati u skladu sa zakonom, “bez onemogućavanja slobode vjeroispovijesti i ugrožavanja bilo čije bezbjednosti”.

Priopćenje Akcije za ljudska prava debelo sam prenio zato što su se mojim uvidima i razumijevanjem situacije slaže otprilike 98,76 posto. Mislim da je u analizi organizacija koju vodi Gorjanc Prelević više pod prav(n)im vidikom komentiranih važnih činjenica nego u žučnim komentarima – takorekuć u rasponu od *ustaša* do *partizana* – u dobroj mjeri usredotočenim na “desant” arhijereja vrtložnjakom na slobodarsko Cetinje.

Obezglavljena eparhija

Dva prava nije propustio učiti ni Vladimir Veljković, suradnik Peščanika koji je napisao tekst "Cetinjska kontrarevolucija". Njegova je (pr)ocjena da se crnogorska vlada pokazala sposobnom uvažiti pravo građana na prosvjedno okupljanje, iako protestni skup nije bio prijavljen, ali i pravo religijske zajednice da obavi ustoličenje mitropolita.

Taj religijski analitičar piše da je pitanje je li Mitropolija spremna promijeniti mjesto ustoličenja postalo aktualno od 22. kolovoza, kad je na Cetinju održan prosvjedni skup s kojega je poslana poruka da će ustoličenje 5. rujna biti spriječeno. Mitropolija je "spremnost na kompromis" pokazala kad je, nakon 22. kolovoza, odustala od poziva vjernicima da nazoče ustoličenju na Cetinju – pritom ostajući ustrajna u namjeri da se ustoličenje ipak obavi u Cetinjskom manastiru, sjedištu Mitropolije. Ta će ustrajnost poslije biti tumačena i kao "čin 'pokoravanja' Crne Gore", iako je odustajanjem od masovnog skupa Mitropolija "jasno pokazala da ne želi izazivanje građanskih sukoba i destabilizaciju države".

Uz tisuće Crnogoraca i Crnogorki, dočeku Porfirija nazočilo je i devet (arhi)episkopa i mitropolita iz Moskovske patrijaršije i drugih, SPC-u bratskih/ sestrinskih zajednica. Ti gosti nisu došli zbog subotnjeg koncerta nego nedjeljnog ustoličenja, ali se do Cetinja nisu probili

Prema Veljkovićevom mišljenju, zbog umiješanosti opozicijskih političara i predsjednika Mila Đukanovića u proteste i podizanje tenzija, "održavanje ustoličenja je prevashodno postalo političko pitanje i izazov za crnogorsku vladu". Mitropolija bi odgodu ustoličenja "i mogla da opravda pred svojim vernicima", ali teško da bi se vlada mogla opravdati pred građanima i svojim biračima. "Odlaganje ustoličenja bi verovatno uzrokovalo početak kraja Krivokapićeve vlade", raspisivanje izbora, kao i novo pregrupiranje na političkoj sceni.

Ovdje (mi) se nameće pitanje ne bi li politički čimbenici koji su sad u oporbi, ako bi izborili kraću odgodu ustoličbe, tražili dužu, čak na neodređeni rok; ili bi, ohrabreni pristankom na kraću odgodu, zahtijevali neke druge ustupke, a koji zadiru u (unutar)crkvena prava. Crkva svakako mora računati na učinke obezglavljenosti eparhije na liturgijski i uopće svoj unutrašnji život. Do kad bi se to iz Mitropolije crnogorsko-primorske smjelo – i zašto – opravdavati odgađanje ustoličenja mitropolita kojega je izabrao Sveti ar-

hijerejski sabor SPC-a? Prevladavanju nesređenih prilika u Crnoj Gori – koje se ne rješavaju u izvornoj, političkoj domeni – Mitropolija bi trebala pomoći tako što će biti bez svojega (ustoličenog) vladike; znači "udova" pored živoga i zakonito izabranog mitropolita?

Po kojem to zakonu članovi neke partije, stanovnici jednog grada ili što-tigajaznamtko imaju pravo mitropolitu Joanikiju određivati vrijeme i mjesto ustoličenja, bez obzira na to što tko o njemu mislio i prema njemu osjećao? Ako se ograničavanje prava vladike da zauzme svoju katedru tumači kao borba protiv pravog (i priviđanog) *velikosrpstva* (što slijedi iz dobrog dijela hrvatskih komentara) – nije li to na fronti guranja Crkve u udobnost *srpskog sveta*, ma što se pod tim pojmom mislilo ili skrivalo? Sve na radost nacionalčina kako u SPC-u i uopće na srpskoj strani tako i među Crnogorcima.

Pokušavajući odgovoriti na pitanje je li Porfirije trebao ući u helikopter, urednik Autografa Drago Pilsel u tekstu "U Crnoj Gori se psuje, prijeti i pale se gume u ime Krista?" ističe kako nije patrijarhov posao da moderira političke sukobe poput onih između predsjednika Đukanovića i premijera Zdravka Krivokapića te da kaže policiji kako da počisti ceste od "terorista", (što je prejaka riječ za označavanje) onih koji nasilno prekidaju javni pro-met. A kad se policija u Crnoj Gori, nastavlja analitičar, dovede u situaciju sličnu (ne istu) kao što se dovela hrvatska policija – koja je dopustila prijetnje plinskim bocama na cesti i slično upriličeno radi rušenja predsjednika Ive Josipovića i premijera Zorana Milanovića – Porfirije procjenjuje što je manja šteta, što se mora učiniti da se ispoštuje volja (Sv. arhijerejskog) Sabora, Sinoda i mitropolite, "stisne zube, ulazi u helikopter i moli Boga da ne padne krv".

Nemirni cetinjski 5. rujna svakako nije bio prinos slobodnom euharistijskom i uopće duhovnom životu pravoslavnih vjernika kako srpske tako i crnogorske nacionalnosti, u ma kojoj se zajednici nastojali s Bogočovjekom družiti

U besjedi na komemoraciji povodom 80. godišnjice utemeljenja ustaškog logora u Jasenovcu (13. rujna), patrijarh Porfirije je izjavio da je navodno "gandijevski mirni protest" htio silom spriječiti "čist verski čin", ono što je zajamčeno kao temeljno pravo – pravo na vjersku slobodu.

Ustoličenjem je Joanikije postao punopravni starješina svoje eparhije. Nažalost, osim toga što je, kako se čulo na svečanosti u Cetinjskom manastiru, "dostojan" – mitropolit je bio i vrtiletom *dostavljen*. A ne bi li se kod odgođene intronizacije dogodila situacija ista kao u nedjelju 5. rujna: zra-

komlatni (do)skok na poljanu blizu Cetinjskog manastira zato što je cesta do Cetinja neprohodna? Zacijelo se odgodom ustoličenja napetosti ne bi smirile, već samim time što se Cetinjski manastir, u kojemu služi u crkvenom smislu srpskopравoslavni kler, ne vidi kao poglavito duhovno (vjersko) mjesto nego masovno kao nacionalni i državni simbol. Koliko je kako "dvoprstim" tako i "troprstim" agentima i beneficijarima što širih i dubljih podjela crnogorskoga pravoslavnog ljudstva na "Dukljane" i "Srbijance", "zelenaše" i "bjelaše", "montenegrine" i "izvanjce", "patri(j)ote" i "posrbice", "talijanske slugе" i "turske slugе", "komite" i "trokapiće" uopće stalo do same vjere, do kršćanstva?

Nekanonска zajednica

Sudionici "mirnog hrišćanskog skupa" (u Podgorici) bili su zamoljeni da ne idu na Cetinje, rekao je patrijarh u Jasenovcu. Pretpostavljam kako – da je SPC-u doista stalo do zaoštavanja – zasigurno ne bi 4. rujna bilo takvoga poziva, a tko zna što bi se sve moglo dogoditi da je prema Cetinju doista krenula koja stotina ili tisuća ljudi od onih koji su došli pozdraviti patrijarha. Petoga se rujna SPC zapravo pokorio volji cetinjskih prosvjednika kad manjoj koloni vozila sa sveštenicima nije bilo dopušteno cestom doći do Cetinja. U subotu je, uz tisuće Crnogoraca i Crnogorki, dočeku Porfirija, kojemu je to bio prvi posjet Crnoj Gori u svojstvu poglavara SPC-a, nazočilo tridesetak vladika SPC-a (s Pravoslavnom ohridskom arhiepiskopijom koja je autonomna) te još devet (arhi)episkopa i mitropolita iz Moskovske patrijaršije i drugih, SPC-u bratskih/sestrinskih zajednica. Ti visoki gosti nisu došli zbog subotnjeg koncerta nego nedjeljnog ustoličenja, ali se do Cetinja nisu probili. Prilazi Cetinju bili su blokirani od subote (4. rujna).

Patrijarh je na obilježavanju Svetih novomučenika jasenovačkih imao potrebu naglasiti da je SPC autokefalna Crkva, koja "ima svoju kanonsku jurisdikciju i koja je kao takva priznata od svih drugih kanonskih pravoslavnih Crkava", a čemu je dokaz i to što je u Jasenovcu (i u Podgorici) bio i katarski vladika Makarije iz Jeruzalemske patrijaršije. Navedena jurisdikcija, koja ne zavisi od vanjskih okolnosti, državnih, političkih i drugih granica, osobito ne zavisi "od volje pojedinaca ma tko da su i ma šta da su umislili, da imaju moć i silu".

U posljednjem se citatu mora prepoznati Đukanović, čiji je DPS i otvoreno, programski deklarirao stvaranje državne crkve (barem od stranačkog kongresa 2011. godine). "Neupitno je pravo Crne Gore da obnovi svoju crkvu. Nije prvi put da se u balkanskim odnosima propuste najracionalnije mogućnosti", izjavio je, prema izvještaju u Večernjem listu, Đukanović za službenog posjeta Hrvatskoj (16. rujna), te dometnuo da smatra da ovo ne treba "lomiti preko koljena" nego da je to pitanje koje traži vrijeme.

Vraćamo se na patrijarhove riječi u Jasenovcu. Izjavio je da "nama ne smeta da se bilo koja grupa ljudi organizuje kao molitvena zajednica, pa čak i da dâ sebi ime koje hoće". "Ima pravo svako, i podržavamo, da se organizuje u molitvenu zajednicu", ali je i postavio, "bar kao mogućnost, pitanje jesu li "neke tako organizovane grupe" doista molitvene zajednice. "Međutim, mi smo dužni da kažemo, da na tom polju napravimo granice, da takva molitvena zajednica, ako je zaista molitvena, ne pripada saboru kanonskih pravoslavnih Crkava".

Oni kojima je stalo do baš crnogorskoga pravoslavlja trebali su se pitati koliko – ako uopće – njihovim težnjama može koristiti pokušaj sprječavanja

Joanikijeva ustoličenja, na kojem su, umjesto planiranih četrdesetak arhijereja, bili još samo patrijarh i kruševački episkop David (Perović). Premda su internetske stranice "molitvene zajednice" (Porfirije) koja se predstavlja kao Crnogorska pravoslavna crkva osvježene dva tjedna poslije cetinjskoga događanja građana odnosno ustoličbe ometene i u najužem krugu obavljene, o tome ni pisma ni razglednice. Uopće, službeni medij zajednice osnovane, tj. po samorazumijevanju "obnovljene" 1993. godine, dosta je tanak i godinama nije imao novih priloga. Primjerice, čak nije prenesen "ekskluzivni" intervju "arhiepiskopa cetinjskog i mitropolita crnogorskog" Mihaila (Dedeića) objavljen u Hrvatskom tjedniku 2019. godine, a nema ni njegova dugoga nastupa u "Bujici" i kraćeg na HTV-u, oba iz 2020. (Uoči slanja ovoga rada uredniku, 23. rujna, "u izradi" su bile sve tri stranice u sklopu rubrike "Crkva", a u "Saopštenjima", u sklopu "Novosti", nalazi se po jedan dokument iz 2001. i 2010. godine.)

"Nažalost, skupina nacionalista blokirala je pristup Cetinju, a strani gosti i sveštenstvo nisu mogli doći do manastira", stoji u izvještaju poljskoga Orthodoxa o Joanikijevoj intronizaciji. Među spriječenim gostima bio je i jedan poljski episkop

Republika Crna Gora pravno je utemeljena 2000. godine Crnogorsku pravoslavnu crkvu registrirala kao vjersku zajednicu. No, problem je s "registracijom" kao dijela Pravoslavne crkve. Pritom priznavanje kanonskog statusa još ne znači autokefalnost (a što previđa i onaj dio hrvatskih autora koji se očitovao o pitanjima crkvenog ustroja). Bude li, kojim čudom, u doglednoj budućnosti crnogorska zajednica na vratima priznatosti u kanonskoj pravoslavnoj ekumeni, ne bi li iz Bugarske ili Albanske pravoslavne crkve opravdano pitali jesu li i njezini pripadnici u rujnu 2021. nastojali spriječiti ustoličenje kanonskog mitropolita SPC-a i da visoki predstavnici tih dviju kanonskih pravoslavnih zajednica nisu mogli nazočiti toj svečanosti? "Nažalost, skupina nacionalista blokirala je pristup Cetinju, a strani gosti i sveštenstvo nisu mogli doći do manastira", stoji u izvještaju poljskoga Orthodoxa o Joanikijevoj intronizaciji. Među spriječenim gostima bio je i jedan poljski episkop. A tek ustoličeni mitropolit Joanikije, na poziv varšavskog mitropolita Sawe (Hrycuniaka), posjetio je Poljsku odnosno tamošnju Pravoslavnu Crkvu koja okuplja vjernike poljske, ruske i bjeloruske nacionalnosti.

Nemirni cetinjski 5. rujna svakako nije bio prinos slobodnom euharistijskom i uopće duhovnom životu pravoslavnih vjernika kako srpske tako i crnogorske nacionalnosti, u ma kojoj se zajednici nastojali s Bogočovjekom družiti.

**КАЛИНЕ, УЗ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: БЕСКРАЈНИ,
ПЛАВИ КРУГ. У ЊЕМУ, ЗВЕЗДА**

ПОЛАКО, УЗ КАЛИНЕ, СТОПУ ПРЕД СТОПУ...

пише: Милош Кордић

**На Градини се само назире мјесто
гдје је некад постојала утврда,
камени град. Што данас припада
далекој историји. Историји грофова
Банфија, Зринских, историји
Вука Бранковића Огњеног...
А црква, без торња припада
историји подсјећања и култури
сјећања да је некад ту, крајем 17.
вијека, подигнут први и једини
православни манастир на Банији**

Довезем се бициклом до подножја Калина. До уласка у долину шамаричког тока ријеке Суње. А тај њен ток, и с једне и са друге стране, овијају благи, сјеверни обронци горе Шамарице.

Посљедње комоговањанске куће остале су неколико стотина метара иза мојих леђа, од мјеста мог скретања с главне цесте на пут који води уза Суњу. Прве доњопастушке још су далеко: након што се прође краћи кланац Блатњак (у коме се одваја колски пут, узбрдо, за Јошавицу, којим сам неколико пута пролазио коњима и колима, спуштао се из супротног правца бициклом, а два или три пута и фићом – једном сам срео, горе, на равном дијелу који води мајином обраслом у високу бујад, професора Душана Плављанића, тада директора Педагошке академије у Петрињи, аутора књиге о свом селу, до које нисам успио да дођем, како се аутомобилом враћа из Јошавице)... па се послје Блатњака настави главном цестом уз прилично стрму и за јачих киша блатну Подунавачку страну (говорило се и Подунавачка – име јој је по доњопастушким Подунавцима), стиже се и до првих кућа у Доњој

Пастуши... Од моје куће па до под Калине има око четири километра. Ако занемарим кратку странчицу код куће куме Марице Маљковић, наше драге Марице Маљске, како смо је звали, а прије моста на Суњи, ако занемарим дакле ту странчицу, којом се спуштам без окретања педала, до под Калине возим се равним.

С тог мјеста, под Калинама, на које сам стигао, до ког сам од суњског пута па преко широких ледина догурао бицикл, не види се Комоговина – остала је на источној страни. Као посљедње село костајничке општине.

(Комоговина је посљедње село овог дијела Баније у коме се код радног глаголског придева, у једнини мушког рода, на инфинитивну основу, на крају, додаје вокал *о*, односно долази до појаве непостојаног *а*, па се ту говори: ошо, дошо, оро, сијо, копо, вуко, пеко... А њено прво комшијско село, у петрињској општини, кад се иде цестом према западу – Јабуковцу, Глини, Петрињи – Доња Пастуша и остала горња Банија немају на крају инфинитивне основе вокал *о*, већ само вокал *а*, па они говоре: оша, доша, ора, сија, копа, вука, пека...)

Комоговина је прво село кроз које протиче Суња. А горе би се, на западној страни, морало ићи око 15 километара до под Чавић брдо, до њеног извора. До близу кога, од краја педесетих и почетка шездесетих година, кад су порушили ускотрачну пругу којом се извозило дрво из Шамарице за ДИП (Дрвопрерађивачко предузеће) у Костајничком Мајуру, на прераду, али и даље... води нешто ужи тада изграђени и шодером добро насут пут. Док се с мјеста коме сам управо приспио, кад се погледа према сјеверозападној страни, на узвисини, а мени се чини ни километар ваздушном линијом удаљене, виде посљедње куће Беговића. Села петрињске општине. У које се из ове долине може стићи стазама и путем за запрежна кола. А иначе се за Беговиће пут одваја у Горњој Пастуши.

Зимско је доба. Један је од дана између Младог Божића и Светог Јована. Једне од раних седамдесетих година. И степен је, а можда су и два изнад нуле. Сунце се с јужне стране Шамарице пробија кроз танко

платно сивкастобакарне сумаглице и обасјава ничим заклоњен пут и ледине око њега, док га овдје, гдје сам приспио, гурајући бицикл, нема – заклониле га Градина и Калине. Из близине ми се изненада јави гласање неке од наших птица станарица. Мислим да би то могла бити обична зеба, чији је мужјак, за разлику од женке, одличан пјевач. Овдје станарица, у ово доба године, у овом шумском окружењу, не би требало да је много – можда црвендаћ, као и велика сјеница која и оваква, шумовита подручја бира за своје станиште. Али то није њихово гласање. А овдје су вјероватно ријетке птице које би дошле као зимски гости па да се ту и дуже задрже. Јављање ове, сада моје птице изазва код мене неку посебну радост. То значи да нисам овдје сам. Њено јављање, претпостављам, побудило је пуцкетање покорице снијега и лишћа приликом мог корачања и гурања бицикла по њој, тој покорици. Могуће је да је њено јављање – не баш одређен пјев, али ту је негдје, изазвало њену побуну против људског присуства и узнемиравања. Јер и птици се по њен живот човек може учинити као веома опасна звјерчица... Мада је могуће да се она и обрадовала што је и људски створ дошао и својим ходом прекинуо досаду зимске тишине по овом шамаричком предјелу... Све је могуће.

**Од моје куће па до под Калине
има око четири километра. Ако
занемарим кратку странчицу код
куће куме Марице Маљковић,
наше драге Марице Маљске, како
смо је звали, а прије моста на
Суњи, ако занемарим дакле ту
странчицу, којом се спуштам без
окретања педала, до под Калине
возим се равним**

А за тло испод и поред мојих ногу, увијених у дебље чарапе и топле чизме, не може се рећи да га је покрио снијег или да је оно њега покрило – испод јошића и врба, око ријетких вињага црних купина, гдјекојег глоговога грмеља... израслих поред воде и по лединама и с једне и са друге стране корита ријеке – више је лишћа по снијегу него снијега по лишћу. Загледан у њих, помишљам како се они међусобно грију. И још јесенас опало лишће није много ни изгубило од своје рођене шарености: што дуже гледам – чини ми се да оно искри и да се пресијава преко снијега дарујући му нешто од својих боја.

Ослањам бицикл о дебло једног од јошића. Остављам га. Проналазим своју стазу коју сам прије неколико година изабрао и увијек се њоме пењем ка врху Калина. Ка врху високом 435 метара. Некад до Калина одем зими, као овог дана, некад у прољеће, љето... Како када. Водио сам и своју Литерарну секцију Основне школе Меченчани па смо уређивали простор око споменика, доносили

и садили цвијеће... Одем чешће на Калине него на Градину, шуму, брдо изнад комоговљанске цркве Преображења Господњег. Градина се налази прије Калина, такође на лијевој страни од Суње кад се иде узводно. А повише Калина шумски је предио звани Козарица, с врхом од 431 метар. (Мојом грешком Козарица је испуштена код навођења највиших банијских врхова у књижи *Било једном на Банији*.) На њој се, Градини, само назире мјесто гдје је некад постојала утврда, камени град. Што данас припада далекој историји. Историји грофова Банфија, Зринских, историји Вука Бранковића Огњеног... А црква, без торња (рушена и до темеља опљачкана од усташа у Другом свјетском рату), припада историји подсјећања (и култури сјећања, савременим рјечником речено) да је некад ту, крајем 17. вијека, подигнут први и једини православни манастир на Банији. Постојао је све до 1777. године, када га је царица Марија Терезија својим декретом дала уништити, а свештенство раселити по другим манастирима Аустроугарског царства. Манастир Комоговина припада историји бројних буна које су ту организоване, подизане... А најпознатија била је под водством Теодора Теше Кијука, 1751. године...

Проналазим, ето, своју стазу и пењем се.

И то пењање иде малко теже. Јер нема ни сат времена како сам ручао (тако се код нас каже за доручак), односно најео се жгањаца од брашна кукуруза бјелчића... А ја полако, уз Калине, стопу пред стопу. Ручом се ухватим за какво дрво па ме оно повуче, а онда и погура... И све тако – до врха. А врх је широк и дуг пропланак. Чистина зарасла у дивље малине и, ту и тамо, у прошле или претпрошле године израсло танко, младо бјелогоришно растиње. И црногорице, давно пошумљене, има уоколо.

Калине. Није први пут да размишљам о поријеклу тог имена, назива. Некад сам нешто и знао о томе... Касније сам дошао до закључка: Калине су име добиле по врсти украсне биљке, односно врсте руже која се зове калина. И којих се, тих ружа, могло наћи и на Калинама – негдје сам нешто давно прочитао како су њу Срби донијели на Шамарицу и прије Вука Огњеног, иако дубоко вјерујем, а нешто сам и око тога њушкао, тражио, да је калина ту аутохтона биљка. Ријеч калина стара је словенска ријеч. А било је оних који су говорили да назив Калине потиче из турских времена, јер ријеч кале на турском значи тврђава. Међутим, на Калинама није било турске тврђаве... па, према томе... Биљка калина подсјећа на црну рибизлу: посједује црне бобице као и рибизла. С тим да су њене бобице отровне. Спада у род лигуструма па је користе и за украсне живице, односно живе ограде.

На просторима бивше Југославије постоје: Калин, врх на планини Рудини код Бугојна; Калин камен, врх на Осоговским планинама, код градића Криве Паланке, на истоку данашње Сјеверне Македоније; Калиновац код Ђурђевца, у Хрватској; Калиновац код Уба, у Србији; Калиновик у Републици Српској... Постоји и село Калина, на путу који од Неготина води ка Видину, у Бугарској... А има тога, сличног, још... Та ријеч је и данас доста присутна, поред Срба, и код Бугара, Руса, Пољака, Македонаца...

Познату, изузетно популарну руску пјесму „Каљинка“ компоновао је руски композитор Иван Петровић Ларионов, 1860. године...

Стојим поред споменика, не баш одржаваног, раширим руке и удахњуем: сву ту количину здравља људска плућа не могу да удахну – нема у њима мјеста. А овдје зима, односно то нешто што је прошарано танким слојем снијега и није зима. Овдје, горе, на врху, код споменика, осјећам изненадну топлину пуну ширине бескрајних видика:

– на сјевер – преко Суње, према Доњој Пастуши, која се смјестила иза шуме испод које се провлачи поток Лазновац на свом путу, примивши поточић Пастушу, ка увиру у Суњу. Преко Доње Пастуше поглед се шири према, на видуку, првим брдима по којима су се и иза којих су се у ували потока Јошавице и по падинама наредних брда смјестили засеоци површински прилично простране Јошавице. Затим се видици шире према Горњој Пастуши, иза онижег и краћег шумског вијенца Ђурђевице и брда Ламиштранге (367 метара; у Комоговини имамо нижу узвисину њива, са усамљеним дрветом на врху: Ламуштрању), испод кога се према селу простиру њиве, ливаде, воћари... На неким од тих њива орао сам са својим воловима код својих Велебита (из тих Велебита је и предак Титовог политичара Владимира Велебита);

**Јер и птици се по њен живот човјек
може учинити као веома опасна
звјерчица... Мада је могуће да се она
и обрадовала што је и људски створ
дошао и својим ходом прекинуо
досаду зимске тишине по овом
шамаричком предјелу... Све је
могуће**

– на сјеверозапад, запад – одмах изнад Суње, на оној страни, изнад потока Вјешице, брдо је Главица (357 метара), а иза су Беговићи. Испод Беговића, према западу и сјеверозападу, засеоци су Тремушњака. Док је отприлике у истом правцу, и доста даље, Јабуковац, некад општина, па мјесни уред. Ту су и Миочиновићи, Мачково Село, Додоши, Чунтићи Прњавор, Краљевчани, Драготинци, Доња и Горња Млинога...;

– на југ – преко кланца потока Бадушнице, преко шума Дералице, преко врха Виђела, мени је једно од најмилијих а најсиромашнијих села Баније: Ловча (Доња, Средња и Горња);

– на исток – доље, низа Суњу: Комоговина, па Боројевићи, Меченчани, некад такође општина, а онда мјесни уред...

Одавде, са Калина, види се само дио Беговића, дио Доње и дио Горње Пастуше. За остала села која сам споменуо знам да су ту: иза брда, иза шума... Ономе ко зна гдје су, отвара се цијело небо сунца изнад њих. Гледајући у то, такво небо, на ум ми дође она непоновљива слика из романа *Сеобе* Милоша Црњанског: „Бескрајни, плави круг. У њему, звезда.“

И метафором плавог круга, овдје, по Калинама, по крајевима

уоколо Калина, по Банији, у трагању за *звездом* тог плавог круга, српски народ исписивао је, на измаку 20. вијека, један од посљедњих кругова своје трагичне, сеобне историје. Овдје сам на мјесту стварања избјегличког логора, у љето 1941. године, у коме се од звјерстава усташа Независне Државе Хрватске склонили бројни народ села испод Шамарице и других села костајничког и петрињског котара. А онда је на мјесту на коме стојим, почетком августа исте године, формиран Калински партизански одред. Командант му је био Артур Туркулин, из Петриње, комесар Ђуро Кладарин, рођен у Сједињеним Државама, поријеклом из Боројевића. У Одреду је било, према сјећањима и записима преживјелих, између 40 и 50 бораца. На Калинама су били и партијски и скојевски руководиоци Срби, уз Ђуру Кладарина, и Чедо Борчић, Урош Крунић... а дошли су и неки петрињски и сисачки комунистички и скојевски руководиоци, Хрвати.

У јулу и у наредном периоду 1941. године ничу одреди по Банији: Гађешин партизански одред, Одред Пролом, који се звао и Одред Погледих, затим се оснивају одреди у селима Доњи Храстовац и Свиница, па Партизански одред Трокут, Одред Черкезовац на дворском... А онда се 28. септембра одреди уједињују (из Брезовице су стигли и припадници Сисачког одреда), полаже партизанска заклетва на Чавић брду. С тим да је претходно изведена партизанска акција у Банском Грабовцу (по мишљењу и документованим тврдањама неких историчара, међу које спада и Славко Голдштајн: то је прва организована партизанска устаничка акција, на тлу на коме је створена каснија, авнојевска Хрватска, против Независне Државе Хрватске, односно њених усташких кољача по српским селима), затим ту су акције отпора усташама у селима Лушчани, Брњеушка, па напади на жандаре у Малом Градцу и Горњем Класнићу итд. Али раније, већ од првих дана стварања НДХ, током прољећа и љета, на Банији се догађају хапшења, одвођења у логоре и покољи српског становништва: Глина, Бански Грабовац, православна црква Рођења Пресвете Богородице у Глини, глинска српска села, Костајница, Бајић јаме код Костајнице, Мрциниште код Суње, српска села на дворском и зрињском подручју, Петриња, Сисак...

Стојим поред споменика и размишљам о томе како је то све било под контролом. Сва та – и некадашња и тадашња количина *братства и јединства*. А ја сам ту, на том тлу. Живим, радим. На праједовској земљи... А да се осјећало да то није то – то братство и јединство – осјећало се... Стојим поред споменика и размишљам: та неће ваљда опет...

Стојим... И одједном ме прену шушањ гране у близини: вјeverица скочи с једног дрвета, па заста, погледа у мене те лагано оде ка другом дрвету.

Педесет година касније, 400 километара далеко од Калина, уживам у радости и љубави према једногодишњој унучици Калини. Која ми је, иако није добила име по Калинама, једнако ружа завичаја као и Калине низ које се као низ брдо ипак радошћу испуњеног живота, из дана у дан, полако спуштам: у „бескрајни, плави круг“.

А звезда и мог братства и јединства ионако је одавно угашена.

Па кад сам се спустио у подножје с ког сам кренуо да се пењем, поново ми се јавила, сад сам сигуран да је то она... она моја... обична зеба.

ПОПУЊАВАЊЕ ЕПАРХИЈЕ ГОРЊОКАРЛОВАЧКЕ 1951. ГОДИНЕ – ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ ВЛАДИЧАНСТВА

ЗАТЕКАО ЈЕ ЗГАРИШТА, МУЧИЛИШТА И РУШЕВИНЕ

пише: Ђакон Будимир Кокотовић

Нови Епископ горњокарловачки дошао је у владичанство, некада најсређеније, тада разорено. Дошао је у Епархију без двора, дошао је у стан без намештаја. Затекао је у Епархији само 14 свештеника, двадесет богослужбено способних богомоља од предратних 205. Од предратних пола милиона верника у 146 парохија, затекао је преполовљени број

На редовном заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, који је свој рад започео 31. маја 1951. године у Београду,¹ под представништвом Патријарха српског Викентија (Проданова), једна од тема била је попуњавање упражњене Епархије сремске. Овај предлог Сабору је изнео Епископ шабачко-ваљевски Симеон (Станковић),² који је уједно предложио Епископа горњокарловачког Никанора (Иличића) за попуњавање исте.³

На Саборској седници одржаној 12. јуна, једногласно је изабран Епископ горњокарловачки Никанор за Епископа сремског са седиштем у Сремским Карловцима.⁴

Епископ горњокарловачки Симеон Злоковић

Истог дана, на предлог Патријарха српског Викентија, приступило се попуњавању Епархије горњокарловачке. Патријарх је члановима Сабора предложио тројицу кандидата: протосинђела Симеона (Злоковића) в.д. ректора богословије Св. Саве у манастиру Раковица, архимандрита Доситеја (Стојковића) управника Патријаршијског двора у Сремским Карловцима и протосинђела Никодима (Бркића) академског сликара.⁵

Тајним гласањем, Архијереји су једногласно изабрали протосинђела Симеона за Епископа горњокарловачког.⁶ На истој седници Свети архијерејски сабор, поред попуњавања Епархије горњокарловачке и сремске, извршио је попуњавање следећих дијецеза: За Митрополита дабробосанског – Епископа захумско-херцеговачког Нектарија (Круља); За Епископа будимског – Викарног Епископа моравичког Хризостома (Војиновића); За Епископа банатског – Викарног Епископа топличког Висариона

¹ "Син.бр. 1098/зап.232 од 14/01. априла 1951. Архив Светог архијерејског синода, Београд (Архив САС)

² Син.бр.1336/зап.325, АСбр.14 (Архив САС)

³ Епископ Никанор, неколико пута је затражио од Светог архијерејског сабора премештај из Епархије горњокарловачке због страхова које је задобио приликом физичког напада у Кистањама када је обилазио Епархију далматинску, која му је била поверена у администрацију 1947. године.

⁴ АСбр.42/зап.61 од 12. јуна 1951. (Архив САС)

⁵ Епископ шумадијски Сава испричао је проти Милану Д. Јанковићу, да је патријарх Викентије имао замисао да за Епископа горњокарловачког предложи удовог протођакона Стевана Боцу, јер је родом из Јосипдола, а за Епископа далматинског, протосинђела Симеона. Државне власти спречили су предлог Боце за епископа, због његовог боравка у Крагујевцу за време стрељања гимназијалаца.

(Костића); За Епископа пакрачког – Викарног Епископа марчанског Емилијана (Мариновића); За Епископа захумско-херцеговачког – архимандрита Лонгина (Томића), настојатеља манастира Беочина;

Такође, су изабрана двојица Викарних епископа Патријарху српском Викентију: протојереј Хранислав Ђорић, референт Светог архијерејског синода са титулом Епископ моравички и архимандрит Доситеј (Стојковић) са титулом Епископ топлички.⁷

Велика радост о избору протосинђела Симеона одјекнула је прво у Богословији Светог Саве у Раковици, а веома брзо проширила се на све крајеве Српске православне цркве. Велики број телеграма са искреним честиткама стигао је у зграду Српске патријаршије, од рођака, пријатеља, колега, бивших ученика, свештеника...⁸ Из родне Бијеле у име Српске православне црквене општине, Петар Ђиновић упутио је честитке: „Српска православна црквена општина у Бијелој, шаље Вам искрене честитке приликом Вашег унапређења и постављења за Епископа Горњо Карловачког. Нека Вас Бог поживи, и подари Вам помоћ у раду за добро и напредак наше Српске православне цркве. Бијела 23. јуна 1951. године“.⁹

Управу манастира Раковице, протосинђел Симеон предао је протосинђелу др Андреју (Фрушићу), главном васпитачу Богословије Светог Саве дана 30. јула 1951. године, а на место в.д. ректора Богословије Светог Саве у манастиру Раковица Свети архијерејски синод поставио је јеромонаха Јована (Велимировића), потоњег Епископа шабачко-ваљевског.

На основу Одлуке Светог архијерејског сабора Српске православне цркве АСБр.48/зап.67 од 12. јуна, хиротонија новоизабраног Епископа горњокарловачког извршена је у Саборном храму у Београду, у недељу 29. јула 1951. године. Чин хиротоније извршио је Патријарх српски Викентије уз саслужење Епископа будимљанско-полимског Макарија (Ђорђевића) и будимског Хризостома (Војиновића).

Устоличен новог Епископа горњокарловачког извршено је у храму Светог оца Николаја у Карловцу, дана 12. августа исте године. Епископ сремски Никанор увео је епископа Симеона у архијерејски трон славног Карловачког владичанства.

У свом извештају Светом архијерејском синоду о устоличењу епископа Симеона, епископ Никанор наводи: „...Инсталација је обављена свечано на дан Преподобне мајке Ангелине, 12. августа у храму Светог оца Николаја у Карловцу. Преосвећени Епископ Симеон служио је Свету архијерејску литургију са 4 свештеника и једним протођаконом. После завршене св. Литургије ја сам у мандији са жезлом у руци на амвону одржао кратку проповед и опростио се са епархиотама својим. Затим сам свечано прочитао Грамату Његове Светости Патријарха српског Г. Викентија и поздравио новог

Епископа те га увео у Архијерејски сто. Преосвећени је после тога одржао народу своје прву Архијерејску беседу.- После тога делио је присутном народу нафору. Црква је била лепо посећана народом и свештенством. После тога свештеник је приредио скромни ручак. По подне сам напустио Карловац. - “¹⁰

Нови Епископ горњокарловачки дошао је у владичанство, некада најсређенију, тада разорену. Дошао је у Епархију без двора, дошао је у стан без намештаја. Затекао је у Епархији само 14 свештеника. Затекао је само двадесет богослужбено способних богомоља од предратних 205. Од предратних пола милиона верника у 146 парохија, затекао је преполовљени број. Затекао је згаришта, затекао је мучилишта, затекао је рушевине, затекао је своје мало, али уплашено стадо. Малобројно свештенство и преполовљени верници полагали су велику наду у епископа Симеона, а имали су у кога. Они су од њега очекивали да их охрабри, да их утеши, да их води у духовно узрастање. Порушени храмови и друга црквена здања чекали су своју обнову. Мученици по јамама и јаругама, по црквистима и оним стратиштима чекали су своје опело...¹¹

Епископ Симеон за својих скоро 40 година владиковања створио је епоху у историји дугој 300 година Епархије горњокарловачке. Зановио је и умножио свештенички кадар. Обновио и оживео манастир Гомирије, једини манастир у Епархији у то време. Уз помоћ својих свештеника и верног народа обновио је многе храмове и црквене објекте. Пео се на Велебит и силазио у јаруге да би опојао своје епархиоте мученике. Дана 28. новембра 1990. године епископ Симеон уснуо је у Господу мирно и тихо у 80-ој години живота.

6 АСБр. 46/зап.65 (Архив САС)

7 Син. бр.1679/зап.391 од 15. јуна 1951. (Архив САС)

8 У Архиви Епархије горњокарловачке сачувана су 52 телеграма честитки, поводом избора за Епископа.

9 Фонд - Епископ Симеон Злоковић, Архив Епархије горњокарловачке.

10 Извештај епископа Никанора, 15. август 1951., (Архив САС)

11 Упокојио се у Господу Епископ горњокарловачки Симеон, Гласник српске православне цркве, Београд 1990., стр. 218

ИЗ РАТНИХ ВРЕМЕНА

ЛАБУД И РУС

пише: Жељко Кресовевић

Кад видим бијела и црна коња помислим на ћаћиног Лабуда и Руса. Увијек сам изнова волио чути причу о томе пару наших коња који премостише тешко поратно вријеме док погорјелци не стадоше на ноге и не дочепаше се педесетих година опет добрих крајишких киријашких коња

Пред сам почетак кратког "априлског" рата 1941. године, мобилизирани су „сивци“ из наше фамилије. Вукли су топове у неко артиљеријској јединици старојугославенске војске из Карловца. У кола и „швајсвагене“ киријаша из Војнића и околине нису били упрегнути баш свакакви коњи. Враг ће га знати гдје заврши тај пар бираних коња. Попадаше ли на бојном пољу, рањени? Узе ли их неко себи? Како су бринули о њима? Препродаше ли их коме?

Кад видим бијела и црна коња помислим на ћаћиног Лабуда и Руса. Увијек сам изнова волио чути причу о томе пару наших коња који премостише тешко поратно вријеме док погорјелци не стадоше на ноге и не дочепаше се педесетих година опет добрих крајишких киријашких коња.

...

Тамо негдје задњег ратног љета нађе ћаћа крај локве у Шаулским лукама бијела коња. Зовну га, коњ му шепајучи приђе. Лијечио га је ћаћа дуго. Мазао му ногу глином, завијао. Ухранио га мало, колико се у рату могло. А и сам је био гладан. Нису му се више баш јако видјела ребра. Дошао некако и бјељи. Склепао ћаћа слабашним дјечачким рукама уз помоћ ћеда Лошкоте од остатака старих кола некаква приручна колца. Упрегао у њих Лабуда. Бијели коњ ће до прољећа бити самац.

Крај је априла, ближи се крај рата. Воде се борбе за коначно ослобођење. Поражене војске повлаче се према западу, често под борбом. У то вријеме је однекуд пред саму ноћ банула у Војнић

коњичка јединица "Черкеза". Ћаћа из рушевина Тониног млина посматра очајничку битку черкеских коњаника да изиђу из партизанског окружења. Чује се само пуцњава, звижде меци. Чују се јауци. Пропињу се коњи, врте у круг, ржу... Падају коњаници и коњи, посрћу. Неки језде у пуном галопу без јахача. Прескачу Радоњу или се губе у густишу Црнквића грма.

Ћаћа угледа тамног коња како промиче крај Јошића. Сиђе према води крај дрвеног мостића преко којег се улазило у млин. Пије дуго. Кад му приђе ближе, коњ дигну главу. Зарза, па поново поче пити. На њему черкеско, лако војно седло. Одоздо је подашивено бордо црвеном чојом. Са стране се њишу узенгије. Иза седла је повезано шаторско крило и дека. Са стране војни руксак. У њему пар пуних шаржера, расуте муниције, мала кантица за подмазивање оружја, успут покупуена иконица Светог Георгија на бијелом коњу. За главу седла затакнута торбица са храном и улупљеном посудом за јело, алуминијска чутурица...

Дотакну га, коњ не бјежи. Ухвати га за узду, поглади га по врату. Осјети дрхтање и дамар коњског срца. Ноздрве су му се шириле у неправилну ритму. На жвали му трагови зеленкасте пјене. Пође дланом навише према челу. Напила топлу крв. Након понеког појединачног праска утихну потпуно пуцњава, дим се слегну. Повеле ћаћа коња низ рјечицу, па иза Кекиног моста скрену кроз ливаде кући. Нема спавања, цијелу ноћ је провео са њим. Једва дочека да се раздани. У прољетној сумаглици указа му се црн коњ, нестварна изгледа. Висок, дугоног, расан. На челу је имао бијелу „лису“ по којој се већ скорила угрушана крв. У синоћњој пуцњави избијено му је лијево око. Друго је оштећено, ал не види ни на њега. Ћаћа стоји у колима. Грли га обема рукама, милује по врату. Сузе капљу по тамној гриви. Коњ влажном њушком дотакне деранчићево лице, благо зарза.

Даде му кратко име, Рус. Кроз неко вријеме зарасле су ране. Провуче ћаћа комад узице, исплетене у троред. Тако примаче кожне штитнике, опшивене црвеним шивачем да се не виде оштећене очи. На сваком штитнику са стране се сјајо сребрнасти одљевак коњске главе. Испод је била бројка 5. Вјероватно ознака Козачког коњичког пука ком је припадао. Рус није вучни коњ. Знатно виши од здепастиг Лабуда. Тананих ногу, што би наши рекли "пропет", расан. По ничему није био пар нашем "домаћем" коњу, какав је био Лабуд. У тој поратној биједи и неимаштини, готово потпуно спаљеном и уништеном Кордуну морао си бити сретан да имаш икаква коња. Није то ништа сметало, слагали су се њих двојица. Лабуд је „водио“ свога слијепог другара Руса....

И тако би...

баш као у оној пјесми:

...“ Зујали меци ко ројеви пчела
рекао је: Рат вам је крвав да знате
ал’ није ми жао ни људи ни села
еј, жао ми коња” ...

IN MEMORIAM NENAD STEKIĆ (1951 – 2021)

ČOVEK KOJI JE PRELETEO SVET

PIŠE: Aleksandar Popović

O Stekićevim rezultatima se sve zna. Znaju ih oni koji su ga poznavali i oni koji ga nikada nisu uživo videli kako skače. Kada je skočio u dalj 8,45 m pre četrdeset i šest godina u Montrealu, to je bio evropski rekord, drugi rezultat svih vremena, iza onog neverovatnog Bimonovog skoka od 8,90 iz Meksiko Sitija

Na sahrani je bilo mnogo ljudi. Nema ih na onim letnjim često. Vreme je u Beogradu bilo tog 21. jula vruće, a vremena su i tako i ovako luda. Puno ljudi je napustilo grad. Strah od virusa, krajnje opravdan, je i dalje prisutan. A opet, oni koji su došli, a bilo ih mnogo, došli su kako bi ispratili jednog posebnog čoveka. Dok smo hodali polako iza porodice, neko je iza mojih leđa prošaputao „Bože, pa ovde ima dovoljno ljudi za tri ili četiri kompletne atletske reprezentacije“. I zaista, u povorci je bilo mnogo bivših atletičara, svih generacija. A što se tiče dobrog dela disciplina, imalac šapućućeg glasa bio je u pravu. Bilo je tu svetskih rekordera, svetskih i evropskih prvaka, i puno onih koji to nisu bili, puno dragih, poznatih lica, ljudi koji su u klubovima, reprezentaciji, u raznim vremenima, bili srž kraljice sportova, poznati ljudima koji atletiku prate. Sakupili su se da isprate dobrog, nasmejanog čoveka. Da isprate svog kapitena, kapiten a čak i ako im on to u klubu ili nacionalnom timu nikada nije bio. Da isprate Nenada Stekića.

O njegovim rezultatima se sve zna. Znaju ih oni koji su ga poznavali i oni koji ga nikada nisu uživo videli kako skače. Kada je skočio u dalj 8,45 m pre četrdeset i šest godina u Montrealu, to je bio evropski rekord, drugi rezultat svih vremena, iza onog neverovatnog Bimonovog skoka od 8,90 iz Meksiko Sitija. I tada se znalo ono što se zna i danas,

da je na većoj nadmorskoj visini, zbog razređenog vazduha i manjeg otpora prilikom skoka, lakše skakati. Stekićev je skok bio dakle formalno drugi, a suštinski, znali su svi, to je bio najbolji skok ikada. Posle tog skoka su usledili drugi, Nenad je Stekić čovek koji je do današnjeg dana najviše puta preskočio osam metara. Tri puta je bio drugi na prvenstvima Evrope na otvorenom i u dvorani, dva puta je pobedio na Mediteranskim igrama, jednom je pobedio, i jednom osvojio srebro na Univerzijadi. Pet se puta kalendarska godina završavala sa njim kao čovekom koji je prvi na svetskim tablicama u skoku u dalj.

Bio je, od početka do kraja karijere, veran jednom klubu. „Crvenoj zvezdi“. Na tartanu „Marakane“ smo se i upoznali. Zapravo, termin je pogrešan. Ja sam, naravno, i pre znao ko je on. I u predinternetskim vremenima, mislim da nije bilo dečaka zainteresovanog za ma koji sport koji nije znao ko je ili mogao da prepozna Nenada Stekića. I kada sam, te 1985. godine, sa četrnaest godina, na stadionu video dvadeset godina starijeg idola, verovatno nisam ni mogao da zamislim da će mi prići kroz minut ili dva, osmehnuti se toplo, i pozdraviti se. Prišao je on, stariji, on, veličina, meni, pomalo pogubljenom pubertetliji. Nisam tada znao da je njemu, beogradskom detetu, lepo vaspitanom čoveku, to je bilo pravilo. Kada bi na stazu ušao, javio bi se i pozdravio sa svima koji su tu, reprezentativcima, generacijom, autsajderima, neznancima, klincima. Sa svima. I svima bi poklonio taj osmeh, osmeh koji mu je bio zaštitni znak. Za to malo godina koliko smo, do njegovog povlačenja iz atletike, u trideset devetoj godini, 1990. godine, delili dres, tartan, svlačionicu, nisam video nijedan trenutak u kome bi se naljutio, u kome bi odreagovao impulsivno, u kome bi povisio ton. Bio je neka vrsta dobrog duha tog stadiona. I našeg kluba.

**Sakupili su se da isprate
dobrog, nasmejanog čoveka.
Da isprate svog kapitena,
kapitena čak i ako im on to u
klubu ili nacionalnom timu
nikada nije bio. Da isprate
Nenada Stekića**

Nije se Steka, osim po rezultatima i briljantnoj karijeri, ni po čemu izdvajao. U svlačionici je imao kasetu sa opremom gde i svi mi. Putovao je na takmičenja, često autobusom, sa svima. Bio je, nama generacijski mlađima, primer kako se treba ponašati na stazi i van nje. Mislim da je bila 1987. godina, na finalnom takmičenju Kupa Jugoslavije u atletici sam trčao zajedno sa njim štafetu 4 puta 100 metara. Kup je u atletici, za one pažljive čitaocima koji to ne znaju, takmičenje u kome se takmiče pojedinci, ali je takmičenje klupsko, klubovima se sabiraju bodovi. U finalu se tada takmičilo po dvanaest takmičara i štafeta u svakoj disciplini, najboljih po rezultatu, nezavisno od toga iz kog su kluba. Svaki je klub, zbog sabiranja bodova na kraju, želeo da ima što je moguće više finalista i pravile su se čitave strategije kako da se to uradi. Na tom je finalu „Crvena zvezda“ imala tri štafete 4 puta 100 metara, Steka i ja smo, ja dete od nepunih šesnaest godina i on, veliki Stekić na zalasku karijere, trčali u trećoj štafeti kluba. „Zvezda“ je bila favorit, uzimala je Kup i sa tom štafetom i bez nje, on je glatko, a da mu niko ne zameri,

mogao da odbije da trči, i zbog godina, i zbog ugleda, i zbog toga što sprint nije njegova osnovna disciplina. Nije to uradio, trčali samo, zapravo sam imao čast da trčim sa njim. Pobili nismo svakako, ali je on, na kraju trke, prišao i rekao mi „Baš smo ovo dobro uradili“, misleći na našu izmenu i celu trku. To sam, zapravo, preponosan trebao da kažem ja, klinac koji je ušao u prvi tim svog kluba, a rekao nisam. To je rekao on, čovek koji je preleteo svet svojim skokovima, i kome nije bilo teško ni ispod časti da trči. I da bude „Crvena zvezda III“. To je bio on. U jednoj slici. Jednom događaju.

**Nenad Stekić je bio veća
institucija od ma koje
stranke, ma koje vlasti,
ma kog političara. Dobar i
bezazlen kakav je bio, tu
poziciju nije posmatrao kroz
prizmu politike. Niti je za nju
mario**

Srpska atletika mu je ostala dužna. Ne verujem da se on ikada zbog toga bunio i ljutio, taj dobri, blagi čovek. A vreme ide i ne želim da jedan detalj ostane neizrečen. Ja sam na njega u jednoj prilici bio ljut. Negde krajem jezivih devedesetih godina prošlog veka, u polarizovanoj Srbiji, Nenad Stekić je postao generalni sekretar Sportskog društva „Crvena zvezda“. Smatrao sam, mladalački isključiv, da to imenovanje ne bi bilo moguće bez njegove, Stekine, podrške tadašnjem srbijanskom režimu. Sada, stariji i iskusniji, znam koliko je moja ljutnja bila besmislena i glupa. I neopravdana. Sramota me je danas tih mojih misli i zaključaka. Nenad Stekić je bio veća institucija od ma koje stranke, ma koje vlasti, ma kog političara. Dobar i bezazlen kakav je bio, tu poziciju nije posmatrao kroz prizmu politike. Niti je za nju mario. I da sam mu tada prišao i nešto rekao, verovatno bi me zbunjeno gledao. I osmehnuo se. Za politiku nije mario. Želeo je da pomogne, klubu, atletici, ljudima. I tada. I uvek.

Stevan Lazić, bivši „Zvezdin“ atletičar i trener je napisao na fejsbuku dirljiv tekst kojim se oprostio od Steke. Završava se sa „Gde odlaze najbolji Steko? Gde odlaze nasmejani borci? Umorio si se druže. Umorio si se Lideru. Umorio si se Legendu. Suze idu, ne pitaju“. Puno je očiju tog dana, u Aleji velikana, zasuzilo. Brod je stao. Nasukao se. A njegov kapetan, i kapiten svih onih koji su bili tu, čak i ako im to formalno nikada nije bio, je otputovao u večnost. U sećanje i priče. O letovima preko osam. O jednom osmehu. I jednom gospodstvu. O Legendi. I Lideru.

Dva dana kasnije su počele Olimpijske igre.

25 GODINA LJETNE ŠKOLE SRPSKOG JEZIKA I KULTURE SAVA MRKALJ

TEK RIJETKI SE SJETE OSTATI DIJETE

PIŠE: **Nataša Puškar**

U ljetnoj školi susreću se različiti dijalekti, preklapaju se ekavica, ijekavica i ikavica, uče se zavičajne riječi i proširuje ukupni leksik: „Učimo i radimo s njima usporedbe ne samo riječi iz standardnog hrvatskog i srpskog nego se prolazi zavičajni leksik, pa se pokušavaju prisjetiti kako je njihova baka govorila za neki predmet. Kod djece vlada veliki ponos kada nauče ćirilicom napisati svoje ime i prezime“, objašnjava Matić

Početak

Godine 1996. Olimpijske igre održavale su se u Atlanti, znanstvenici u Škotskoj uspješno su klonirali ovcu, teleskop Hubble prvi put je snimio površinu planete Pluton, a u Hrvatskoj je počelo prvo poslijeratno ljeto. U malo istarsko mjesto Peroj, specifično po staroj crnogorskoj zajednici, otputovali su dječaci i djevojčice iz kontinentalne Hrvatske u prvu ljetnu školu srpskog jezika i kulture u organizaciji SKD Prosvjeta. Grupe su brojale od 35 do 40 učenika osnovnih i srednjih škola u tri smjene od po deset dana i sve je organizirano uz podršku samo šest pododbora, koliko ih je SKD Prosvjeta tada imala. Novica Vučinić, nastavnik likovnog iz Moravica prisjeća se početaka i atmosfere u idiličnom mjestu koje gleda na brijunski arhipelag: „Tadašnje rukovodstvo Prosvjete pozvalo me je znajući da sam već imao vezu sa Perojem preko crkvenog hora koji smo oformili u Moravicama, djeca iz Peroja zimi su dolazila k nama na skijanje, a mi ljeti kod njih na more. Na prvu ljetnu školu odazvali su se učenici iz Drežnice, Moravica, Karlovca, Rijeke i Zagreba. Osmislili smo nastavu srpskog, historije, geografije, muzičkog i likovnog i krenuli. Bilo je malo čudno. U blizini je bila gostiona u kojoj su se okupljali kojekakvi gosti, a mi dozivamo djecu po imenima - Nemanja, Savo i sl., ali lokalno stanovništvo je bilo vrlo ljubazno. Uvijek su nam donosili smokve, voće, što god su imali.“

Kaligrfski radovi

U toj prvoj grupi polaznika, prije 25 godina našla se i današnja profesorica biologije iz Desete zagrebačke gimnazije, Rajka Kosanović. Tada, kao srednjoškolkica zaputila se iz Drežnice u Peroj, koji je većini polaznika bio jedina prilika za ljetovanje. „Kada se prisjetim svega, prva asocijacija mi je onaj vrt u Parohiji. Tamo smo sve radili; imali smo improviziranu pozornicu, plesali smo i pripremali nastup za lokalno stanovništvo, to je bila završna priredba. Nama je sve to bilo uzbudljivo i zanimljivo. Svi smo bili jednako siromašni, a dobili smo putovanje, more i druženje.“

Narednih 17 godina Peroj prima sve više i više polaznika iz raznih krajeva Hrvatske, da bi se potom nekoliko godina putovalo u Tkon na otoku Pašmanu, sve do 2014. od kada se ljetna škola održava na otoku Viru. Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba ulazi u projekt kao ravnopravni partner 2013. godine, a dvije godine poslije škola dobiva naziv po Savi Mrkalju, prvom reformatoru srpske ćirilice. Posljednjih godina kroz ljetnu školu, u dva tjedna, prođe oko 150 učenika kojima je boravak u školi često prvi susret s morem, ćirilčnim pismom, srpskom kulturom ili jednostavno prilika za usavršavanje postojećeg znanja i stjecanje novih prijateljstava. Budućim mladim nastavnicima rad u ljetnoj školi prvo je profesionalno iskustvo, a među njima je upravo bila i Kosanović, koja se kao studentica ovdje prvi put našla s druge strane katedre: „Bila sam zahvalna na prilici. Možeš ti učiti metodiku, didaktiku i pedagogiju, doći na ogledne sate, ali to je mala predstava od 45 minuta. Ovdje ti shvatiš da moraš uzeti u obzir socijalni status, obiteljske okolnosti, niz stvari jer to sve utječe na život i na uspjeh učenika.“

Nastava srpskog jezika

Selo ili grad

Ove godine škola je obilježila 25 godina postojanja i u pandemijskim okolnostima okupila 68 učenika po tjednu, od 18. do 30.7. već tradicionalno u odmaralištu „Cvrčak“ na otoku Viru. Voditeljica programa Maja Matić posebno ističe radni entuzijazam učenika „Ova godina je specifična jer su inače imali puno *online* nastave. Zato im je sada prijala komunikacija u živoj interakciji, bilo im je važno da pokažu što su napravili, sve ih je zanimalo i sve zadatke su s lakoćom izvršavali.“

U odmaralište stižem kasno popodne, taman na početak nastave kaligrafije i likovnog. Pridružujem se grupi koja strpljivo ispisuje ćirilčna slova, sjedam pored tamnokose desetogodišnje djevojčice koja mi posuđuje olovku i papir. Jovana Bjelanović iz Kistanja, treći put je u ljetnoj školi, a ovdje je stekla i najbolju prijateljicu Lenu iz Zagreba s kojom se posjećuje i tokom godine. Dok ispisujemo svaka inicijale svog imena razgovaramo o svakodnevici: „Mi imamo 50 krava, nešto manje teladi, magarce, jariće, sitnu živad vam i ne nabrajam, 15 mačaka. Sve naše životinje su umiljate jer ih puno mazimo.“ Zapanjena brojnošću i raznolikošću životinjskog svijeta pitam čemu 15 mačaka. Njezin odgovor oslikava realnost života u selu, ali i poduzetnost: „Zbog zmija i miševa. Evo sad baš hoću udomiti nešto mačića, pa ako želite jedno, dvoje, ili više.“

Iskustvo odrastanja u selu i većoj gradskoj sredini posve je različito što razotkriju dječji razgovori i navike. Nastavnik historije, Siniša Đuričić, primjećuje kako djeca sa sela imaju potpuno drugačiji bioritam. Budni su već u 6 u jutro i navikli su imati brojne svakodnevne obaveze. Malo kada se žale na bilo što i ne gube koncentraciju tokom dana. Bojan Lazić, nastavnik ge-

ografije prepričava čuđenja gradske djece: „Svi se družu zajedno, ali čujemo mi komentare tipa - nemaš Wi-Fi, pa kako onda ideš na Internet. Koji su ti hobiji? Ne ideš na mačevanje?“ Maja Matić dodaje: „Tek kada smo počeli raditi u ljetnoj školi, shvatili smo koliko ima sela u kojima živi po svega nekoliko djece, a i tada su iz iste obitelji ili je čak naš učenik jedino dijete u selu. Toliko budu željni druženja da je za njih taj društveni dio najvažniji“.

Plivanje i srpski

Omiljeni dio dana većini djece je odlazak na plažu za koji su izdvojena dva termina, prijepodne i popodne. Prvi dan svi prolaze testiranje plivačkih sposobnosti nakon čega se neplivači i slabiji plivači obučavaju u školi plivanja koju vode nastavnici tjelesnog odgoja Saša Kuzmanović i Petar Marjanac. Kuzmanović, koji je još kao student počeo voditi školu plivanja, ponosno ističe da je u prvoj ovogodišnjoj smjeni od devet neplivača proplivalo osam i to već trećeg dana. U more se ulazi zajedno, na zvuk pištaljke, nastavnici se strateški pozicioniraju formirajući granice i znaju se pravila: „Djeci voda nikad nije preko glave i zabranjeno je bacanje u vodu, gnjuranje, plivanje izvan određenih granica i sl. Nismo do sada imali problema sa disciplinom jer to objasnimo na početku“, kaže Kuzmanović. Nešto djeci boravak u ljetnoj školi prvi je susret s morem, pa ne samo da imaju početno nepovjerenje nego nisu sigurni ni u izbor garderobe. Bojan Lazić pojašnjava delikatnost situacije: „Dešava se da treba deci objasniti da se kupaće gaćice oblače na golo telo, da se ispod ne nose pamučne gaćice, da se kupači kostim kasnije ispiru u čistoj vodi. . . Imali smo iskustava sa lečenjem posledica tzv. *slanih gaća*. Toliko smo spremni na sve situacije da uvek kod sebe imamo i sudokrem.“

Između odlazaka na plažu su blokovi nastave i rotirajuće slobodne aktivnosti poput folklor, horskog pjevanja, likovnog. Dok postrojani u parove sa složenim ručnicima pod miškama čekaju u redu kolektivni odlazak na plažu razgovaram sa Tamarom iz Šibenika i Marijom iz Zagreba pretpostavljajući da Tamara gotovo svaki dan ljeta provodi na plaži. Ipak me demantira: „Na plažu idem kad mati ima vremena da me vodi.“ Marija zgranuto reagira, ali ne na ritam odlaska na plažu: „Ti svoju mamu zoveš mati?“ Tamara ne shvaća: „Da, pa kako bi je drugačije zvala nego mati, mater, matera?“ Marija zaključuje: „Mene bi moja ubila da je tako zovem, uvijek i samo – mama.“ U ljetnoj školi susreću se različiti dijalekti, preklapaju se ekavica, ijekavica i ikavica, uče se zavičajne riječi i proširuje ukupni leksik: „Učimo i radimo s njima usporedbe ne samo riječi iz standardnog hrvatskog i srpskog nego se prolazi zavičajni leksik, pa se pokušavaju prisjetiti kako je njihova baka govorila za neki predmet. Kod dece vlada veliki ponos kada nauče ćirilicom napisati svoje ime i prezime, drago im je kad se vrate u školu i drugarima sa nastave pokažu šta su naučili“, objašnjava Matić.

I dok sobe tonu u tišinu, a u mislima se sliježu dojmovi dana koji izmiče, djeca se često sjete da im nedostaju roditelji. Nekima je boravak u ljetnoj školi prvo dulje odvajanje od obitelji i uglavnom se ta nedostajanja riješe razgovorom

Nastavu srpskog jezika i književnosti godinama unazad uspješno vode Milana Medaković, Ranka Rod, Senka Crevar i Marica Šimunić. Svaka ima svoju dobnu skupinu učenika i prostor za nastavu, bilo da je to u dvorištu ispod drveta, na trijemu ili nekoj od prostranih prizemnih prostorija koje nalikuju dnevnom boravku. Uče se slova, čita se, piše i razgovara o srpskoj književnosti. Ove godine lajt motiv su stihovi Đorđa Balaševića, pa se u pauzama dvorištem razliježu „Ringišpil“, „Remorker“ i drugi hitovi i tako sve dok zriči ne nadglasaju dječji žamor.

Kada duša boli

Kad se na dvorište počne spuštati prvi sumrak, pištaljka oglašava vrijeme odlaska na spavanje kojem prethodi odlaganje mobilnih telefona u zajedničke kutije, da se ne bi noći provodile u bespućima interneta. I dok sobe tonu u tišinu, a u mislima se sliježu dojmovi dana koji izmiče, djeca se često sjete da im nedostaju roditelji. Nekima je boravak u ljetnoj školi prvo dulje odvajanje od obitelji i uglavnom se ta nedostajanja riješe razgovorom, objašnjava nastavnik Lazić: „Dečaci malo teže pokazuju emocije, pa kada su tužni odemo sa strane porazgovarati, oni plaču kada ih niko ne vidi. Svakako je lakše kada su deca u kontaktu sa svojim emocijama i mogu iskomunicirati

tugu, nego kada plaču, a ne govore što ih muči. Većinom se to nedostajanje prikriva nečim drugim, npr. udario sam se na kamen, jako me boli i moram plakati. Zapravo, ne boli te noga od udarca, nego te duša boli.“ Djeca znaju da mogu doći probuditi nastavnike ako ih nešto boli, a posljednjih godina organizirano je i noćno dežurstvo koje obično pripadne odgovornom studentu koji dobije ulogu „noćnog čuvara“. S obzirom na to da su nastavnici sa učenicima 24 sata, bave se i odgojnim dijelom programa. U jutro se pregledavaju sve sobe i ocjenjuje se urednost. Djeca su obavezna namjestiti krevete, složiti odjeću, održavati sanitarne čvorove, očistiti i oprati podove. Briga o zajedničkom prostoru timski je rad, ali i učenje suživota. Rajka Kosanović upravo taj odgojni dio ljetne škole smatra posebno dragocjenim: „Ja bih svima preporučila da šalju djecu u kampove, bez obzira na primarni obrazovni cilj. To iskustvo suživota je neprocjenjivo; učiš uvažavati onoga drugoga, njegove potrebe, svoje komocije stavljajući u okviru koji su podnošljivi tvojim cimerima, učiš raspolagati svojim džeparcem u zadanom broju dana. Takve ljetne škole daju važno životno iskustvo, veće od same obrazovne zadaće.“

Ne samo da se u ljetnoj školi uči suživot, nego i solidarnost. To se najbolje vidi na plaži kada jedni drugima mažu leđa, posuđuju kreme za sunčanje, zajedno sjede na velikim ručnicima i dijele ono što imaju. Svaka generacija je drugačija jer ih oblikuje ne samo sredina, nego i društvene okolnosti u kojima odrastaju. Novica Vučinić s tugom i empatijom prisjeća se prvih povratničkih generacija u ljetnim školama: „Ona djeca su bila strašno napaćena, bila su odbačena u svojim sredinama, teško se živjelo, imali su ozbiljne traume. Neću nikad zaboraviti djevojčicu koja je odrastala u jednom selu u Lici, sama s bakom. Ona je govorila kao starica; način izražavanja, riječi koje je koristila, ponašanje – starica u tijelu djeteta.“ Danas su ipak i povratničke sredine pitomije, a razvoj tehnologije, posebno dostupnost interneta promijenio je stil života i način razmišljanja novih generacija. Matić ističe da se upravo zbog toga nastavni program svake godine adaptira da bi pratio trendove i ritam učenika.

Matematika života

U ljetnoj školi povežu se djeca iz raznih krajeva Hrvatske, nastave održavati prijateljstva preko društvenih mreža da bi se ponovo sreli i sjeli u iste školske klupe ukoliko upišu pravoslavnu gimnaziju u Zagrebu ili kasnije na fakultetu. Život u velikom i nepoznatom gradu lakši je kada imaš nekog svog, s kim si učio plivati i šaputao do kasno u noć. Matić poseže za matematikom, računa i iznosi rezultat prema kojem je jedan polaznik ljetne škole iz 2009. godine nedavno bio dežurni liječnik zaprimivši je na bolničkom odjelu kao pacijenticu: „To su sada odrasli ljudi s nekoliko godina radnog staža u svojim strukama. Svaki put mi je drago kada sretnem nekoga. Obično ja njih ne prepoznam, oni se meni prvi jave i priđu. I onda krene objašnjavanje – ja sam bio u onoj grupi kada je bio ovaj, kada se dogodilo ono, pa se prepoznamo.“

Neumoljiva je ta matematika života, zbraja godinu za godinom, ne pazira nijednu i dok se čovjek okrene, djetinjstvo je već arhivirano na sam početak životne linije. Ali ako se prisjetimo nastave srpskog, upravo omiljeni pjesnik prvih nježnosti, ljubavi i djetinjstva, Miroslav Antić podsjeća na važnu lekciju „puteva ima trista da se ode iz detinjstva, a samo retki se sete da ostanu večno dete.“

DANI SRPSKE KULTURE U ZAGREBU / 13. 10. – 18. 11. 2021.

UMJETNOST PRIBLIŽAVANJA

PIŠE: **Goran Borković**

Kao dio programa ističemo izložbu „Umjetnost približavanja“ dvadesetak hrvatskih i srpskih umjetnika u suradnji SKD-a „Prosvjeta“ s novosadskom umjetničkom organizacijom „Kuda.org“, transparent “3+2=5” Gilda Bavčevića koji je ujedno manifestni rad cijele teme, te nove radove Dalibora Martinisa, te Igora Grubića i Siniše Labrovića, kazališne predstave kao i brojne izložbe

Ovogodišnjim Danima srpske kulture koji će se od 13. oktobra do 18. novembra u organizaciji SKD-a „Prosvjeta“ održati pod zajedničkom temom „Umjetnost približavanja“ cilj je poticanje komunikacije i vidljivosti društvenih problema kroz umjetničko djelovanje s ciljem poticanja društvenih promjena i što boljim povezivanjem kulturno-umjetničke scene u regiji.

Kao dio programa ističemo izložbu „Umjetnost približavanja“ dvadesetak hrvatskih i srpskih umjetnika u suradnji s novosadskom umjetničkom organizacijom „Kuda.org“, transparent “3+2=5” Gilda Bavčevića koji je ujedno manifestni rad teme „Umjetnost približavanja“, novi radovi Dalibora Martinisa, te Igora Grubića i Siniše Labrovića, kazališne predstave te brojne izložbe.

U fokusu Dana su povezivanje umjetnika i institucija, koprodukcije i cirkulacija kulturnog i umjetničkog programa u regionalnom kulturnom prostoru te povezivanje tzv. „visoke“ i popularne kulture, umjetnosti i svakodnevnog života s ciljem stalnog popravljana društva, koju potiče progresivni i inovativni karakter umjetničkog rada, ističe voditeljica kulturnog programa u „Prosvjeti“ Davorka Perić, naglašavajući važnu ulogu kulture i umjetnosti u tim procesima.

„Ciljevi naših aktivnosti usmjereni su na angažman i promjenu stanja, te su stoga naši projekti okidači u pokušajima normalizacije i poticanju kako međunacionalnog društveno-političkog tako i kulturnog povezivanja. Među

Zoran Pavelić, Čitanje Crti / Umjetnost približavanja, 2021. / foto Andijana Vidić

mnogim partnerima projekta ‘Umjetnost približavanja’ su Škart, Kuda.org, Zagrebačko kazalište mladih, Subversive festival i Arhiv Srba uz podršku Savjeta za nacionalne manjine“, kazala je Perić.

Tako će se u produkciji SKD-a „Prosvjeta“ od 18. oktobra do 5. novembra održati izložba „Umjetnost približavanja“ u suradnji s umjetničkom organizacijom „Kuda.org“ iz Novog Sada. Na izložbi će biti predstavljeni radovi dvadesetak hrvatskih i srpskih umjetnika. Zajednička izložba paralelno se odvija u novoobnovljenom prostoru SKD-a „Prosvjeta“ u Zagrebu i u Novom Sadu s namjerom povezivanja kulturnih institucija i udruga u regiji objedinjenjih oko podudarnih svjetonazora i ideja.

Iz „Prosvjete“ dolazi i inicijativa za promjenu kulturne politike, slobodu komunikacije i izražavanja. Ukoliko bi kroz jedan rad izložbe govorili o cijelom projektu to bi, kako kaže Davorka Perić, bio rad „HUMAN = ČOVJEK = ČOVEK“. Riječ je o objektima i foto akciji koja obilježava granicu između Istoka i Zapada Evrope na način da se na teritoriju ničije zemlje između državnih granica postavljaju prometni znakovi s natpisom “HUMAN” (na jezicima zemalja koje graniče). Izložba okuplja radove umjetnika Spartaka Dulića, Siniše Labrovića, Gilda Bavčevića, Vahide Ramujkić, Kate Mijatović, Zorana Pavelića, Marka Paunovića, Sandra Đukića, Nikolette Marković, Andreja Mirčeva, Dalibora Martinisa, Tanje Dabo, Igora Grubića, kao i neobjavljene radove dramaturginje Ivane Momčilović s glumicom Sonjom Savić, radove koje potpisuju umjetničke grupe asocijacija Apsolutno, Grupa Škart, te radove onih koji nisu profesionalni umjetnici, ali djeluju u polju umjetničkih akcija i aktivizma, kao što je grupa „NE Praktičnih Žena“ s projektom „Kuvarica“ iz produkcije umjetničke organizacije „Škart“.

Na izložbi će biti prikazana i umjetnička produkcija iz prvog dijela pro-

jekta održanog u julu 2021. u Islamu Grčkom, te nova produkcija i partnerska kustoska selekcija Davorke Perić i Zorana Pantelića. Rad koji je obilježio čitavo događanje i koji je ujedno manifestni rad teme „Umjetnost približavanja“ je transparent „3+2=5“ Gilda Bavčevića kojim se autor referira na svoje rođenje u miješanom braku. Uz postav autoportreta autor čita dio teksta „Ljudi s pet prstiju“ preminulog novinara Gorana Vežića: „Jednom me u Kninu, pred sam početak rata, kanadski novinar John Hasek, koji je na kraju rata poginuo kod Bihaća, pitao kako će razlikovati Hrvate i Srbe. 'Teško', odgovorio sam. 'Možda nedjeljom kad vidiš tko će u koju crkvu – Hrvati u katoličku, Srbi u pravoslavnu. Nećeš ih razlikovati ni po jeziku, ni po pjesmi – Hrvati pjevaju skoro isto kao i Srbi. Nećeš ih razlikovati ni po običajima, ni po hrani. Svi na tom krajnjem evropskom rubu, zone pečene janjetine, koja se proteže od Irana i Azerbejdžana, vole, pogotovo u ovo doba godine, janjetinu s ražnja. Srbe i Hrvate nećeš razlikovati ni po igrama. Svi su igrali, i Hrvati i Srbi, u tom dijelu Hrvatske, u Dalmatinskoj zagori, šijavicu, temperamentnu igru koja se igra s pet prstiju jedne ruke, tako da pogađate zbroj ispruženih vlastitih prstiju i prstiju svog suparnika. Devedesete godine i kasnije, ljudi s pet prstiju su se povukli...“

U suradnji s Arhivom Srba i Subversive festivalom od 13. do 17. oktobra bit će postavljena izložba s fragmentom nekad najveće apstraktne skulpture na svijetu – tridesetmetarske konstrukcije na brdu Blažuj kod Kamenske

Marko Paunović u radu Što je put? bavi se sintezom elektro akustike i ambijenta, istražujući zvučni potencijal pejzaža, postavlja akcent na samu atmosferu i vokalno izvođenje. U izvedbi koristi bilješke o anarhizmu i teatru preuzete iz knjige Juliana Becka „Život teatra: odnos umjetnika prema borbi naroda“.

Osim izbora radova iz Islama, „Umjetnost približavanja“ za izložbu u Zagrebu produciraju se i novi radovi Dalibora Martinisa, te Igora Grubića i Siniše Labrovića čiji pogled na nacionalne razlike koje bude mržnju bude znanstveno i dokumentaristički osporen u okviru njihovih umjetničkih radova.

Centar za nove medije_kuda.org je odabran za partnera s obzirom da kao kolektiv mapira i osnažuje kritike otpora komodifikaciji rezultata umjetničke produkcije, a onda i pokušaje transformacije i kritike produkcijskih odnosa. Kuda.org je nezavisna kulturna organizacija koja okuplja umjetnike, teoretičare, aktiviste, istraživače i širu publiku istražujući suvremene umjetničke prakse aktivizma i politike. Rad Vahide Ramujkić „Istorije u raspravi“ je instalacija s elementima učionice, u kojoj se nalazi biblioteka udžbenika iz povijesti s prostora bivše SFRJ, posjetitelj je pozvan otvoriti, čitati i usporediti sadržaje te tako steći uvid u stare i nove nacionalne historije.

„Približavanje poezijom“ zamišljeno je kao književni program koji će se održati pod moderacijom Staše Aras od 17. do 19. oktobra. Radi se o poet-

Kata Mijatović, *ILI / Umjetnost približavanja*, 2021. / foto: Duška Boban

ska javnom događanju festivalskog tipa u kojem pjesnici čitanjem poezije predstavljaju pjesnike iz drugih zemalja i jezika unutar regionalnog kulturnog kruga. „Približavanje poezijom“ ujedno je i povezivanje poezije s drugim umjetnostima, te akcija za približavanja ljudi kroz poeziju, ali i moguće fizičko približavanje poezije prolaznicima, poezija u javnom prostoru. Gostuju Marko Tomaš, Ivan Ergić, književni festival Treći trg iz Beograda, Dejan Matić iz Beograda, Ivica Prtenjača, Olja Savičević i Antej Jelenić.

Predviđen je i program „Knjige iz ormara“. U „Prosvjetinim“ prostorijama u Preradovićevoj 21 bit će postavljena stalno promjenjiva javna knjižnica koja okuplja knjige koje nije moguće naći u knjižarama u Hrvatskoj, posebno one na srpskom jeziku, te ćirilici, izdanja s područja Hrvatske, Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine i drugih zemalja biše Jugoslavije koje (više) nisu u knjižnicama i kurikulumu. Njezin promjenjivi sadržaj stvaraju sami građani – iz ormara i u ormar možete iznositi i unositi knjige pod uvjetom da uzmete i ostavite isti broj knjiga. Uz ormar knjiga stoje novine za racionalnu manjinu „Novosti“ i aparat za kavu, te se tako posjetiteljima osigurava mjesto susreta i razmjene.

Tu je i kazališna predstava „Noć bogova“, najizvođenijeg hrvatskog kazališnog pisca Mire Gavrana koju izvode poznati beogradski glumci Vojin Ćetković, Dejan Lutkić i Nebojša Ilić te monodrama po tekstu Ive Andrića Zlostavljana u izvedbi Milice Janković, te Ansambl narodnih igara iz Vukovara.

U suradnji s Arhivom Srba i Subversive festivalom od 13. do 17. oktobra bit će postavljena izložba s fragmentom nekad najveće apstraktne skulpture na svijetu. Tridesetmetarska konstrukcija na brdu Blažuj, kod Kamenske naziva „Spomenik pobjedi naroda Slavonije“, djelo kipara Vojina Bakića nastajala je samodoprinosima građana, te je bilo mjesto od velikog umjetničkog i turističkog značaja. Izgradnja je započela 1957., a 11 godina kasnije spomenik je 1968. svečano otkrio Josip Broz Tito. Skulptura je minirana 11 puta, pa razvaljena do temelja 1992. godine. Taj Bakićev spomenik bio je jedno od najvažnijih djela hrvatske umjetnosti dvadesetog stoljeća. Uz dio skulpture bit će izložene arhivske fotografije spomenika, te ispisi Državnog hidrometeorološkog zavoda o vremenskoj prognozi na 21. veljače 1992. kad je objavljeno da je jak vjetar srušio spomenik. U fokusu izložbe su kolektivna amnezija, temporalnost i otpor materijala.

ŽIVOJIN PAVLOVIĆ - PODJEDNAKO REDITELJ, PROFESOR, SLIKAR I PISAC

KNJIGA KOJA JE POJELA MIT

PIŠE: Srđan Srdić

Sam čin lapota, onako kako ga Pavlović preuzima iz mita, esencijalno je paradoksalan po ključne postavke patrijarhata, i već se iz tog moglo naslutiti da je njegova potencijalna ukorenjenost u istoriji ništavna. Pad „močuge“, kako je Pavlović naziva, na glavu osuđenog na smrt nije ništa drugo do udarac u srž patrijarhalnog obrasca, ma koliko da je likvidacija namenjena onima koji su u društvenom smislu neodrživi, nesposobni za život

Malo je renesansnijih figura u istoriji srpske književnosti nego što je to bio Živojin Pavlović; ne renesansnih u pokušaju, već vrlo ostvarenih u realizaciji onoga što se po snazi talenta i volje zamislilo. A nije da smo ostavljeni bez takvih pokušaja, u svom naumu da bude i slikar i pisac donekle je uspeo Đura Jakšić čiji bi današnji pandan mogao da bude Mileta Prodanović, uz plejadu svih onih, neki bi ostali neimenovani, kod kojih se višak ambicije pokazao kao analogan manjku rezultata. Tako je Pavlović, a ovo je sve o njemu, bio podjednako reditelj, profesor, slikar, ali i pisac kad to nije mogao da bude baš svako kom je poznato elementarno korišćenje tastature.

Definitivno nisam dovoljno upućen u Pavlovićevo likovno stvaralaštvo a da bih ga makar i komparativno komentarisao, ali stoji da je filmska estetika ovog autora izrazito bliska njegovoj književnoj poetici, i to je lako dokazivo. I u pogledu filma, ali i literature, Pavlović je jedan od nastavljča puta čiji je tvorac bio Bora Stanković, a kojim su se dalje kretali Mirko Kovač, Dragoslav Mihailović, Milisav Savić u svojoj inicijalnoj fazi, a dobrim delom i Miodrag Bulatović, s tim što je kod poslednjeg odmak od stvarnosne reference znatno veći nego kod pomenutih. Takođe, ima kod Pavlovića i viška poetizacije kojoj je Stanković bio kontinuirano sklon, a što nije manir ostalih navedenih autora, i upravo ta poetizacija stoji tačno nasuprot njegovoj naturalistički intoniranoj surovosti, često tvoreći groteskni disbalans čiji su efekti razorni.

Nema dileme ni u tvrdnji da je Pavlović morao biti učenik Vilijama Foknera, ne samo u gorenavedenom smislu, jer je i američki velikan koristio slična poetska sredstva, već i po nameri o konstituisanju ukupnih fikcionalnih svetova u koje je, nalik Balzaku, nameravao da ugradi sve svoje prozne tekstove, kako bi dospao do jedne zastrašujuće, kolosalne građevine teksta-sveta sačinjenog na bazi jedinstva prostora i fikcionalnih identiteta koji se ostvaruju u zasebnom, individualnom, i porodičnom kontekstu. Otud *Divlji vetar*, deset tomova Pavlovićeve proze koja nije nastajala simultano ni pod zajedničkim nazivom, ali se pokazalo da i takva može da funkcioniše kao gigantski organizam teksta čije su premise od prve stranice u vlasti temeljno zasnovane poetike, zvali je crnotalansom, da učinimo tu pozajmicu od filma, ili kako god drugačije.

Na samom početku *Divljev vetra*, ako bi bilo čitalaca zainteresovanih da čitaju svih deset tomova onako kako to njihova numeracija nalaže, nalazi se *Lapot*, jedan od kasnijih Pavlovićevih romana (objavljen 1991.), i čije postavljanje na uvodno mesto unutar *Divljev vetra* ima ozbiljnu i promišljenu unutrašnju logiku. Gotovo sve bitne karakteristike Pavlovićevog pisanja nalaze se na ovih stotinak stranica teksta, te bi možda upravo ova knjiga mogla da predstavlja pravi uvod, pravi prilaz hiljadama kasnijih stranica, mesto s kog one verovatno mogu da budu znatno lakše pročitane i protumačene.

Od ranih dana sklon provokaciji u društvu koje je za provokaciju smatralo danas krajnje benigne i neprimetne stvari, ali i društvu koje je literaturi i njenim tvorcima prilazilo oprezno, neretko im pridajući značaj koji oni objektivno nemaju niti bi mogli da ga imaju, Pavlović u *Lapotu* s provokacijom kreće od samog naslova romana. Naime, već u doba nastanka teksta ovog dela počele su da se javljaju sve indikativnije, naučno zasnovane sumnje kako priča o konsenzualnoj, paganskoj likvidaciji najstarijih članova porodice i nije ništa drugo nego upravo to – priča, *mythos*, nešto čije osnove treba tražiti bilo gde, ali ne u realnosti, ako ćemo realnost shvatiti kao područje fotografskog ograničavanja kom je isključena metafizika. Naime, u kasnijim radovima etnologa i antropologa pokazalo se da preciznih materijalnih dokaza o izvođenju lapota jednostavno nema, ali da postoji predanje koje je uspelo da nadomesti tragove, da podvali sebe nauci umesto očekivanih fakata. Da pojasnim: Pavlović je morao da zna kako se među njegovim čitaocima u velikom broju nalaze oni za koje je lapot, istinski krvoločna, nehumana stvar, nešto neopozivo, nešto što se dešavalo, i da će upravo to, pogrešno uverenje, dodati na užasima identifikacije kod pomenutih. Takođe, kao dokazani, strasni čitalac i poznavalac ljudske psihologije u dobroj meri, on je morao da računa i s onima za koje će već sama tema romana – ako je verovati njegovom naslovu – biti nešto neprihvatljivo, nešto što se možda nekada i dešavalo, ali bi najbolje bilo o tome ne pričati, praviti se da tog nikada nije bilo ili ga pripisati *nekim drugima*. I to je ono što je naturalizam, dok je bio uspešan, uspešno radio, a što su od njega preuzeli anglosaksonski modernisti (čak su i Džojsova pisma Nori Barnakl iskaz totalnog naturalizma) – poturao pred svoje čitaoce ružno ogledalo u kojima su zarobljeni upravo *oni sami*, a nikako ti, zamišljeni i projektovani *neki drugi*.

Utoliko je više zabavna mala prepiska između Pavlovića i jedne od njegovih, prilično nezadovoljnih čitateljki, koju je autor iskoristio umesto uvoda u roman, u kojoj dotična dama dopada jedne druge vrste zablude i uspeva (a ni danas takvih čitalaca ne manjka) da ne napravi granicu između stvarnosti i fik-

cije zamerajući autoru navodni manjak istinitosti, kao i manir da svoje likove sprovodi kroz više, na prvi pogled autonomnih tekstova koji su, a da to ona ne zna, autonomni fiktionalni svetovi u korelaciji s onima pre i posle sebe. U blago ironičnom odgovoru koji joj Pavlović upućuje da se uočiti koliko je njegova svest o svakom preduzetom poetičkom potezu diferencirana, te da on razume svoju ulogu onoga koji čak i određene istorijske istine, kontekste i značenja samo posreduje i emituje fiktionalnim zapisom. Otud se kod njega javlja Sejmenski do kog ni na jednoj karti nije bilo i neće ga biti, isto kao što niko na ulicama devetnaestovekovnog Pariza nije susreo Votrena, koliko se god Balzak upinjao da te ulice jezičkim slikama precizno rekonstruiše.

**Pavlović je jedan od nastavljača puta
čiji je tvorac bio Bora Stanković,
a kojim su se dalje kretali Mirko
Kovač, Dragoslav Mihailović, Milisav
Savić u svojoj inicijalnoj fazi, a
dobrim delom i Miodrag Bulatović**

I već pri otvaranju romana, Pavlović se služi strategijom identifikacije, koristeći se čitavom mašinerijom naturalističkih i deskriptivnih postupaka koji okružuju centralnu motivacionu tačku, obred koji niko nikada u stvarnosti nije video niti mu je prisustvovao, o kom ne postoje direktna svedočanstva niti materijalni dokazi ali koji, u njegovoj interpretaciji, savršeno odgovara vlastitoj mitskoj slici. Iskazano terminologijom američke analitičke filozofije – izvesno je da nema onih koji bi zdrave pameti potvrdili da su videli jednoroga, ali je isto toliko onih koji na pitanje o ovom fantastičnom stvorenju neće moći da daju makar i najskučeniji opis koji će, pri tom, biti tačan prema njegovoj zamišljenoj i pretpostavljenoj ontologiji. Realističko „jeste bilo tako“ Pavlović transponuje u antirealističko „čuli smo da je bilo tako“, „trebalo bi da je bilo tako“ i, najintrigantnije i najplodotvornije, mistično „verujemo da je bilo tako jer nam je tako rečeno/zaveštano“. Ovakvo polazište daje za pravo svakoj od teorija koje pobijaju upliv stvarnosti u fiktionalni tekst preko mere koju sama fikcija zahteva od svoje reference. Jedna, ali kapitalna, nezaboravna scena, bila je dovoljna Pavloviću da, pozajmljujući što je više moguće od naturalističke minucioznosti praćene tonom folklornog, prevashodno usmenog obrasca, od navodnog ritualnog ubistva Petka Stojninog čini neuralgičnu i neopozivu tačku istorije jedne porodice, seoske zajednice, ali i čitavog jednog naroda kao takvog.

Sam čin lapota, onako kako ga Pavlović preuzima iz mita, esencijalno je paradoksalan po ključne postavke patrijarhata, i već se iz tog moglo naslutiti da je njegova potencijalna ukorenjenost u istoriji ništavna. Pad „močuge“, kako je Pavlović naziva, na glavu osuđenog na smrt nije ništa drugo do udarac u srž patrijarhalnog obrasca, ma koliko da je likvidacija namenjena onima koji su u društvenom smislu neodrživi, nesposobni za život. Jer, obračun s najstarijim muškima (istina, bilo je navoda i o istom postupku koji se navodno primenjivao nad ženama) ukućaninom u potpunosti ukida obrazac po kom se živelo i negativno korelira s njim. Ubistveni udarac namenjen „domaćinu“ ukazao bi na poništavanje njegove simbolične aure i na prolaznost njegove funkcije,

čime bi kompletan patrijarhalni koncept bio doveden u pitanje, čak i ako sam lapot razumemo kao neki vid obračuna s grozomornim Sviftovim struldbruzima, onima koji bi želeli da umru, ali ih je smrt zaboravila, praveći od njih užasnu sliku ljudske fizičke i mentalne dekompozicije, ali i jada sveopšte se-nilnosti i nemoći.

Pavlović se u *Lapotu* ovim tezama ipak ne bavi, njemu je sam obred potreban kako bi od njega načinio neku vrstu metaforičkog kišobrana, senke koja pada na sve Petkove naslednike, a pod kojom su i on i svi članovi njegove porodice proživeli svoje ovozemaljsko vreme. Pagansko nasilje upisano u prvo poglavlje *Lapota* već u drugom poglavlju korespondira sa znatno kasnijim nasiljem, onim zabeleženim u vreme Drugog svetskog rata, globalnim, rasno, etnički i ideološki intoniranim nasiljem pod kojim će nestati Sima Jotić, svedok poslednjeg ritualnog ubistva, upravo onog koje je izvršeno nad njegovim pradedom, Petkom.

U svom oproštajnom monologu Jotić se pokazuje kao poslednje uporište ideje o patrijarhalnoj „ispravnosti“, on o sebi govori kao o čoveku koji se od zadatih normativa nikada nije udaljio, pa će i određena kolebanja završiti njegovom, kakvom-takvom pobedom, pre svega izazov na koji nailazi pred seoskom učiteljicom i koleginicom Stojankom, a gde će se mogućoj krajnje romantičarskoj idili isprečiti sam rat, ali i reminiscencija kako je, ne bi li spasao sina, u pomoć pozvao Ciganku Zagorku, u njegovim očima sledbenicu nečistih, nehrišćanskih i neprosvećenih sila.

Učitelj po pozivu Jotić je, zapravo, emiter vesti iz prošlosti i neka vrsta istorijskog identiteta koji je i dalje u stanju da progovori o kapitalnim istorijskim smenama kojima je prisustvovao, a koje ne dovodi u pitanje dokle god je u njima u stanju da iznađe bilo kakvu logiku „ispravnosti“ onakve kakvu je on shvata. Kao funkcija, on je zadužen da reemituje ono što je čuo, video i preživeo, i to iz pozicije koja nije tek lična, već ovu nadrasa i razvija se u jedan predrasudni, „narodni“ govor ispunjen očekivanjima i nadama koje se daleko više tiču kolektiva nego pojedinca. Jotić je, takođe, uvodničar u rodoslov porodice, neko ko raspolaže nemalim brojem informacija vezivnog tipa, a koje kasnije dobijaju na proverljivosti upoređene sa saznanjima Aljoše Jotića, njegovog unuka, figure koju je kritika često smatrala nekom vrstom Pavlovićevog alter ega, ne apsolutnog, ali očevidnog.

I dok će Petka Stojninog *de facto* usmrtniti njegov sin, Jota, Simu Jotića će njegov sin Blagoje ubiti posredno, svojim političkim opredeljenjem da se pridruži lokalnim partizanima, bez obzira na to kakvim će posledicama izložiti svoje bližnje. Kao i u mitu, Blagoje, Aljošin otac, učiniće ono što smatra za neodložno, skoro pa dogmatsko, ono što se ne dovodi u pitanje zato što predstavlja viši interes – ideološki, patriotski, na jedan stravičan način čak i ljudski, jer će se u takvoj perspektivi pojedinac pokazati kao irelevantan, na smetnji okolnostima koje ga prevazilaze, makar bio i otac, žrtvovani anti-Isak.

Svojim finalnim autorskim potezom, umetanjem rodoslova Jotića na mesto kode ili epiloga, Pavlović čini najradikalnije odstupanje od svoje i poetike svog vremena, jer se kataloški tekst pretvara u prozu *par excellence* i postaje lako zamislivo kako takva proza odbija poslušnost i kontrolu, onako kako se desilo u *Nacističkim književnostima u Južnim Amerikama* Roberta Bolanja. Jer, svaka, pa i najkraća odrednica u rodoslovu funkcioniše za sebe isto onoliko koliko se pruža prema narednim i prethodnim odrednicama obojenim crtama epohalne ljudske nesreće koja, kao kod Stankovića, počinje da deluje kao nasledno, skoro pa kivijskovo intonirana, ili je reč isključivo o Pavlovićevom istorijskom i antropološkom pesimizmu. Dovoljno za veliku literaturu, u svakom slučaju.

IVAN V. LALIĆ – GODIŠNJICA, DEVEDESET GODINA ROĐENJA, ČETVRT VIJEKA OD SMRTI PJESNIKA

POETA KULTURE

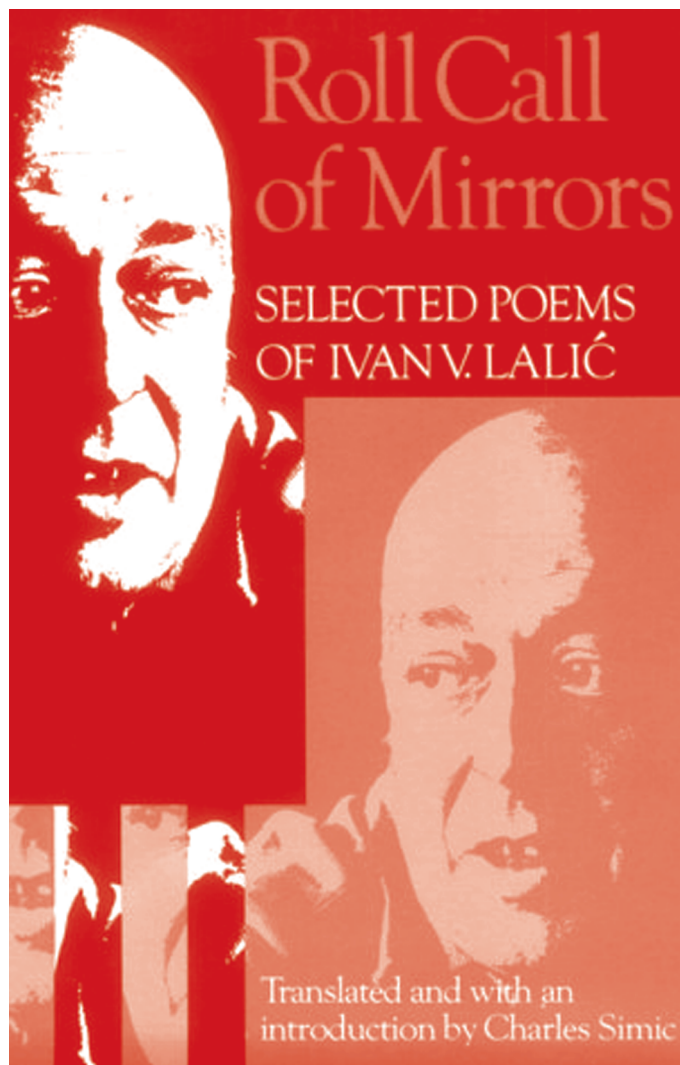
PIŠE: Đorđe Matić

Akademski i studentski krugovi razvili su prošlih decenija čitav jedan (samo) važan kultus oko Ivana V. Lalića, a njegova je poezija mnogo prevedena i cijenjena do danas. Lalić je učen pjesnik, jedan od najučenijih što smo ih imali, odličan poznavalac tri ili četiri svjetske književnosti, pjesnik erudicije, suptilnosti i slojevitosti što je dotekla ne samo iz vlastite, nesumnjivo osjetljive prirode, već dakako i iz pomenutog širokoga kulturnog obzora, znanja, dubinskog poznavanja poezije i poetskih škola

Ima neke dublje ironije u tome da je o nedavnoj devedesetogodišnjici rođenja Ivana V. Lalića (8. juni 1931) govorio – i govorio sjajno – Matija Bećković. Ako postoje, makar na prvi pogled, antipodi, to su ova dvojica pjesnika.

Prvi, svima razumljivog rječnika i stiha, jasan, čitak, razvidan, gotovo govornog i deklamatorskog stila (i to po modelu govora jednog starog svijeta, a ne suvremene kolokvijalnosti), narodski epigramat, sa stihovima najčešće bez rime i s nejednakim metrom. Drugi, „knjiški pjesnik“, cerebralni pesnik upravo, zatvoren u svojoj „baroknoj“ raskoši i gustoći stihova, u formalnoj strogoći versifikacije, „neosimbolista“, kako mu se iz bezbroj pogrešnih i ponekog točnog razloga prišiva. Prvi, sasvim usidren u vlastitoj monoglosiji i regionalnim varijantama maternjeg. Drugi, vladao je suvereno u nekoliko svjetskih jezika i kao jedan od najvećih prevodilaca poznao dubinski literaturu čitajući je u originalu. Prvi, većini naroda vjerojatno najbrža asocijacija za pjesnika uopće. Drugi – moguće najelitniji klasik srpske književnosti, poeta za odabrane.

I na kraju (!) – prvi: živ, zdrav, sveprisutan, javan, koga se pita za mišlje-

nje u brojnim stvarima (pa i u onima o kojima zna malo ili ništa), i možda, svim izazovima unatoč, ipak praćen nekom sretnom zvijezdom. Drugi, Ivan V. Lalić, umro je u ljeto pred četvrt vijeka, 28. jula 1996., „u posuđenom vremenu“, u *izmoljenom* vremenu – on, moguće najtragičniji suvremeni srpski pjesnik. Nismo zaboravili Miljkovića – Miljković i njegov nerazjašnjen suicid, njegove prethodne melankolije, nestalnost, razoreni nervi i odlazak sa dvadeset i sedam godina sasvim su druga, lična, pa i društvena, i iz toga „egzistencijalistička“ stvar. Kod Lalića je na stvari tragedija biblijskih razmjera i eha, na liniji gdje se život i poezija preklapaju i sukobljavaju, lome i ponovo pokušavaju spojiti.

Akademski krugovi i, što je nakon svega najljepše, studentski, razvili su prošlih decenija čitav jedan (samo)važan kultus oko Ivana V. Lalića, a njegova je poezija, pogotovo u anglofonom krugu, mnogo prevedena i cijenjena do danas. Lalić je učen pjesnik, jedan od najučenijih što smo ih imali, odličan poznavalac tri ili četiri svjetske književnosti, pjesnik erudicije, suptilnosti i slojevitosti što je dotekla ne samo iz vlastite, nesumnjivo

osjetljive prirode, već dakako i iz pomenutog širokoga kulturnog obzora, znanja, dubinskog poznavanja poezije i poetskih škola. Pjesnik koji kao da je i vlastitu kulturu, ali i svoju ličnost i stvaralaštvo razumijevao tek preko drugih kultura i jezika, hodeći kroz njih i poznavajući ih, a ne ogledajući se s njima kao u bitci, u konfliktu. Tradicija takve vrste pjesnika kakvoj je pripadao Lalić, kulturnohistorijski gledano, slaba je u Srbiji, ako je uopće i bilo, i počinje od jednoga imena. Laza Kostić je onaj koji je započeo tu „školu“ koja se slabo ili nikako primila – Laza je to ime, kao začinjavac, erudita, poeta doctus, liričar goleme kulture.

**Lalić je najbliži zapravo
jednoj zapadnijoj, točnije
hrvatskoj poetskoj i kulturnoj
liniji – onoj „neobaroknoj“ i
simbolističkoj, kompliciranoj,
slojevitoj, evazivnoj – i skoro po
pravilu anglofilnoj, modernoj,
metaknjiževnoj, koja trajno u
nekoj točki stremi lirici**

Ni Vinaver nije bio dio te tanke loze, ako netko možda pomisli: njegova reaktivnost prije svega, ludičnost, sklonost humoru, pastišu i igri, sve to stajalo je uvijek na putu stvaranja intimne poezije i takvog pokušaja izražavanja dubljega sebstva i vlastitih emocija. Najkraće: Vinaver nije lirik.

Lalić je najbliži zapravo jednoj zapadnijoj, točnije hrvatskoj poetskoj i kulturnoj liniji – onoj „neobaroknoj“ i simbolističkoj, kompliciranoj, slojevitoj, evazivnoj – i skoro po pravilu anglofilnoj, modernoj, metaknjiževnoj, koja trajno u nekoj točki stremi lirici, ali onoj od eliotovske, ne od audeovske vrste. U nekim postupcima ona je bliska i postmodernosti i svjesnoj intertekstualnosti, igri referencama, književnim predlošcima, citatima, i naročito rječniku i registru, često humornim i ironijskim, neočekivanim „ubacivanjima“ neobičnih riječi, namerno banalnih čak ili svakodnevnih, kao subverzije visokog stila.

Lalić bi takav pjesnik bio vjerojatno ionako, po vlastitom senzibilitetu jedinstvenom i po kulturnim izborima, ali ako bismo dijelom takav senzibilitet i svojstvo povezali i sa biografskim, interesantno je koliko je malo govoreno i pisano o činjenici da je pjesnik svoje važne, formativne godine proveo u Zagrebu, gdje je objavio i rane radove (s obzirom na broj godina provedenih u Zagrebu, nameće se i pitanje je li u tom periodu prešao na hrvatski, da bi ga nakon povratka u Beograd odbacio i vratio se jeziku rođenja i odrastanja). Ali, važnije od broja godina provedenih u Zagrebu: nemoguće je da jedan vrhunski senzibiliziran pjesnik i ličnost, prijemčiv na brojne kulturne uticaje, na okolinu, uopće jedan protejski tip poete kakav je bio Lalić, ne ostane pod utiscima, različitostima i sličnostima, napetostima i

partikularnostima takve okoline – jedinog grada i kulture koji su mogle odgovarati, komunicirati jednako i stvarati vrijednosti takve kao što je mogao glavni grad zemlje i najveće kulturno središte, Lalićev rodni grad dakle. O toj vezi između pjesnika i dva najveća grada Jugoslavije trebalo bi razmišljati i *pro futuro* jer bi se tu svakakve neočekivane i intrigantne veze i novi uglovi gledanja, otkrića i motivi mogli pronaći.

Formalno-pjesnički, Lalić je dugo tražio vlastiti glas, „kameleonskim“ postupkom, eksperimentirao je stihovima, a to se vidjelo i u prijevodima: kad prevodi Hölderlina i on radi heksametre, ili Baudelairea, Sonete, on prvo prevodi pa uđe u poetiku do te mjere da poslije to sam obradi u svojoj pjesmi.

Jednako kao i Eliotu, postojala je kod Lalića bliskost sa predromantičarskom kulturom, posredovano kulturnim i, sasvim posebnim religioznim osećajem – najuočljivije u „povratku“ i opsiji Vizantijom, srednjovjekovljem, protorenesansom i (nedogođenom) renesansom svoga naroda, a preko toga i s mediteranskim krugom što je jedan novum u srpskoj poeziji. Mediteran podrazumijeva civilizaciju, podrazumijeva kontaktnu kulturu čiji su glavni topos i metafora grad, kao točka stvaranja kulture i civilizacije ili, po definiciji, civilizacijâ, u pluralu (uostalom: *civitas* – građanstvo, stanovnici grada, oni koji mu pripadaju).

Otud je i motiv grada, prije svega srednjovjekovnog kod Lalića čest. Pjesnik Nikola Živanović, jedan od mogućih indirektnih „nasljednika“ Lalićeve poetike, primijetio je k tome kako Lalić ima seriju pjesama ne samo o gradovima nego ga, od Smedereva pa do Kalemegdana, opsjeda motiv utvrđenog grada: „Sagradili smo grad, dvoje, grad od kamena,/ I senke kula četvrtastih zamočili smo/ U široku sivu reku. Sad je grad na desnoj/ A vetar na levoj obali. Došla je jesen/ I za nama su pume zarđale na kiši.“ („Smederevo“). Srednjovjekovni grad je otrgnut od prirode. Izvan njega nalazi se divljina. Izvan je čovjek životinja. Ovdje je riječ o posljednjem gradu jedne civilizacije, a necivilizacija je ta koja je pretnja. Lalić ne spominje Turke kao opasnost po grad već su to vjetar i kiša – necivilizacija, ostavljenost na vjetrometini: „Ako zaspimo tu pod kulama/ Ko će nas probuditi. Dogorevaju vatre.“ Gašenje posljednjeg izvora svjetlosti je više nego očigledan simbol. Ipak, već u ovoj ranoj pjesmi Lalić jasno pokazuje što za njega predstavlja grad i civilizacija. U jednoj od najboljih ranih pjesama, „Argonauti“, Lalić opisuje ljude koji su se otrgnuli izvan sigurnosti grada. Vjetar se ovdje također spominje kao simbol koji prekoračuje granice, doduše sa pozitivnom konotacijom: „Samo je vetar nosio iskidana vlakna/ Mirisa ogromnih voćnjaka na kraju sveta,// Izvan pravca plovidbe.“ Brod i pravac plovidbe su zapravo također vrsta utvrđenja. „Između tvrđave i vrta, koliko mogućnosti“, piše Lalić u poemu Kalemegdan kao da objedinjuje ova dva trenutka iz ranijih pjesama. „I odavde može da počne svet“ kaže Lalić u ovoj poemu. Podsjeća ovo na T. S. Eliota iz „Little Giddinga“ što u Lalićevom prijevodu glasi: „Ima i drugih mesta što su takođe kraj sveta... No ovo je najbliže, mestom i vremenom/ Sada i u Engleskoj.“ Ali i početak i kraj svijeta su za Lalića uvijek vezani za grad: „Ali svet je završen, pre ove zvezde (...) koja se budi/ kao osinjak vetra, kao đubrište, kao tvrđava.“

No nije tvrđava jedino što Lalić vidi od grada. Njegovu najveću fascinaciju zapravo čine ogromni gradovi, gradovi koji sami po sebi jesu civilizacije, otuda i poema „Rimski kvartet“. Lalić je i inače sklon kvartetima – recimo „Četiri psalma“ i naravno njegov posljednji i glavni dio opusa: „Četiri kanona“.

Uopće, a iz prethodnog, najuočljiviji princip kojim se vodio je onaj intertekstualni – što je samo malo pretencioznija riječ za književni, umjetnički dijalog između nekog postojećeg djela, u Lalića često klasičnog ili kanonskog, odnosno novonapisanog, autorskog rada ispjevanog u ogledanju i razgovoru s prethodnikom, uzorom ili idealom poetskim. Dvije najpoznatije Lalićeve pesme uostalom, za kulturu i onaj broj čitalaca koji ga je već bio u stanju pročitati tojest, napravljene su kao takvi dijalozi. I ne s bilo kojim pjesmama. To su dijalozi s dva međaša, s dvije zasebne goleme građevine u srpskoj književnosti, baš kao što su, nikako slučajno, obje jedna drugoj unekoliko suprotnosti. Jedna je intimističko-lirska oda, vrhunac sam nacionalnog pjesništva, a druga tragična historijska i generacijska inkantacija: prva je dakako Lazina „Santa Maria della salute“, kroz Lalićev „odgovor“ i intertekstualni zahvat u zadivljujućem, trajno tajanstvenom „Šapatu Jovana Damaskina“, a druga Bojićeva i danas razorna, apsolutno potresna „Plava grobnica“.

Tu se moramo zaustaviti na biografskom dijelu, nažalost, i pozivajući se na početak, na hipotetski odnos Lalića kao antipoda Matiji, iz toga ova i ova kva disproporcija. Matija je, zbog sto razloga, između ostalog i zbog dugo nošene tajne o porodičnom porijeklu u odnosu na historijske i ideološke pripadnosti, zapravo nekako odasvud i *niotkuda točno*, a čija je cijela Srbija zapravo, i Crna Gora. Lalić, rođen je u središtu stvari, u centru, u Beogradu, i nastavljač u najvišoj točki jedne umjetničke dinastije, sa širim historijskim i kulturološkim značenjem vlastitih korijena i pripadnosti. Njegov otac Vlajko Lalić bio je novinar i član Mlade Bosne, a otac Ivanove majke Ljubice je Isidor Bajić, kompozitor – taj isti po kojem se zove i danas muzička škola. Ivanov sin Vlajko, koji je dobio ime po djedu, sedamdesetih i osamdesetih je talentirani muzičar, kompozitor i kitdžeretovski pijanistički jazz stilista. Zapanjujuće: on je i generacija dvoje velikana naše suvremene muzike i kulture, dva potpuno suprotna pravca i životopisa – mlađi Lalić bio je na muzičkoj akademiji u klasi s Margitom Stefanović Magi i samim Ivom Pogoreličem.

To je momenat koji nas dovodi do najpoznatije Lalićeve parafraze i pjesme izgrađene na klasičnoj pjesmi. Njoj, istoimenoj, model je „Plava grobnica“, potresni poetski krik i memento srpskim ratnim mučenicima na Krfu i Vidu, spjevana i sama glasom mučeničkog pjesnika koji je dijelio sudbinu svoje generacije izgubivši i sam život tokom Velikog rata. Veza između potonje i Lalića, dvostruka je. Historijska, kao naslijeđe nošeno u sebi koje je „nepolitičkom“ pesniku ipak poslužilo kao temelj za naznaku i naslućenog, vlastitog idejnog „vjeruju“, u smislu ideološko-političkom, u osećaju nacionalnom, osećaju pripadnosti.

Druga veza je sasvim lična, i potpuno tragična.

Bojićevom, ratnom, generacijskom, kolektivnom pjesmom, prepjevanom u Lalićevoj vjerojatno najznačajnijoj zbirci „Pismo“, na liniji njegovoga opsesivnog motiva nestanka mladića u moru – u moru koje je, u suprotnosti, pojava i činjenica, prirodna i metafizička, i materijalni i duhovni dokaz ljepote, smiraja i ugone, veličine i otvorenosti. U užem smislu to je ovo naše more, mediteranski bazen, shvaćen i kao metafora kulturnih veza i preplitanja – Mediteran u naročitom pjesnikovom, voljnom i neusiljenom spoju te geografije s Vizantijom, kao historijsko-kulturnom činjenicom i drugom ključnom referencom pjesnikovog opusa – Lalić sve to prepjevao je u zastrašujuće proročanstvo, možda i mističku najavu vlastite privatne tragedije, apsolutno najgoreg gubitka koji čovjeka može pogoditi.

“Стојте, галије царске! Спутајте моћне крме,
Газите тихим ходом!

Опело неко шапћем у подне пуно срме
Истопљене над водом.

(...)

Сахрањени ту су некадашњи венци
И пролазна радост целог једног рода...
Само да унуци у њиховој сенци
Крваре због истог, недохватног плода.

(...)

Стојте, галије царске! Нек мртвима се пошта
Макар несвесно ода.

Не смем да иштем више. А историја кошта:
Крв ипак није вода.”

Jedna filologinja primijetila je duhovito i precizno da je taj posljednji poetski ciklus, „Četiri kanona“, ponešto sličan Joyceovom principu s „Finneganovim bdjenjem“ – „Lalić kao da je ovim ciklusom rekao, ‘ja sam napisao, a vi se sad mučite sledećih četrdeset godina da ga dešifrujete’“

U avgustu 1989. godine, na Preobraženje, još jednom strašnom ironijom datuma, blizu Venecije, u pomorskom udesu gine Lalićev sin Vlajko. Tu u venecijanskom zaljevu i pred Gradom o kojem je Lalić pjevao i preko svoje klasične, već spomenute pjesme, preko *Šapata Jovana Damaskina*. Tada, nakon tragedije, po priči što je postala čuvenim mjestom mitologije suvremene naše kulture i u književnim krugovima mnogo prepričavanoj, pjesnik je zamolio Boga da mu usliši želju i podari mu još sedam godina života (u svoj simbolici numerologije – sedam je i mistički, „božji broj“), da napiše svoje agonističko i testamentarno djelo. Bog mu je to uslišio i Lalić, kao u priči o kakvom srednjovjekovnom neimaru, piscu žitija ili nesačuvanom pjesniku našeg srednjeg vijeka i otete, nedogođene renesanse, piše svoj posljednji ciklus, svoje ključno djelo. To djelo su „Četiri kanona“. Modelom i strukturom sigurno dijelom po modelu Eliotova „Četiri kvarteta“, to je najkompleksniji Lalićev rad, versifikacijom, građenjem stiha i pjevanja, asocijativnošću, referencama, i naravno, u duhovnom, metafizičkom smislu. I djelo najmučnije.

Kakav je to strahovit, neshvatljiv, napor i postignuće, lično, psihološko, pjesničko – da se peva, precizno, ritmički, melodijski strogo, da se rimuje i stvaraju spjevovi nakon onakvog iskušnja... Pjesma je naravno samostalno biće, ona se čita i bez upliva biografije, ali ovdje se ona ne može razumjeti bez svijesti o biografskom, o iskustvenom. Pa kad je tako, neka onda čitalac koji svako djelo mijenja svojim čitanjem odlučuje i procjenjuje kako misli, po svojoj sposobnosti, pameti, osjećajnosti koja je dijelom uvijek i *etička* kategorija. Nerazdvojivo od toga biografskog ključa pak, „Četiri kanona“ zbog toga su na momente gotovo neizdrživi kad se čitaju. Oni zatravljaju, čine da čitalac mora zauzdavati svoju suosjećajnost, jer inače ne može dalje. Stvar je i formalne prirode, versifikacija i stil usložnjavaju i otežavaju čitanje – to nije sentimentalna, otvorena poezija gdje je sve „na izvol'te“, nego su versi često zatvoreni, gusti, teško prohodni, koji tako, jednom otključani, udaraju još jače.

Laliću je zamjerano (!) da se suviše u svojoj poeziji oslanjao na druge pjesnike i poeziju, da je mimetički pjesnik bez pravoga vlastitog glasa – baš kao u preružnoj, surovoj poruzi nekoga piskarala, poruzi od vrste kakve samo ovdašnji kulturni krugovi mogu izmisliti

U tom smislu, s izuzetkom nekoliko pjesama Roberta Frosta (motivski naravno, ne stilom), unatoč svijesti o singularnosti, jedinstvenosti pjesničkih glasova – ipak pokušajem komparativnim, i analogijom – teško da ima sličnoga primjera u svjetskoj književnosti, niti, u poetskom smislu, sličnoga pokušaja pretvaranja iskustva u pjesme, u umjetničku formu, kao što je ovo Lalićevo djelo. Možda bi se on mogao tražiti u muzici, pjesniku od samih početaka najbližoj formi, i uostalom muzici kao umjetnosti svih umjetnosti, najčišćoj umjetničkoj formi. U poeziji, teško.

Ono metafizičko pomenuto pitanje i element, to pitanje vjere kod pjesnika, najdelikatnije je, i apsolutno najteže da se piše o tome, iznad svih u Lalićevom slučaju. Kakva snaga je bila potrebna za to, kakva vjera nakon onakvog udesa? I kakva vjera u poeziju, da se opjeva neizrecivo, a kamoli umjetničkim, književnim postupkom obradi i donese tako nešto? Kakva je volja to bila da se nadiđe zaustavljanje potrebe da se pjesnički progovori o ličnoj tragediji, a da se, kad se djelo počne iz užasa stvarati, kad tekst odnese i „preuzme“ stvarnost, da se onda – pošto se tu otvara odmah i jedno golemo i nerazriješivo etičko pitanje – sve to riješi bez kiča, bez narcizma, a kroz visoko umjetnički postupak?

Ima i mišljenja suprotnih – to da iako je prošao tragediju, Lalić nije i sam tragična ličnost: njegov je opus pjesnički i stvaralački zaokružen, njegov rad formalno nagrađen i uvršten u antologije i studijske programe, u lektiru na fakultetima, o njegovom se djelu piše, ono se prevodi i to mnogo više i mnogo srčanije od većine, za razliku od čitave mreže birokratiziranih prijevoda bezvrjednih pjesnika odavde.

Tu je opet veza s Eliotom i preko njega veza s engleskim metafizičkim pjesnicima sedamnaestog vijeka. Lalić se povlači u oboje, u religiju i u poeziju, u estetički čin i piše svoj ciklus. Taj dio biografije i stvaranja, s mnogo, mnogo takta i delikatnosti da se kaže, ima jednu, smije li se reći, biblijsku crtu – no od vrste kao da ju je pisao Eliot: svu u ogledalima, citatima poznatim i nepoznatim, a antieliotovski pak, bez trivijalnosti i referenci svakodnevice, i ličnu, biografsku, suprotnu eliotovskom načelu poezije kao „bježanja od sebe“ i „bježanja od osjećaja“.

Jedna filologinja primijetila je duhovito i precizno da je taj posljednji poetski ciklus, „Četiri kanona“, ponešto sličan Joyceovom principu s „Finneganovim bdjenjem“ – „Lalić kao da je ovim ciklusom rekao, 'ja sam napisao, a vi se sad mučite sledećih četrdeset godina da ga dešifrujete'“. Ako je ponešto i pretjerano, ono je sigurno da je to jedan od najkompleksnijih i najslojevitijih radova u našoj savremenoj poeziji.

Ivanu V. Laliću udovoljeno je onih sedam godina, gotovo u dan – umro je prije dvadeset i pet godina, *krajem jula*, kao što je, ponovo, pjevajući nagovijestio u pjesmi *Nikad samlji*:

„Nikad samlji nego krajem jula
Kada je letu pedalj do zenita, (...).“

Visoko intelektualan, uman, oslonjen na aleksandrijski širok čitalački domet i opseg, Lalić je, rekli smo, uziman kao intelektualni, cerebralni pjesnik, poeta kulture, koji pjeva kulturom (a ne samo o *kulturi*, što je razlika), pjesnik ideja i misli, a manje emocije, onako makar kako se osjećajnost generalno shvaćala i doživljavala u našoj poeziji. Danas, s odmakom, naročito uz čitanje „Četiri kanona“ jasno je: on se na kraju pokazuje ni kao osjećajni samo, ni sasvim *cerebralni* – nego kao *celestinski* pjesnik. Pjesnik intuitivnog i onoga što ga transcendentno nadvladava.

Laliću je zamjerano (!) da se suviše u svojoj poeziji oslanjao na druge pjesnike i poeziju, da je mimetički pjesnik bez pravoga vlastitog glasa – baš kao u preružnoj, surovoj poruzi nekoga piskarala, poruzi od vrste kakve samo ovdašnji kulturni krugovi mogu izmisliti, a koju u jednoj emisiji kritički ponavlja i Bečković, to naime da „Lalić ume da napiše pesmu kao Dučić ili Rakić, ali ne ume kao Ivan V. Lalić“.

Uz optužbu za plagijat kod Kiša, ovo je vjerojatno najružnija kleveta u suvremenoj srpskoj književnosti. Zato, trebalo bi da svako uzme sam, po crti vlastite sposobnosti čitanja, kapacitiranosti za otključavanje kompleksne poetike i stila, i naravno, po otvorenosti vlastite unutarnosti za dijalog s potpuno izdvojenim pjesničkim svijetom. Trebalo bi svako da se potruži – a trebaće truda nesumnjivo – oko otključavanja tih jedinstvenih i kompleksnih i teških stihova: kroz bezbroj aluzija, citata i referenci otvoriće se jedan skriven, a prebogot poetski i kulturni horizont, sasvim lični svijet silno inteligentnog, a lomljivog, osjećajnog i – uz nikada izgubljenju svijest o kolektivnoj pripadnosti – usamljen šapat duboko duhovnog individualnog glasa.

КРАГУЈЕВАЧКИ ПЕСНИЦИ 1960 – 2010. (2)

УЧИТЕЉ БЕЗ УЧЕНИКА – ЗОРАН ПЕТРОВИЋ (1954 – 2018)

пише: Никола Живановић

Последњих година, Петровић је као романописац стекао изванредан успех. Његов први роман *Камен близанац* у издању Геопоетике добио је награду „Милош Црњански“, а у издању Контраста изашла су му чак два романа, *Шапчачи стихова* и, пред сам крај живота ако не и постхумно, *Ангелина*. Међутим, Петровић је први роман објавио тек 2010. године, док је пре тога превасходно био песник

Некако мимо локалних песничких школа, мимо поетике људи са којима се сусретао свакога дана, али и мимо значајних струјања у српској и југословенској поезији, стварао је Зоран Петровић. Један од најзначајнијих и најостваренијих крагујевачких песника. Петровић је више него иједан песник прихватио себе као Крагујевчанина, а то значи и разумео који су думети и могућности једног песника који ствара у малом граду. Он око себе није окупљао младе песнике, није правио књижевне школе, али исто тако није се ни бавио сасвим другим послом већ је радио као директор локалне издавачке куће „Светлост“ и уређивао часопис за децу. Касније, по гашењу издаваштва у Крагујевцу, запослио се као управник позоришта. Било је ту и многих оптужби да у позоришни клуб доводи друштво и женске и шта се већ у тим приликама не прича. Ипак, можда је

занимљива анегдота када је тадашњи министар културе Бранислав Лечић долазио у посету Крагујевцу и када је рекао да Крагујевачко позориште (некадашње „Јоаким Вујућ“ а сада Књажевско-српски театар) као најстарије у Србији заслужује темељно реновирање за које не треба штедети средства но како таква средства влада није у стању тренутно да прибави, то ће се реновирање оставити за касније. А ентеријер позоришта беше већ сасвим пропао. Недељу дана касније, Петровић је (како прича каже) јавио министру да је ентеријер срушен, а они ако не дају паре, позориште не може ни да ради. Влада је одмах дала новац и позориште се поново отворило. После тога Петровић се запослио као организатор културних манифестација у Спомен-парку Шумарице где је остао до краја живота, сарађујући са Владимиром Јагличићем, својом песничком супротносту, тадашњим директором Спомен-парка.

Петровић је био практичан човек, као што се види из чаршијске приче о реновирању позоришта. Отуда никада у свој песнички рад није полагао никакве наде. На књигама, посебно оним ранијим је дуго и пажљиво радио, и објављивао их код престижних издавача, али о даљој судбини књига није много марио. Сећам се посвете коју ми је написао на књизи када сам га упознао као гимназијалац: „Николи, да и у мојим годинама пише“. То је било то. Не разочарати се у књижевности у сопствену улогу у њој, било је сасвим довољно. Све преко тога, није ни достојно песника.

Последњих година, Петровић је као романописац стекао изванредан успех. Његов први роман *Камен близанац* у издању Геопоетике добио је награду „Милош Црњански“, а у издању Контраста изашла су му чак два романа, *Шапчачи стихова* и, пред сам крај живота ако не и постхумно, *Ангелина*. Међутим, Петровић је први роман објавио тек 2010. године, док је пре тога превасходно био песник. Прву књигу песама *Пан и огледало* објавио је још 1978. а последње трокњижје (три засебне збирке песама штампане у једним корицама) *Недостајући себи* 2016. Петровићева поезија није наишла на значајан одјек ван

Зоран Петровић

Крагујевца, упркос томе што су неке од његових најзначајнијих књига објављене у Београду. Разлога за то има више. Један је свакако тај што је Петровић цео живот проживео у Крагујевцу, а послови у култури којима се бавио омогућавали су му контакт са уметницима из разних области, као и сасвим довољно обавеза да рад на афирмацији сопственог песничког дела није био неопходан. Тако је, рецимо, своју најбољу књигу песама *Спасити спасиоца* објавио у свега сто примерака које је поделио пријатељима. Други, свакако битнији разлог, тиче се саме Петровићеве поетике која се није уклапала ни у једну актуелну линију српског песништва. Угрубо речено, Петровић је следбеник надреалиста. Прецизније речено, његове књиге од преломне *Апсолутна нула* (Просвета, 1997), сачињене су помало налик на *Багдаду* Душана Матића. Петровић није ишао толико далеко као Матић већ је књиге састављао од песама којима је додавао, понекад опширне прозне коментаре који су нарастали до готово самосталних књижевних творевина, али ипак и остајали уско везани за песму. Нити се коментар може одузети од песме, а да се нешто не изгуби, нити тај коментар може функционисати као засебна песма. Отуда, мада номинално сврстане међу збирке песама, Петровићеве књиге су мешавина жанрова, нешто са чим критика, а посебно савремено издаваштво тешко излази на крај. Већ то што су такве какве су објављене код, у то време значајног издавача (Просвете), говори о томе да су, тако како су осмишљене, ове књиге у стању да убеду читаоца у своју вредност. Осим надреалистичке инспирације, а можда и пре ње, овде треба приметити и романтичарски утицај, или утицај целокупног деветнаестог века, Малармеовог виђења Књиге и слично. Савремена књижевна продукција, посебно она на западу, потпада под утицај комерцијализације. Читаоцу се нуде романи, збирке песама, прича, есеји и тако даље. О жанровској књижевности не треба ни говорити. У таквом контексту за „књигу свега и свачега“ има све мање места. А управо је то био идеал којим је са романтизмом и започела модерна књижевност. Игром случаја, Петровић се у време у коме је

уобличио своју поетику, нашао усамљеним у тежњама ка том идеалу. Одсеченост од београдске или новосадске књижевне сцене свакако је допринела томе, пошто размене идеја и дијалога готово да није ни било. У контексту у коме се могло бити или традиционалиста или неосимболиста или веристички песник, Петровићева поезија није имала где да се уклопи.

Петровић је више него иједан песник прихватио себе као Крагујевчанина, а то значи и разумео који су домети и могућности једног песника који ствара у малом граду

Друга особина Петровићеве поезије је њена псеудо-дидактичност. То је очигледно већ из самих наслова песама „Гледајте одјавне шпице“, „Не верујем у крађу поезије“, „Не гледај ружу“, „Предавање Станеску“, „Не веруј у смрт као одлазак“, „Чему историја Рима“ итд. Немогуће је говорити о овим песмама а не говорити о њиховој интенцији. Петровић је далеко од било каквог ларпурлартизма. Пре се може рећи да његово свакодневно искуство почива на његовој поезији него обрнуто. Поезија је мера искуства. За искуство морамо бити припремљени. И ту је сврха поезије. А та сврха је да се живот заштити од свега онога што га квари, као и од песимизма. И у тим упозорењима, тим лекцијама о томе како ваља живети, Петровић је изузетно модеран. У песми „Гледајте одјавне шпице“ (Апсолутна нула, 1997) он каже: „Гледајте одјавне шпице/ марш непознатих имена/ слушајте музику која одева сенке/ не журите да промените канал/ не хитајте да престигнете живот/ Већ смишљају негде аутоматски бирач програма/ који ће сваких неколико секунди/ мењати слику (...) свакога трена појављиваће се/ призори одасвуд/ безброј слика које ће/ једна другу сећи“. Двадесет година касније изгледа да су се Петровићеве страхови остварили. Међутим, сама песма нуди решење, за нас, сваког читаоца појединачно. Петровићеве песме нису само ту да се прочитају већ и да се послушају, да не кажем примене. То је оно што бих рекао чистачима биоскопа када се нервирају што сам остао последњи у биоскопској сали мада су ми неколико пута поновили да ово није један од оних филмова који имају сцену после одјавне шпице.

Једна црта Петровићевог песништва се не уклапа у то што је као песник остао прилично занемарен. Реч је о извесној комуникативности због које су му најближи песнички сродници (мада поетички доста удаљени) Бранислав Петровић и Мика Антић. То је она особина да се песма отпочне као разговор, да се стихови нижу без строгости, наизглед једноставни, а да се тек потом, како песма расте и развија се почне уочавати комплексност слике, убедљивост. Ова црта би се могла назвати реторичком. Петровић успева да придобије читаоца, а онда да му пренесе неко своје размишљање које без овог утиска да се од почетка разумеју не би било могуће.

Када је реч о прозним записима који прате песме, они такође могу бити дидактичке природе, али могу бити и приче из сопственог живота, мали записи на узгредне догађаје. Овим се допуњује свет који је приказан у песмама, који није сав од мудрих мисли и лепих стихова већ и од небитних свакодневних доживљаја. У запису „Употреба ствари или да ли све може бити уметност“, Петровић говори о односу који је током живота имао према чешљу. Због круте косе био му је сасвим непотребан: „Чешаљ су ми поново открила деца. Односно физика, односно теорија електрицитета. Мој син, који нема проблема са раздељком, а у годинама је када сам ја због тог реда ствари на глави, искрено и много пропатио, пришао је једног поподнева мом радном столу, извукао огроман чешаљ, протрљао њиме по коси и са стола покупио ситно исецкане папириће. Беше то нека песма коју сам управо исцепкао, а која се, пред нашим очима, поново прикупила на његовом чешљу. ‘Шта је ово?’ питао ме је значајно. ‘Дадаизам’, рекох му.“ Оваква анегдота није ту да би додала уметничком значају књиге. Она то и не може. Њена сврха је да покаже песника, ван ситуације када је песник. Захваљујући таквим деловима књига потпуније представља личност која се поезијом и жели изразити али је увек скривена иза лирског субјекта, песника и аутора.

На књигама, посебно оним ранијим је дуго и пажљиво радио, и објављивао их код престижних издавача, али о даљој судбини књига није много марио. Сећам се посвете коју ми је написао на књизи када сам га упознао као гимназијалац: „Николи, да и у мојим годинама пише“

Збирку песама *Спасити спасиоца* (1998) Петровић назива избором из љубавних песама. Истина, неке од тих песама се појављују и другде (додуше у каснијој књизи), али већина се налази само ту. Није дакле јасно из чега је то избор. Можда је избор из песама које је слао у љубавним писмима. Посебно је важно нагласити да је можда највише половина тих песама љубавна. Из свих тих разлога, ову књигу треба сматрати збирком песама, и то најбољом у Петровићевом опусу. Већ сам концепт љубавне песме се чини помало застарелим. Међутим, код Петровића нема осећаја застарелости. У овим песама нема ничега еротског. Па чак се и за добар део песама може рећи да су настале у већ прилично зрелим годинама када односи међу људима садрже много више тога од елементарних осећања, и то су управо и ствари којима се Петровић бави. Битно је, међутим, нагласити да је као у традиционалној љубавној поезији (попут Гетеа или Бодлера) могуће груписати песме по томе којој су жени написане.

Ова књига обилује оптимизмом: „Не верујем у крађу стихова/

ништа природније него песму претворити у другу песму (...) А шта би од ње и могло друго бити/ а на шта је друго и срачуната“ („Не верујем у крађу стихова“); „Не веруј у смрт као одлазак/ ниси видела ни стоти део лептира/ ни половину риба/ инсекте упознала само као пар насртљиваца“ („Не веруј у смрт као одлазак“); „Железница има да иде – има да иде/ аутобуси има да иду – има да иду/ бродови има да иду – има да иду/ каменчићи који се прескачу док спаваш/ сенке заљуљаних девет топола/ има да иду – има да иду/ сунђери морски – одећа на терасама/ светиљке на ветру – свезани чунови/ не знам цвет који никуда није отишао ноћас/ не знам столицу којој се ножице нису умориле// Све сам послао на пут – све што знам/ све што сам чувао у памети и срцу/ и остао сам као у празној капелици/ велики тиранин на коленима/ и не реци да си ме залуду чекала/ да сам дошао са неочекиване стране“ („Железница има да иде...“).

Петровић пише о том прошлом свету. Не да би га хвалио насупрот савременог већ да би му оцртао димензије, да би обухватио оно време које је обухватао његов живот, не фалсификујући га, не осавременавајући сопствену прошлост

Последњи Петровићев роман, објављен је под насловом *Ангелина*. Међутим, тај наслов је стављен на молбу издавача. Оригинални наслов романа је Кина. И овде је издавач поступио врло разумно. Како сам већ рекао, савремени издавачи хоће да читалац унапред зна коју књигу купује. Тако да не би неко ко је грешком желео да прочита роман или путопис о Кини уместо тога добио љубавну причу из Србије, наслов је промењен. У збирци *Спасити спасиоца* постоји песма „Индустријска грана Ангелине Гине Кинић“. Постоји заумност у овом наслову. И променом наслова романа, нешто свакако јесте изгубљено. У песми „Напуштена имена“ из последње књиге каже се: „Не рађају се више Лепосаве, Госпаве, Разуменке.../ Њихове очи, локне, ноктићи, предати су новим именима./ У новим именима има неке свеже тајне, неког/ скривеног завета. Нечега што потпуно не разумемо./ А Лепосаве, Госпаве, Разуменке као да су остале/ заробљенице оне старе мистерије коју нисмо до/ краја схватили, док као монахиње леже испод/ нечитких каменова.“ Још једном, Петровић се показује као добар пророк пошто само две године касније и наслов његовог романа бива измењен, са његовим пристанком, пошто је део једног прошлог света. Треба, ипак схватити, да Петровић пише о том прошлом свету. Не да би га хвалио насупрот савременог већ да би му оцртао димензије, да би обухватио оно време које је обухватао његов живот, не фалсификујући га, не осавременавајући сопствену прошлост.

ШТО СУ ЦРЊАНСКИ, ВИНАВЕР, КРАКОВ И ПЕТРОВИЋ ПИСАЛИ О ИТАЛИЈИ

ИТАЛИЈА – БАСНОСЛОВНО КРУГОЗОРЈЕ

пише: **Мирко Демић**

Путописи ове четворице писаца покушаји су лијечења тешке трауме рата, који је давно завршен, али их и даље не напушта, па су њихова непрестана ходочашћа грчевити покушаји отресања од невеселости и меланхолије која их је пронашла, последице свих битака и рана, и не показује намјеру да их напусти

Један стари путописац спомиње, на лицу сијенских грађана и лепих грађанки, бледило и траг шпанских болести. "Љубав у Тоскани" / Милош Црњански

1.

Наши су се преци најприје суочили са Венецијом, а онда су кренули даље, по цијелој Италији. Њихово одушевљење и вртоглавица као да су заразиле нашу културу – заувјек.

Нема сумње да између Венеције и нас постоји географска – јавна веза, али, поред ње, постоји и она мање позната, тајна. И то није само доскочица, достојна каквог трубадура или историчара уметности, већ се њоме наслућују толика имена наше културе која нису могла да пређу те такав утисак.

Балканско, словенско, а отуда и српско суочавање с Венецијом има дугу традицију и испуњено је, поред одушевљења, обостраним неразумијевањем и презиром. Млеци су виђени као душмани; они који окивају у ланце наше људе и одводе их на галије, сијекући и одвозећи шуме. Предраг Матвејевић у својој књизи Друга Венеција подсећа на

Santa Maria della Salute, Венеција, 1687.

венецијанско мишљење о нама, о Морлацима, преузето из наутичког приручника Бартоломеа Крешенциа (1602); који „већином умиру од меланхолије и тврдоглавости“.

Чини се да ни данас тој дијагнози не бисмо ништа одузели.

Драгоцен изузетак срећемо у *Житију* Герасима Зелића, који се у Венецији задржао 1782. и подробно је описао. Он као да намјерно превиђа све наше мрзовоље и предрасуде спрам Венеције, закључујући: „Овај град тко не види, не може из описанија знати, ни вјеровати, а онај тко га види, не може да му се начуди.“

Љубомир Ненадовић доноси више свијетала од свих својих претходника. Он је управо из Италије оставио свједочанство ријетке љепоте ове чудесне земље, али и слику Његошеву, у којој владика, иако већ нагрижен болешћу, живи као ни у једном од описа својих савременика.

А код самог Његоша налазимо двојачко гледање на Венецију. Прво, кроз поспрано и презриво чуђење војводе Драшка и, друго, које се може читати у Његошевој *Биљежници* („Појавише се звоници млетачки као гиганти газећи по мору. Плетеница од дима и плетеница од пароходни колах, преко мора, прва црна и жалосна, а последња сребрна...“ У писму Вуку Караџићу, у којем срећемо Његоша препуног самилости: „Дивне Млетке, али су богме у рђавој кожи, грдно су се по њима посукале прње и јачине, а грдна спрдња бива када Турчин али Лацман опрња.“

Раздјелницу између наше романтичарске мрзовоље спрам Млетака – угњетача и Венеције, тог сна на води, повлачи Лаза Костић у легендарној пјесми *Santa Maria della Salute*, у којој тражи опрост од Богородице „што наших гора пожалисмо бор“.

Нашим великим путописцима није било довољно да ухвате сопствено ја приликом путовања; питали су се и где смо то ми, као народ и култура, у односу на мјесто којем ходочасте. Посвуда су тражили паралеле и трагове нашег присуства, доказујући да смо незанемарљив дио тог чудесног свијета.

**Балканско, словенско, а
отуда и српско суочавање с
Венецијом има дугу традицију
и испуњено је, поред
одушевљења, обостраним
неразумијевањем и презиром**

Сва наша снатрења над Венецијом, а потом и читавом Италијом, сва прижељкивања да се сретнемо са њом, сви кошмари и сновиња, све приче о њој и сва одрицања њене љепоте, створила су је сасвим другачијом од намјера њених градитеља кроз вијекове. Она је временом градила и уздизала себе, а успут је градила и богатила све нас.

Током свог крстарења Јадраном и Средоземљем, Станислав Винавер је Италију посматрао са мора, на кратко се искрцавајућу у Трсту, пролазећи поред Венеције, па све редом – Месина, Таормина, Напуљ, Помпеји и Ђенова... и даље, уз француску, шпанску и обалу сјеверне Африке.

Њему је Венеција чудесна и никад схватљива синтеза: „Силе грчке, силе словенске, силе латинске, свеколике силе културне и варварске, у Венецију су, у врењу византијском, у знамењу трошности и ломности и пролазности која се, у сваком крунише и озарава триумфом.“

Нису наши путописци били нити су данас агенти давно нестале Византије. Нису одлазили, нити данас одлазе у Италију ради ње, већ зато што су, како је Станислав Краков с правом навео, „прва сазнања лепоте која је наше племе примило, потекла из Византије.“ Овај наш скрајнути путописац признао је и то да је Венеција „тако лепа да је и сва њена баналност не може убити“. Она је способна да сваком човјеку ишчперка резерве сентименталности кад дође у њу.

Дакле, Венеција није тек једна од туристичких дестинација; она је и оно што је у њој похрањено, о њој сновано и написано. Са тим пртљагом суочава се свако ко јој ходочасте, макар тај терет успут и одбацивао. Истина, није рђаво знати како су је претходници видјели, али треба укалкулисати и то да њихова свједочанства неријетко знају заличити на пролазне истине и постати криви путокази.

Црњанском је она „ружичасти облак који се диже из мора, цвеће, фатаморгана, мраморне сенке у хладовини. Сан.“ Тај податак нас наводи на једно, такође успутно запажање Станислава Кракова, који је као и толики други по Италији одматео „црвени конач византијског пурпура“. Он нас прије деведесет година обавјештава како се тадашњи „млади Венецијанци шећу у шареним пиџамама, тако одевени иду по улици, а једног сам видео да се тако и купа“. Дакле, њени житељи су и тада живјели као у сну – па зашто бар један дан то не би чинили они који јој ходочасте.

Када је Венеција у питању слажу се и они који се у ничему нису слагали. Чак су поводом путописа и полемисали: Милош Црњански и Марко Цар. „Ниједан човек, после Венеције, не може бити, онај, ко је пре био“, тврди Црњански. „Ко никад није у Млетке долазио, нек се мане путничкијех описивања, јер је све то јалова работа“, недвосмислен је Цар. Црњански, који је заобилазио челни судар са Венецијом (из опреза или ината свом опоненту – ко би то знао?), многа своја дјела натрунио је њеним сјајем и сумором, како гдје. Никад се није начудио како „један уча из Сабанте“, Ђура Јакшић, у својој драми *Јелисавета, кнегиња црногорска* зна да су воде Венеције – зелене, а да у њој није био. Не слутећи да је Јакшић то, можда, сазнао читајући Гетеа, ако већ из Беча није правио излете у њу.

Очигледно да Станислав Винавер није био у криву кад је тврдио да нема великог писца који се није бавио Венецијом. Одмах потом је појаснио: „Не Венеције онакве каква је – већ питањем о њој“. Ништа се не мијења тиме што ће одговори бити различити. Напротив! Венеција ће умнажати свој лик у свакоме од нас. Ту је њена снага и чар. Свако је позван да постави питање *Венеције*; и они који је ритуално обилазе и они који само читају о њој, гледају филмове, пасионирано скупљају њене слике и фотографије.

Ко се спрам Венеције није одредио тај једва да је и живио.

А кад смо по ко зна који пут код Винавера, сјетимо се његовог помињања Бајрона, који је на Балкан ни мало случајно пошао из Венеције, наслућујући да је знао да је тамо њено право постојање, закључивши да је велики пјесник „појурио на Балкан да докучи, да ослободи – душу Венеције.“

Краков почиње своје извештаје из Венеције маниром искусног циника – запажањем да и невесели догађаји овог града, парадоксално, иду њему у корист. Помиње аустроугарске бомбе бачене из аероплана, које су починиле штету, али су успут „откриле“ фреске из четрнаестог века, дотле скривене испод креча бомбардованих зграда. Венеција увек профитира.

Све који је походе обавезује Казановина слава, те настоје да бар у мислима, ако не и на други начин, „прелазе границе“. Краков не заборавља ни наслијеђе „божанственог“ Пијетра Аретина и способност Венеције да се одбрани од сопствене баналности. Не пропушта да забиљежи како су цркве претворене у дућане, не помињући оно библијско истјеривање трговаца испод њених сводова, али га свакако подразумевајући.

Краков с жаљењем констатује како се византијска умјетност, или, боље, њени остаци, сада не налазе у Истанбулу, већ у Венецији, гдје Италијанима није довољно што су је опљачкали, већ је вијековима и

„поправљају“ и по други пут унизују. Срећом, са централне куполе цркве Светог Марка још увијек нас гледа разапети Христос, „бескрајно болан – само га Византија може тако дати – бескрајно чедан и наг, са пет отворених рана из којих тече крв као зраци из сунца“.

Венеција је истрошена и похабана од површног гледања. Онако каква је била облапорна спрема читавог свијета, тај исти свијет јој враћа на исти начин; незасит је спрема њених ведута, неспособан да се усредреди на детаље, да их фиксира у времену. Он жели да је обухвати, разумије, схвати, доживи без остатка, похара и понесе за собом.

Опет Винавер поентира: „У овом титрању, у овом светлуцању, у овом преображају од грубости, од трулежи, од бруталног видела, од крвавог зрачења, па до суптилности, до апотеозе, до звезданих алхемија, до звучних сенки, до бесплотних нагађања, драж је и судбина Венеције. Можда не оне Венеције коју хтедоше и ствараху, већ оне, која је однекуд створена била, и која нама припада више но Млечићима.“

Све у свему – Венеција је савршен алиби. И за путовање и за писање. А за писање – нарочито!

2.

Станислав Краков није типичан путописац. Опседнут је рашевинама. У њима проналази трагове који, упркос томе што су зарасли у коров, говоре језиком који и ми разумијемо. Обилази Торчело и Класе, напуштена мјеста у Венецијанској лагуни, остављена од мора, које се повукло. По њима трага за остацима византијског присуства. У Торчело је ишао да би се дивио *Страшном суду*, златном мозаику из једанаестог вијека. Ту подвлачи разлике између два виђења и доживљаја хришћанства. „Источњачка суровост и лепота“ стоје насупрот сикстинске античке снаге и љепоте. Овде у рају није весело, по мустри Фра Анђелика. Одликује га усамљеност и смиреност.

Он у та два напуштена мјеста тражи нешто наше, „тако често тенденциозно непризнато“, тај благотворни утицај византијског ренесанса, који је допро до наших и македонских манастира, „на јутру њихове пропасти“, а који је оставио трага у Италији, а са „тако мало талијанског духа“.

На крају отворено признаје да је ту нашао „део наше душе“.

Потресан је сентимент који Краков гаји спрема царице Теодоре и њеног истанчаног укуса. Величанствене грађевине не приписује њеном мужу, цару Јустинијану, већ њој, чији је рафинман уграђен у свако градитељско прегнуће тог времена. Равена то тек наговјештава и тиме мијења слику озлоглашене жене коју су нам намрли злобници и завидљивци.

Иако се из Париза и Алпа спушта у Италију, Црњанском се чини да се пење на њена небеса и, ходајући преко тамошњих мостава, има утисак како је ушао у неки нови живот, ослобођен сјенки.

Очигледно да у Тоскану долази са тешким теретом; његове уводне ноте као да призивају ону устрепалост, знану из поеме *Стражилово*. Као да изнова призива своју ранију посјету у којој је тек слутио старост. Сада је дошао са њом. Све је на старом мјесту: поља, зидине, облаци и ријеке, али он над њима гледа „свој живот, пеливана јадног и витког, на ужету разапетом и заљуљаном са облака на облак, са столећа на столеће, са

предела на предео, како игра и дрхти“. И даље има неодољиву потребу да по свему „превуче разблудном руком по свој збрци у свету“ и истом том дрхтућом руком „устпоставља везе невидљиве и невероватне“.

Црњански себе доживљава као словенског изасланика у тајној мисији. Путује, „безначајан и прашњав, али за душу двеста милиона нагих и дивљих, који иду из даљине“ за њим, „несвесним, тешким и зверским кораком“. Ренесанса му је, како каже, само – изговор.

Као да инвентарише све оно што је дошло или је пренијето из Византије, „узроком свега страшног и нежног у средњем веку“. Зато милује „једна врата, у зеленом и руменом камену, јер су личила на старе, рашке, двери.“ У тој богатој архитектури разабра силне наносе и слојеве разних утицаја. „Бол и грознице византијске натопиле су све то и дубока, очајна, сиријска жалост, над немоћним, нагим телом“.

Раздјелницу између наше романтичарске мрзовоље спрема Млетака- угњетача и Венеције, тог сна на води, повлачи Лаза Костић у легендарној пјесми *Santa Maria della Salute*, у којој тражи опрост од Богородице „што наших гора пожалисмо бор“

И, коначно, Црњански нам открива сврху свог путовања. „За љубав сам пошао, да у њу утопим нове народе“. При том шапуће имена посавских винограда, метохијских падина, виславских поречја и уралских подножја. Себе доживљава као пансловенску извидницу. Зато кличе: „О, Словенство, љубав нас чека, њоме ћемо запљуснути, као ова равнска разблуда на крововима, све што је до сад било.“ Упркос свему, прије ће бити да Црњанског на путовање не гони никаква љубав, већ словенска глад за љепотом. А да се не погуби у свему томе, грчевито се хвата за сличности са нашим крајевима, као и други наши путописци.

На неким мјестима се потпуно одаје. „Љубав према земљи, чежња за љубављу, чини ме лаким, провидним, сулудим, болним блудником, који млатара рукама по ваздуху, све брка и све грли, што се љуља у Богу и диже и спушта у ваздуху.“

У први мах се чини да жели „научити, изучити љубав и благод“, али убрзо сазнајемо да су његове амбиције веће – „Народ хоћу да саградим“. Не крије тајну наду да ће у Тоскани „други део развратне жалости и чистоте византијске, у коју се спуштамо вековима“.

„Узалуд су италијанске естетике византинском брисале трагове и уносиле ломбардске црте.“ Одмах затим се предаје својој омиљеној суматраистичкој опсјени по којој је све у вези, „вечно јединство

земаља, брда, уметности“. Отуда утисак да све може помиловати руком, ма колико било далеко.

Црњански нас више пута очајнички позива да везујемо свијет, да га не распарчавамо.

У констатацији да је Ренесанса – „љубав према породици“, можда лежи један дубљи психолошки комплекс који покреће целокупно његово дјело, а која се отворено показује касније, на самом крају животног пута, снажном запитаношћу за матер Микеланђела, при том се питајући за све матере, своју и наше, матере која заувјек остају тајанствене и непознате. Коначно, питајући се и за своју мајку, остављену да умре у самоћи.

Слављењем рађања настоји да пронађе утјеху „за младост која је пошла да оде, после прве половине жића“. По њему, рађање је „очишћење од сељачких бесова, спасења од умора словенског, који се јавља чим се изађе из анималног“.

Црњански у овом путопису плови на општем мјесту словенске туге и меланхолије, али јој се не предаје, већ настоји да је залијечи. „Тако се пробих кроз страшне, словенске жалости и тад, и тад кад за најближе своје да знам, нисам више желео и селима нашим да се вратим, нисам више умео, спазих сличност, исти мирис и једносушност мог Срема и Тоскане, и све се смири на добро окрете, јер и Сиена значи љубав, а љубав се, као ваздух, око свега увија“. Он нас, успут, увјерава да игра свјетлости и сјенки нигдје није тако раскошна као у Италији. Посредно, то слуте и остала тројица путописаца.

Потреба за обновом свијета, за прозрочношћу и лакоћом, проистиче из жеље да обнови себе, предратног и младог, потреба да се нађе упориште и сигуран ослонац, макар то било „ослањање леђима на трешњеви и вишњеви Срем“ или подвлачењем под Београд, испод којег „ничег и нема, до Слободе“.

Црњански покушава да уз помоћ Тоскане дође до „новог и свечаног израза свог завичаја“. Тамо тражи благост и мирноћу што клија испод „времена, дивљине и покоља“, као што их тражи свако чији је живот унеређен ратом.

И оно што тек слуте, пјесник Стражилова настоји да тврди, па и то да је љубав „испод свега“ што види. Он зна да све смије и да све може, „и да мутним осмехом котрљам себе и остало, као у потоку камичке, али где је дно, што се, пре, звало милим именом: Бог?“ Да, то је онај Црњански који је некад, усред рата, хулио на Творца, а сад невесело и успут констатује његово одсуство.

Он по Тоскани тражи љубав на начин како то чине слијепи и омађијани.

На крају свог путописа, Црњански покушава да подвуче црту и пронађе смисао који му и тад измиче. „Загледан у себе, сред сијенског пролећа, увидех да је све што се види пролазно, али да је у мени могућност звезде, што вечно сија.“ Нигде нема потпуне утјехе ни трајног смисла. Све је половишно, а сваки човјек остаје да буде вјечно гладан и једног и другог.

Дошла је победа послје рата, али не и обнова и ново зачеће, не и свјежина, лакоћа и радост. То што нас је мимоишло и што је заостало он посвуда тражи, па и у Италији.

Утисак је да се Црњански још увијек лијечи од рата, „од завејаних

висоравни галицијских, са грмљавином топова, које још увек, ноћу сањам“. Зато је дошао у Тоскану, гдје му се „мисли морају јавити јадније и блаже“.

Чини се, ипак, да је то љечење тренутно, а болест дубља, исконска. У свим утицајима и слојевима он залуд тражи „нешто опште, урођено“.

Ту, можда, лежи дио одгонетке интензивне жеље за путовањима по свијету тако јасно изражених и остварених код све четворице наших путописаца.

На другој страни, Италија Растка Петровића је сва од фрагмената. Она се под његовим пером не распада на комадиће хибридних проза; она је баш таква – разбијена драгоцена посуда која се не дира, већ се тумачи и реконструише, као амфора чији се разбијени дијелови налазе на дну мора.

Да бисмо колико-толико разумјели Растка и његову зачараност Италијом морамо да се послужимо појединим његовим исказима са других путовања, као и из сачуване кореспонденције.

Један путопис из Македоније он почиње овако: „Са једним ужасним осећањем усамљености, страха од лепоте и љубави за њу, корачам са великом блиставом капљом туге над срцем.“ У наставку осјећа да му све говори како ниједно мјесто неће бити довољно добро да под њега леже. Усамљеност и пролазност је оно што га тјера на путовања. И он је загледан у своју душу која му личи на старо огњиште у које се уселио попац.

Чини се да нико од наших путописаца није имао дубљу потребу да разори традиционални путопис од Растка. Као да се плашио тога шта ради, па је, сем Африке, све друго остало у нацртима и фрагментима. Имао је осјећај да све што напише представља дјелић монументалне целине, велике и једине приче којом ће испричати Све, а уз то испричати и своју причу.

У једном од својих дугих писама Милану Ракићу, између осталог признаје: „Нигде као у Италији није било различитих и интензивније задивљених хаџија, и ни о каквим хаџицима се није толико исповедало“.

А у писму Андрићу повјерава му да је Рим заволео „због боја, сунца, слика, мора, купачица, итд.“

Одјеке природних облика и историјских артефаката он налази у духовном пејзажу. И он је, попут Црњанског, „заробљен вековном тугом за свај дом“... Можда нико тако експресивно као Растко није описао одушевљење својом земљом након повратка послје рата и потребу да је поново додирне, осјети, удахне, умије се њоме и њеним ријекама.

Растка опијају контрадикторности, сучељене силе, амплитуде од живота до смрти и назад, клацкалица између Дантеовог *Раја* и *Пакла*. Добра илустрација за то је текст који носи наслов *Напуљ – Везув*. На једној страни чудесни азор, та „глатка и нематеријална боја“ и „апослутна прозрочност“, док је на другој – гротло Везува, чија језовитост „кроз ону купу непрестано даје знаке о себи“. Он ту биљешку и завршава у истом тону: „Контраст у нама, контраст око нас. Тамна језовитост Везува и велико плавило Напуља.“

За разлику од Црњанског, Растко не плови на таласу меланхолије.

Остајање код куће за њега је разводњавање авантуре, док свако мицање доноси убрзање, наглост и изненађење.

Растку срце задрхти на Сицилији кад једно поред другог, једно у другом наиђе на трагове арапског и византијског. На једном мјесту признаје да није главно задовољство видјети једну земљу, већ „имати је за себе после толиких чежњи“.

Плаши се да не постане „одушевљени странац“, што је, у ствари, синтагма за одушевљеног туристу. И он, попут Црњанског, уплиће љубав, која све спасава, која га може привезати „тренутно и болно уз тај кут света“.

Растко препознаје себе у утиску Монтерлана који у себи препознаје неку „звијер“ која га тјера да настави даље. Растку је то доказ да је „путовање у путовању“, а свако застајање – „обнављање чежње за даљњим путовањем“.

И на Сицилији не може без контраста. Све што наоколо види је у супротности са Етном, „свом белом од снега, са праменом дима који се лепрша нестајући у небу“.

Италија је Растку позорница свијета у коју стају већина његових јунака са својим трептајима, усхићењима и чуђењима.

Са друге стране, Винавер гледа Сицилију са мора, потресен „хумором љупкога нереда у складној замисли целине“. Кад се накратко искрца у Таормини и успне на бријег, до самог грчког театра, Винавер схвата привилегију сваког путописца којег упоређује са оним што припада само освајачима: видике, хоризонте и перспективе... Он то назива – „кругозорје баснословно“... или „божанска храна за уморне очи“. Отуд му је загонетно Гетеово зазирање да се попне на њега, лишвавајући се „заноса видљивог пијанства од недовршене, недограђене фрагментарне природе“, али и слутећи да је тај видик – уклет.

Винавер нигдје више није видио склада у нескладу до на Сицилији, толико да га доведе до усхита: „О Етна снежна, море руно, о тихи виногради, о долине модре, о стубови звонки, о видици поносити...“ Само човек може да све то споји у једну слику, осјећај, трептај, и да му утисне смисао.

Код ниједног од наших путописаца не налазимо толико промишљености и усхићења, толико материјала за теоријске расправе о путописном жанру као што је то случај код Винавера. Он ту, гледајући складну мјешавину мора, неба, бријегова, види потврду „античког идеала хармоније засноване на међусобном ритмичном одзвањању“.

Лутајући, надаље, изнад Напуља, Винавер постаје свјестан немоћи описивања чаробности видика. Он пише: „...Изгубили смо занавек сласт дефинитивности. Ми ређамо описе, пишемо детаље, гомиламо појединости и све смо даље од душе Напуља.“ У наставку каже да се не може умирити у Напуљу онај ко не умије да ужива мирно и свечано, јер „он стално открива нове осматрачнице за лов на хоризонте“... Напуљ му је подарио непрестано трагање за „трепетном тајном склада“.

Посматрајући становнике Напуља, он као да види разлику између њих и нас, запажајући да они све примају без отпора; немају „осећај сласти за напорно бивање...“ Додуше, Винавер нигдје не помиње „нас“, али његова компарација је више него јасна.

А кад се Винавер спусти у гротло Везува, гдје тренутно спава

страшна аждаја, тек онда схвата зашто је Напуљ онолико лијеп, попут љепотица које су, у прошлости и у древним причама, приношене тим чудовиштима, не би ли се умилоствиле.

Помпеји су логичан слијед Винаверовог пута. Он тај градић види као „дете Везува, које је отац сопственим рукама задавио“. О тој „крвној“ вези Помпеје и њених становника са тим претећим вулканом Винавер исписује заносне реченице. У музеју, у откопаном граду – он види слављење Везува, наставак приношења жртве. Присуство тог вулкана је посвемашње. Везув није само давна успомена, већ вјечна опомена и пријетња. Од тог утиска он не може да се отргне.

Не помињући га, Винавар нас тјера да се присјетимо Љубомира Ненадовића, који је седамдесетак година раније био на истом мјесту.

Опет је Винавер јединствен. Није усхићен Помпејом какву види. Он је скандализован варварством са којом су људи нашег времена приступили остацима Помпеје, узимајући артефакте и пунећи њима збирке и музеје, трајно нарушавајући целокупност на основу које „можемо машти препустити на вољу, да потражи све могућности покрета, све ритмове који полазе из једне утврђене целине“.

Винавер нигдје више није видио склада у нескладу до на Сицилији, толико да га доведе до усхита: „О Етна снежна, море руно, о тихи виногради, о долине модре, о стубови звонки, о видици поносити...“

Помпеји су за Винавера – пропуштена прилика, захваљујући „пљачки кукавних научника“. По њему, испуштена је јединствена прилика да се „ухвати једначина душе, која се не да изразити ни у мрамору, ни у бронзи...“ Ето, Винавер се усуђује да помиње „једначину душе“ и не да се збунити, те образлаже да се душа не налази у спољашњем богатству детаља. „Она је у поретку њиховом, у саживљењу њиховом, у резонансу, у звуковитости, у самерљивом односу једних наспрам других, односу што га је дуг живот јаче пробудио, сталније оваплотио.“

Ни тусе Винавер не зауставља, већ покушава да разумије митологију тадашњих домова чији су остаци остали, митологију која данашњим људима „може изгледати ласцивна и чулна“. Он на том примјеру види разлику између религије придошле са Истока, „труло богатого, где бити религиозан значи спољно сиромашити, убијати чула, стегнути се...“ и оне која је поникла у „сунчаној, ведрој и скромној Грчкој, где бити побожан значило је постати чулно богатији, разређенији и ритмичнији, где је религија уносила у чула животворни дух крепког поретка“.

Он подвлачи раздјелницу између античког свијета и хришћанства. „Блаженство се не испољава избезумљеним грчем, крвљу срца и трњем и стрелом у мишићима раздртим“, већ „сјајем склада и

лепоте“. Суштину античке религије види у покушају да појача живот и његове функције, „оне праве, битне и природне“.

У антици он не види фанатизма; све је то благ религиозни осјећај и млаки вјерски занос.

Таква размишљања неминовно га доводе до „проблема уметности“. Антика је умјетност схватала као „декоративни задатак“. Њима је она имала хигијенску сврху. Због тога тадашњим људима није падало на памет да умјетност „мора да искаже једну личну, једну временску и месну битност“. Она је у антици достигла висок степен стилизоване хармоније и ту је застала у тражењу „немира и узруја“.

Отуда он у Помпејима види несрећним случајем изабраног гласника Рима, Атине и Александрије. Они нас позивају да дођемо и увјеримо се у смисао античког идеала – равнотеже – да се она доживи видљиво и опипљиво. А равнотежа се, између осталог, постиже и културом, коју, узгред речено, хришћанство одбацује „као творевину и тековину сотоне“.

Поред равнотеже, Винавер позива да се увјеримо и у идеју – побједу. У антици се она постиже спремом, мудрошћу, свијешћу и културом. До ње долазимо „неговањем: тела, душе, израза, реченице“. На другој страни, стоји Средњи вијек, „који у многоме своме грчу у нама живи, хтео је преко готске катедрале да изведе чудо, да нас попне божанству не складом, већ надахнућем, парадоксом“. Код хришћанина све зависи од божје милости, „од тамних надахнућа која се измичу испод свесног надзора“.

Снатрећи над остацима Помпеје, Винавер, на крају, не може а да се не запита желимо ли ми, данас, нову хармонију, свјестан да она не може бити ни слична оној античкој. Он ужива мислећи о њој, чак и ако је неостварива. И с правом се пита: „Није ли чежња ка њој, код нас, само један нови болни и слатки отров, којим се свесно опијамо, тражећи све нових надражаја, у свету сувопарних бројева, лаганих правила и тромих теорема?“.

И коначно, ту на Апенинима, срећемо и једног неочекивано сензибилног Кракова. У свом *Сентименталном триптихону* он постаје необично личан, загладаног у себе, попут Црњанског и Растка. На Апијском путу, почиње крајње неуобичајено: „Зачудимо се кад откријемо да пејзажи нису ништа друго до само једна наша мисао...“

Опхрвана византијским и македонским сјећањима, његова узнемирена душа тетурала древним стазама, растужена над гробницама и узнемирена под небом Италије. Обузета је непојамном меланхолијом и тежином „црним острвима у души“. И ту, на крају тог рапорта, Краков открива једно узнемирујуће осјећање – да је ту још једном срео себе из прошлости и разумио сву тугу растајања.

Он конкретизује флуидно успостављање веза између завичаја и туђине које налазимо код Црњанског. Туђина ништа не значи ако не поседује дјелиће наших духовних завичаја.

Зато текстом *Споменици наше прошлости у Италији* врши инвентуру нашег присуства на Апенинима, на које „нисмо дошли само као веслачи на галијама, већ као посланици ‘славних краљева’ и госпара чији се мач поштовао а дарежљивист славила“. Код ниједног нашег путописца није снажније изражен антиколонијални дух над нашим културним наслијеђем као код њега. Он се супротставља увреженом мишљењу

о нашој културној инфериорности спрам других култура, трагајући и износећи доказе нашег присуства на појединим просторима.

*

У својој позној књизи, *Код Хиперборејаца*, Црњански наставља да се бави Италијом у коју је трајно заљубљен. Већи дио радње ове капиталне књиге одиграва се у Риму и околини, са краћим излетима до Напоља и Сицилије. Додуше, и у њој има Венеције, али је она невесела, хладна, пушта и окована ледом. И препуна успомена. Тако му се један шведски краљ, којег су звали Херкул, чини да личи на његовог пријатеља и pjesника – Растка, „који Херкул није био, нимало“.

Једном измјештен, мимо властите воље, он свако сједеће пресељење доживљава као нови аргат, па тражење веселости постаје немогућа мисија, док мисао на завичај (п)остаје једина утјеха.

Већ на почетку тог дјела његов јунак, пун животног искустава и примакавши се старости, резигнирано размишља о смислу путовања, вјерујући да су сретнији они који се се нису удаљили од своје радионице или села, док ови који путују често свршавају у безумљу. Он признаје да је одувјек у себи осјећао жељу да „нестане у даљини“, да отпутује, напусти и да остави. Карактеристична је ова речница: „Иако нико не може отићи од својих, од своје земље, ма куд отишао у свом животу, моја ме је жена у Таормини питала, чије ми то животе живимо у туђини.“

У тој књизи на још једном мјесту Црњански помиње Растка, свог пријатеља, и његову књигу коју је у Италији написао (*Људи говоре*), на њен почетак, на острво Мало и Велико, Maiori – Minori.

А Растку је Италија, као и Црњанском, била позорница, мизансцен, по којој се крећу његови јунаци. Поред страсти за путовањем, код њега је најизраженија била страст за приповједањем о путовањима.

Много тога о Растковим најинтимнијим пропламсајима сазнајемо из сачуване преписке. У једном од многобројних исповјести Ракићу, успут га позивајући да још једном дође у Асизи, повјерава му се како нас „ништа тако не подсети на нашу сопствену тугу (можда само музика) као потпуна лепота предела и градова“. А у писму Слободану Јовановићу, Растко, између осталог, признаје да се запетљао у страху од живота какав никад није имао, „иако се са њим родио“.

То потврђује и један од његових највјернијих пријатеља, pjesник Милан Дединач, који у својим успоменама описује њихов растанак пред Растков пут за Америку, констатујући да се његов пријатељ бојао смрти и самоће, и да је већ приликом праштања – „као сви страсни путници – био далеко однесен својом бескрајном чежњом да се још једном унесе у пределе који су га чекали“.

Путописи ове четворице писаца покушаји су лијечења тешке трауме рата, који је давно завршен, али их и даље не напушта, па су њихова непрестана ходочашћа грчевити покушаји отресања од невеселости и меланхолије која их је пронашла, послје свих битака и рана, и не показује намјеру да их напусти. Они се лијече новим лицима и предјелима, умјетношћу, призивањима љубави коју виде у свему, али је нигдје и никако не налазе. Њихови путописи су величанствени изрази помамне глади за свијетом и љепотом која им је ратом била ускраћена.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

ЖИЧКА ХРИСОВУЉА НИКОЛИ ВУЈЧИЋУ

РАЗМАК ИЗМЕЂУ РИЈЕЧИ И СТВАРИ

ПИШЕ: Ђорђе Нешић

Вујчића не занимају крупни метафизички појмови љубав, смрт и Бог. Он преферира мале ствари и догађаје, сматрајући да они више говоре о свијету него они које бије глас свеобухватних и заданих. Зато у Вујчићевим стиховима налазимо камен, зрно, дрво, траву, воду, свјетлост, ватру, пепео, не као артефакте цивилизације, него као помоћна средства поетске артикулације

Свој мали, али драгоцјени поетски врт Никола Вујчић гаји већ скоро педесет година, изградивши устрајан и самосвојан глас у многогласу српске поезије. „Ја само обрађујем свој врт да бих живео од мириса ружа“, каже пјесник. А руже су оне драгоцјене ријечи за којима се дуго трага, које се ријетко налазе, а које су неопходне да би поново именовале свијет, дале му смисао и сврху. Чини то пјесник не осврћући се на убрзање пропадљивог свијета, на његове ломове и суноврате, као што се његова поезија не сравњује с пјесничким трендовима и владајућим укусима. Слједећи мото Фернанда Песое „Бити пјесник, то није моја тежња, то је мој начин да будем сам“, Вујчић наглашава усамљеност као битну дистанцу од свијета изблиједјелих значења и испражњених садржаја. Пјесник се склонио од цивилизацијске буке гдје сви говоре, а нико нико не слуша, у тишину која пропитује одређење за ћутањем, „можда највећим језиком међу свим језицима“. Пјесник истрајно његује свој самосвојни глас, на маргини реалности, а то може само онај који неупитно вјерује у ријечи, који вјерује у језик као паралелни космос, као свијет у којем се постављају и разрјешавају и прва и посљедња питања човјековог битисања. „Речи обнављају свет; када се додирну, сведоче о њему као да је и мој.“

Сасвим увјерен да на свом поетском путу зна да види, препозна и сачува оно што обнавља свјетове, Вујчић се суверено креће кроз језик, тежећи његовој елементарности и бистрини. Само у својој првој књизи *Тајанствени стрелац*, аутор укључује у свој поетски свијет спољашње просторне и временске релације, али више као архетипове, него као реалности. Тако ће се поетске нити плести око куће, оца, мајке, госта, али ће се већ јавити језик, ријеч, слика, звук, тишина и нарочито вода. У првој књизи још има трагова који указују на Попу, кад је у питању једноставност исказа и „хладна“ опсервација поетске материје, односно одјека демонизма, страха и тајанствености, својствене поезији Новице Тадића. У другој књизи, Нови прилози за биографију јавиће се понешто што се може лоцирати у времену и простору као дио мита,

историје и културе – Хомер, Троја, Атлантида, Касандра, али Вујчић већ креће према свом магистралном путу на који ће се дефинитвно попети књигом *Дисање*, потпуно урањајући у језик, испитујући поетске потенцијале ријечи и ствари, звука, буке и тишине, слике, говора и ћутања, да би тим правцем наставио до данас.

Језик је схваћен као логос, свевремен, свепросторан и свемоћан. Све постоји само у њему, а оно што се оваплоти, склоно је осипању, потонућу у непостојање. Ствари су пасивни инертни објекти који мирују. Језик се миче и осваја простор, ствара и разара реалност. Пјесник, путујући кроз језик, трага за кључевима значења свијета и одговорима шта је ријеч, шта је ствар, шта пјесма, ко је пјесник. Отежавајућа околност је чињеница да је језик недовршени и несавршени систем симбола којим се покушава описати бесконачна разноликост свијета. Унутрашњој драми у сукобу ријечи и ствари додаје се она спољашња, гдје је поезија дио већег текста, свеукупног искуства у космичком писму постојања, над којом лебди стрепња да ли ће је ико чути и препознати. Али, Вујчића не занимају преференцијалне могућности језика; он вјерује у потенцијал ријечи, у њену способност да сачува и преноси, путем поезије, искуство у кондензованом облику, како би рекао Бродски.

Како настаје пјесма, рад у језику, како се пуни смислом и активира пјесничка слика, то је централна тема Вујчићеве поезије. Цјелина свијета се растаче у фрагменте које пјесник покушава да сложи у одрживу слику. Рад на томе је, како каже аутор, „рад у каменолому“. Често се у тој тежњи језик распршује у ријечи, ријечи у глас, глас у звук, а звук у тишину. У тој тишини ријечи сазријевају да би се истим путем, преко звука и гласа вратиле у оптицај. Понекад пјесник слику, слједећи Мадељштамов исказ да су ријечи запечаћене слике, налази у дјетињству или у даљини, препознајући да је „реч незадржива слика која хоће да искочи“. У тежњи да допре до суштинских значења, пјесник посеже и за рекреирањем примарног доживљаја свијета,

изговарајући ријечи као кад их дијете изговара први пут. Иза таквих ријечи и синтагми Вујчић често ставља знак узвика или упитник да би нагласио њихову „бистрину“.

Свјестан несавршености медија у којем се креће, да је истовремено и господар и роб ријечи, пјесник је свјестан и властитих ограничења: „Све речи које знам једва да могу описати моје буђење“. А, с друге стране, стоји жудња за пјесничком сликом која је по интензитету доживљаја равна оној која се јавља у сну.

А ко је пјесник и/или пјеснички субјект. Након парафразе Хименеса „Ја нисам ја“, слиједи одређење:

„Ја сам хрпа речи! кад ме изговориш – ту сам
претварам речи у ствари
ствари у речи
Ја сам тај размак између речи и ствари
Ја сам чисти глас“

И пјеснички субјект је, дакле, дио медијума у којем „ради“, подређен елементима језика, подложен самопоништењу, лавирајући

између ријечи и ствари у драми писања поезије која зауставља на трен кретање језика.

Вујчића не занимају крупни метафизички појмови љубав, смрт и Бог. Он преферира мале ствари и догађаје, сматрајући да они више говоре о свијету него они које бије глас свеобухватних и заданих. Зато у Вујчићевим стиховима налазимо камен, зрно, дрво, траву, воду, свјетлост, ватру, пепео, не као артефакте цивилизације, него као помоћна средства поетске артикулације.

Шта је резултат оваквог бављења језиком и поезијом; шта остаје напосљетку?

Остаје сазнање да поезија враћа дјелимичан смисао испражњеним садржајима свијета, успијева да се удене као згуснуто искуство у свједочењу битисања, можда не толико у простору и времену, него у језику који најбоље и најдуже памти у чува садржаје.

Бављење Николе Вујчића поезијом и радом у књижевности примјер је вишедеценијске апсолутне посвећености онога кога више има у поезији него у реалном свијету. Стога и достојан јест. Аксиос!

“СКЕНДЕР КУЛЕНОВИЋ” БОРБУ НЕШИЋУ

ЛИРСКО ПРОЖИМАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ И САВРЕМЕНОГ ЖИВОТА

пише: Горан Максимовић

Касније је под утицајем бруталне ратне стварности из деведесетих година 20. вијека превазишао тај „лудистички манир“, а затим се окренуо према изнова препознатој традицији и активирању класичних лирских форми, које је само неколико година раније пародирао. Био је то једини умјетнички начин да изнова изгради свијет „исцјепкан ратом на комадиће“

Награду за животно дјело „Скендер Куленовић – књижевни вијенац Козаре за 2021. годину“ добио је књижевник из Даља и сурадник „Просвјете“ Ђорђе Нешић. Такву одлуку донио је жири у саставу проф. др Горан Максимовић (председник), Ђорђо Сладоје и проф. др Душко Певуља (чланови), на својој петој сједници, одржаној 5. септембра 2021. године у Приједору, након разматрања целокупног књижевног опуса кандидата које је уврстио у ужи избор. Доносимо образложење Горана Максимовића.

„У богатој пјесничкој и посебно лирској традицији српске књижевности, име Ђорђа Нешића (Бијело Брдо код Осиека, 1957) представља једну од најоригиналнијих појава у нашем савременом добу, те настављача и креативног иноватора магистралне линије српског

пјевања од усмене народне поезије, преко барокних стихова Захарија Орфелина, класицизма Лукијана Мушицког, романтизма Бранка Радичевића, Змаја и Ђуре Јакшића, па све до суматраизма Милоша Црњанског и неомодернизма Васка Попе, Стевана Раичковића и Ивана В. Лалића. Креативним прожимањем лирске слике објективног свијета, унутрашњих доживљаја и осјећања, са разноврсном националном традицијом, препознавањем српског језика, његове лексике, звукова и ритма, као свеколиког уочишта и смисла постојања, Нешић се сврстао у ред најснажнијих савремених лиричара.

Како је то сам пјесник посвједочио у једном од аутобиографских записа, одрастао је у кући у којој је „једина књига била Свето писмо“, а од мајке и бабе, изврних усмених казивачица и пјевачица још

у најранијем дјетињству је трајно упловио у просторе народног стваралаштва, у свијет успаванки, разбрајалица, загонетки и брзалица. Од дједа који је епске пјесме пјевао без гусала упловио је у свијет народне епике, а омиљени су му били стихови пјесама о Марку Краљевићу, док је изнад свих издвајао пјесму *Иво Сенковић и ага од Рибника*. Од оца је слушао Змајеве и пјесме Ђуре Јакшића, тако да је трајно запамтио стихове Змајеве пјесме Циганин хвали свога коња и Јакшићеве пјесме Једанпут иде стари амица. Рана читалачка искуства одвела су га у бројне просторе и предјеле, али су му Кочићеве приче, а међу њима посебно *Јаблан*, као и Ћопићеве *Орлови рано лете* и каснија *Башта сљезове доје*, заувјек утиснули књижевност у најдубље слојеве бића.

Прву збирку пјесама *Црв сумње у јабуци раздора* објавио је 1985. године, а затим су услједиле књиге: *Сурогати* (1990), *Чекајући Створитеља* (1995), *Харонов чамац* (1998); као и рјечничка књига *Лук и вода* (прво издање 2004; друго допуњено издање 2012) у којој је сакупио и описао око хиљаду и пет стотина лексема из локалних српских говора ужег пищевог завичаја. Указујемо и на књиге изабраних и нових пјесама: *Прозор кроз који Дунав тече* (2000), *Боље је бити у мањини* (2015), *Сунце и лед* (2018). Као управник Културно-научног центра „Милутин Миланковић“ у Даљу организовао је више научних манифестација, а написао је и књигу *Први циклус, десета годишњица рада КНЦ „Милутин Миланковић“* (2019).

Пјесме Ђорђа Нешића заступљене су у антологијама српске поезије, превођене су на стране језике, а донијеле су своје аутору и бројне вриједне награде и признања. Издвајамо оне које су најрепрезентативније: „Бранкова награда“ (1985), „Лаза Костић“ (1995), „Сава Мркаљ“ (2010), „Жичка хрисовуља“ (2015), „Змајева награда“ (2016), „Дисова награда“ (2018) и сл. Добитник је и плакете „Никола Тесла“ Српског народног вијећа из Загребa за „изузетан допринос унапређењу положаја и очувању српског идентитета Срба у Републици Хрватској и развоју српских институција“.

У аутопоетичком исказу изговореном као бесједа поводом добијања „Жичке хрисовуље“ 2015. године, Нешић наглашава да његова поезија није у дослуху са свакодневним, пролазним и површним манифестацијама стварности, већ да је „дио вертикале која се пење од ријечи која бјеше у почетку према оној посљедњој која ће ставити тачку на све“. У почетне двије књиге пјесников однос према традицији био је утемељен на иронијском отклону и пародирању поетских форми. У њима се препознаје снажно наслањање на иронијски говор и семантичке потенцијале досјетке карактеристичне за лирику Данила Хармса и руске авангарде из тридесетих година 20. вијека. Касније је под утицајем бруталне ратне стварности из деведесетих година 20. вијека превазишао тај „лудистички манир“, а затим се окренуо према изнова препознатој традицији и активирању класичних лирских форми, које је само неколико година раније пародирао. Био је то једини умјетнички начин да изнова изгради свијет „исцјепкан ратом на комадиће“. Отуда у поезији Ђорђа Нешића доминирају национални и завичајни топови, попут бескрајних српских сеоба и ратних страдања, попут родног Бијелог Брда, Барање, Драве и Дунава. Средишње духовно мјесто заузима топос границе, која се појављује у свом физичком и

психолошком виду. У физичком смислу разоткрива бројне историјске конотације и границу која указује на трагичну подијељеност српског народа, а у психолошком смислу та граница постаје усуд расцепа у души тог подијељеног народа, из које израста страх за опстанак и свеколика патња мањинског живота. Управо зато се и намеће толико снажно значење Дунава као ријеке која спаја и успоставља покидане нити у свакодневном животу истог народа, а истовремено и плете мрежу нити у расцијељеној души тог истог народа. Карактеристична је у том погледу пјесма „Прозор кроз који Дунав тече“ у којој су обједињени прошлост и садашњост, патња и наде у устрепалој пјесниковој души. Подједнако се снажно намеће и топос сеоба, као трајни историјски усуд српског народа, а који се у савременом тренутку појављује у облику трагичног избјеглиштва. И једно и друго значење сеоба обиљежено је трагичним и вјечним осјећањем раскоријељености, а Нешићеву поезију снажно уједињује са сродном традицијом српске књижевности, што је видљиво у лирским призивањима патријарха Арсенија III Чарнојевића, Стефана Раваничанина, све до Вука Исаковича, као и његових књижевних твораца Симеона Пишчевића и Милоша Црњанског. Кад је ријеч о завичајној географији Ђорђа Нешића, подједнако је конкретна и препознатљива, али и метонимијски и симболички вишезначна. Иза тих препознатљивих топонима Бијелог Брда, Осијека, Вуковара и Даља, манастира Водица у Даљ планини, манастира Светог Николе у Ораховици, скривају се дубока значења везаности за родно тло, али и стални трагични немири који су кроз историју пратили народ тог поднебља. У том смислу, нарочито су снажно исказане лирске реминисценције дјетињства и одрастања на обалама Драве и Дунава, на виногорјима Бијелог Брда, Доњег Града у Осијеку и читаве Барање. Истовремено се те идиличне успомене прекидају савременим сликама ратних разарања и доживљајима порушених и расељених села и градова, опустошених и опљачканих цркава и манастира, попут манастира Светог Николе у Вуковару.

Пјесникова веза са завичајем исказује се кроз антејску сједињеност са родним тлом, са благословеном глином и прашином, разноврсним воћем, житним пољима, виновом лозом и винским подрумима, са тихим ријекама и дрвеним чамцима, родама и дивљим гускама, а на једном вишем и духовном смислу и са књижевним претходницима, који су потекли из тог поднебља и писали у његову славу. Карактеристична је у том погледу пјесма „Зравица Захарији Орфелину“, посвећена Боривоју Чалићу, као још једном посвећенику овог простора. Нешићева здравица упућена Орфелину, у виду десет испијених чаша овог небеског нектара, заснована је на палимпсеистичким доживљајима гласовите Орфелинове просвјетитељске књиге *Искусни подрумар*, која је написана у славу вина и плодне земље на којој су узрасли бројни виноградни.

Нешићев однос према пјесничкој форми, версификацији и лирским жанровима, доживио је преображај од почетног одбацивања и пародирања класичних облика, до каснијег указивања потпуног повјерења традиционалној форми, а поготово сонету који се појављује у различитим преобликованим видовима, али увијек заснован на снажној драматизацији лирских доживљаја. У том погледу веома је карактеристичан сонетни циклус „Град“ из збирке *Чекајући Створитеља*. Мелодиозности и снажно мотивисаној ритмичности стихова доприноси

и смјењивање стихова у метричком распону од седмераца до дванаестераца, док се у сонетима нарочито показују функционалним лирски деветерци. Управо се у тој равни, уз све друге лирске топосе и поетичка прожимања са традицијом, препознаје она снажна Нешићева „чрезвичайна“ везаност за различите умјетничке мијене српског језика, за угрожено слово/ријеч/мисао тог језика, али и за ону вјечиту „сврабеж књигоизданија“, уроњене у ону вертикалу српског јесништва која датира још од средњег вијека, а затим Орфелиновог и Доситејевог доба, преко Бранкових, Костићевих и Змајевих романтичарских поема, експресионистичких визија Милоша Црњанског, па све до страха од тихог нестајања и апокалиптичних слутњи о судбини српског народа

карактеристичног за бројне савременике са којима је најснажније успоставио мостове поетичке дубоке оданости своје несрећном и страдалном, али изнад свега поносном и слободарском народу.

Захваљујући свему што смо укратко навели у овом образложењу, можемо констатовати да је Ђорђе Нешић онај драгоцен креативни стваралац у своје времену, лиричар који је проникнуо у дух традиције и савремености свога народа. Тиме је читаоцима отворио просторе препознавања и прочишћења, а затим нас је све заједно упутио да будемо достојни својих предака и своје будућности. Све то нас је определило да управо он буде заслужени овогодишњи добитник награде *Скендер Куленовић – Књижевни вијенац Козаре*.”

О ПЈЕСНИШТВУ СКЕНДЕРА КУЛЕНОВИЋА

ЧЕЖЊА ЗА ПЈЕСМОМ НАД ПЈЕСМАМА

пише: Ђорђе Нешић

Партијска епитимија одвешће екстрвертног јесника, семантички прозирног, свог у језичком кључању у језик меланхолије, затомљених и затамњених значења. Упркос притисцима, Скендер остаје досљедан, осјећајући у позном добу, кад се своде рачуни, блискост с анатемисаним Спинозом који одбија понуђене почести у замјену за покајање

1.

Свакој мојој јесми претходио је неки неиздржив напон у мени. Напон нечега што је, гледано с једне стране, нека неиспиљена мисао, а с друге емоција. (У мени се то двоје никада не раздвајају... То је као када се сусретну барут и искра и расцвјетају у пламен, и при том је тешко сазнати шта је био барут шта искра.)
Скендер Куленовић

Јеснички лук Скендера Куленовића развио се рембоовски рано, у 16. години, петосонетним вијенцем „Оцвалих примула“, а затворио сонетном квинтом „Барух Бенедиктус де Спиноза брусач“. Под тим луком засјале су и забрујале силином матерњег језика поеме о мајци Стојанки и мајци Ханифи, о шеви, писма Јове Станивука, прегршт есеја, неколико приповијетки, драма и путописа, роман Понорница и двије збирке сонета. Мало за некога ко је тако рано и зрело закорачио у књижевни свијет. Премало за неког ког је Данило Киш назвао рударом језика; за неког ко је силазио до језичких коријена и успињао се у његове вршике. Премало јер је много тога прећутао. С мало претјеривања,

рече један тумач, могло би се рећи да је Скендер писао антологију свога јесништва. А о књижевном ћутању и сажимању Киш је духовито рекао: Ја не пишем сабрана, него изабрана дела. И још једном Киш, поводом Скендера: *Право на ћутање спада исто толико и сферу људских права као и право на говорење*. То ћутање код Скендера двоструке је природе: аутопоетичке и политичке. Јесничке разлоге ишчитавамо у сонетима, а политички су наступили одмах после рата, при премијери комедије Джелидба, да би кулминирали након тзв. Ђиласовог пленума. Ова партијска епитимија одвешће екстрвертног јесника, семантички прозирног, свог у језичком кључању у језик меланхолије, затомљених и затамњених значења. Упркос притисцима, Скендер остаје досљедан, осјећајући у позном добу, кад се своде рачуни, блискост с анатемисаним Спинозом који одбија понуђене почести у замјену за покајање:

*Катедру ми дају једну са далека
ако будем трезвен ко сви што се кају.
Нећу, волим слушат ноћне псе што лају
и хљеб тврди дробит у шерпицу млијека.*

2.

Човек, кад се осјети опкољен животом као непријатељем, ако не може жеж, постаје шкољка, пуж, корњача. Али дођу такве животне ситуације, или нахрупе таква времена, кад не може ни то, и када наше ја види свој спас у готово анималном самоодбрамбеном загрљају са туђим ја, са низом других ја.

(Скендер Куленовић, *Моји сусрети с Мажуранићевим епом*)

Сав у језику, Скендер се у свом најзначајнијем поетском опусу према језику односи двојако. У првој фази, у поемама *Стојанка мајка Кнежополка* и *Шева пјесник*, како каже Радомир Константиновић, проговара са границе битисања. Под пријетњом уништења обнавља се архаично јединство бића и језика. Нестаје разлика између ријечи и ствари, ријеч се материјализује, постаје тијело, као у Светом писму. У поеми *Шева* коју је, како каже Скендер, испјевала глад, оно насушно што би је могло утолити, чини то не као материја, него као ријеч. У овој фази пјевања Куленовић захвата језик из најдубљих и најстаријих слојева – из архетипског и митског. Као једина одбрана бића од угрозе свијета, језик је покуљао свом силом и жестином, што тај тренутак и такав налет поетске артикулације језика чини јединственим и непоновљивим. У сонетима, однос пјесника је битно другачији. Опхрван ћутњом, он се двоуми око активирања језика у поетске сврхе. Нерођени стихови, немогућност да се поетско вазнесење пренесе у стих, раскорак између жуђене идеалне пјесме и њеног остварења, празнина неисказаног, воде у немоћ ћутања и бездан тишине:

Црниш се пјесмо у мени ко мјесећ неизгријао

А и то што се оствари, није више пјесма него остаци остатака пјесме:

*Сутра, кад задани опет, дићеш ми, пјесмо, ко пљева.
У јалову дуљићеш плавет, у роси мртва шева,
и ја, страшило исто, у исту стрњику ријечи.*

Док је у првој фази ријеч била једино поуздање, ослонац и вјера да ће оно несвјесно и колективно што је из језика избијало помоћи у опстанку, сада, сведен на јединку, пјесник, клонуо у меланхолији и резигнацији, жели да се стопи с пејсажем далеко од цивилизације, а опет у додиру с вјечношћу, с простором у којем претрајавају стећци.

3.

Сушта мистерија пјесме дио је мистерије сваког бића, способног да у изузетним часовима у себи сублимише све што га чини, и мисао и емоцију и материју коју дијели с природом и целокупном васељеном. (Ранко Поповић, Скендеров меланхолични сонет)

Висока аутопоетичка свијест, свијест о пјесми у часу настајања, водиће Скендера у неочекиваним правцима. У *Пјесми од два руба* он ће угледати своје стихове из искошене визууре, како се, закренуте и случајно одложене под углом од деведест степени, вертикално успињу ка бескрају васионе, а потом ти исти стихови, окренути за сто осамдесет степени учиниће му се као богаљи на штакама. Путовање кроз језик, *мука с речима*, трагање за новим поетским исказом, као и борба с неисказом, одвешће Скендера у жудњу за оностраним, жељи да се види невидљиво, чује нечујно, опипа неопипљиво. Свјестан човјекових чулних и сазнајних ограничења, а интуитивно слутећи онострано, лирски јунак жели да збаци своје ја, као бремене и стопи се са општим и свевременим:

*Хоћу да будем слијеп, да видим то иза вида,
и глух да ослухнем тај мукли подзвук мира,
без прстију, да опипам неопип што ме дира.*

*И кад се тако нађем иза тог беззидог зида,
гдје ни самога себе више не осјећам бремене,
све је и само струји вријеме – вријеме – вријеме.*

Често суочен с празнином неизреченог, с празним коритима понорнице, Скендер не затвара свој пјеснички круг меланхолијом и безнађем. У сонетима, преданим у штампу дан прије смрти, он епифанијски, кроз уста Спинозе, слави све што је смислено у човјеку и изван њега, у простору гдје се поистовјеђују ред и веза ријечи и ствари:

*И оловка оштра што у поноћ ума
Срачуна дрзине галаксија свију
И колика им је тежина и сума.*

*И од злата перо што пише поезију.
Доброта што кане на ране нам мана.
О слава јој, слава! Хосана! Хосана!*

TEHNOLOGIJA JE DOVELA DO PREZASIĆENJA FOTOGRAFIJOM

GORANKA MATIĆ, FOTOGRAFKINJA

Dok mi je otac bio živ, često sam posećivala Moravice. Sada me je korona omela u tome. Kada sam trebala raditi svoju prvu samostalnu izložbu, željela sam raditi portret Moravica. Tako sam još 1985. godine obišla sve zaseoke, uslikala sve, železničku stanicu, općenito život u Moravicama i tamo je nastala i ona poznata slika mene gde skačem ispred restorana „Goranka“. Nažalost, taj restoran više ne postoji, mada se nekad tamo svaka druga kafana zvala Goranka. Sve se u Gorskom kotaru nažalost gasi

RAZGOVARAO: Željko Luketić

FOTOGRAFIJA GORANKE MATIĆ: Nebojša Babić

Jedan od najvećih događaja u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu u posljednje je vrijeme svakako velika retrospektivna izložba Goranke Matić, koja u nekoliko tematskih odsjeka i na velikom troetažnom prostoru prati 40-godišnji rad ove fotografkinje. Održana od ožujka do svibnja, potom i produžena, naći će se uskoro i na svom novom putu, turneji po regiji koja ovoga puta neće zaobići ni Zagreb. Još od zauzeća Muzeja od strane Marine Abramović, nije bilo ovako izuzetnog postava, značajnog na više razina, ne samo od toga da se radi o ženi umjetnici, nego važnoj i za kulturni prihvata medija fotografije. Nekako je i prirodno, iako se u datume umiješala pandemija i pomaknula otvorenje iz 2020. na 2021. godinu, što je sve to Goranki dalo prostora da još malo pročeslja svoju arhivu, da baš ona nastavi muzejsku okupaciju nakon Marine. Naime, obje su djeca kultnog SKC-a, jedna kao performerica, druga kao voditeljica izložbenog programa, suradnica izložbi i povjesničarka umjetnosti kojoj se smiješila lijepa budućnost.

Goranka međutim, 1980. godine potpuno prekida svoj školovani kunst-historičarski pedigree i odlazi u fotografkinje, tada svijet robusnih, ćudljivih muškaraca koji nose tešku opremu na sve važne događaje, spremni su šakama se izboriti za mjesto u gomili, a sve zbog najboljeg kadra. Baš kao i rokeri, estrada i svi ostali slavni koje fotografi često prate, i oni sami vremenom poprime status zvijezde, izbore se za njega i čvrstim ga laktovima čuvaju. Tako je i Goranka svoje mišiće stavila u borbu sa drugima i pobijedila, postala dio ikonografije medija, novog vala, beogradskog undergrounda i slobodno mi-

slećeg overgrounda 90-tih. Učinila je to u muškom društvu, ali i na svoj način, ne umarajući se tehnikalijama i razvijajući svoju prvu slavnu seriju fotografija Titovih slika u izlozima prodavaonica u lokalnim foto-radnjama.

Matić je fotografiju učila i usavršila u hodu, a njen vizualni jezik, čak i kad radi portrete, jezik je autentičnog, nenamještenog pokreta. Objavljivala je u Džuboksu, Startu, Svijetu, Omladinskim novinama, Dugi, Delu, Poletu, Beorami, Ritmu i mnogim drugim časopisima koji su ostavili veliki trag na ovdašnjoj medijskoj i kulturnoj sceni. Bila je urednik fotografije u tjedniku Vreme, u Politici i na RTS-u. Predavala je foto-žurnalizam na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, bila je gostujući profesor na Fakultetu za medije i komunikacije, izlagala je na brojnim izložbama, dobitnica je nagrade Oktobarskog salona, nagrade „Osvajanje slobode“, Politikine nagrade za najbolju izložbu, godišnje nagrade ULUPUDS-a, nagrade UNS-a za životno djelo i ta biografija i dalje teče, posebno sa ovom novom važnom postajom zvanom „Iskustvo u gužvi“.

U 250 stranica kataloga koji prati ovu retrospektivu, kustosica Una Popović objašnjava kako je baš tim stalnim (s)nalaženjem Goranke na koncertima, demonstracijama, javnim okupljanjima i općenito, u gužvi, i došla na ideju za postav. Tako će u svom uvodniku istaknuti: „Izložba prezentuje ostvarenja Goranke Matić u preko pet stotina fotografija i materijala druge prirode (arhiva, dokumentacija i foto-eseji). Izložba nije strukturirana hronološki, već prema tematskim celinama koje su se kod autorke izdvojile kao dominan-

tne: 1. Neki taj osećaj za fotografiju — prva autorska izložba i rani radovi realizovani u mediju fotografije; 2. Kombinovanje saznanja i prožimanje iskustva — fotografije rok koncerata i protagonista Novog talasa zajedno s akterima likovne scene oko Studentskog kulturnog centra osamdesetih godina prošlog veka; 3. Portreti — umetnici, reditelji, pisci, političari i dr.; 4. 10 godina protiv — fotografije sa političkih dešavanja, manifestacija i protesta u Beogradu od 1990. do 2000; 5. Intimno ogledalo — umetnički projekti (intimni autoportreti, projekti Moravice, Matrilinarno ogledalo, Memorabilije, Portreti sa prijateljicama, Noćne beleške i osobeni znaci, Ožiljci, autorski projekat i rekonstrukcija jednog dela ranije realizovane izložbe Tiho teče Sutjeska...).".

Materijala dakle, izuzetno puno, i to opet, naravno, nije kompletna Goranka. Važan dio Goranke ne samo kao umjetnice, fotografkinje, pa čak i performerice jest i onaj psihološki pristup koji svaki takav profesionalac ima. Sposobnost da se uspostavi kontakt s modelom, sposobnost da se „ubije“ želja kod onih koji bi se previše željeli slikati, ili pak sposobnost da se naprosto „ne smara“ nebitnim stvarima i da prereže kad to poželi. Tako je, neočekivano, odradila još jedan rez u svojoj biografiji: 1980. odlučila je da više neće biti povjesničarka umjetnosti, a od nedavno, odlučila je da više neće fotografirati.

Ova izložba, „Iskustvo u gužvi“, dolazi u vrijeme kada ste već prestali baviti se fotografijom. Što je doprinijelo tome i kako se (ne) zasiti ti nečega što ste radili cijeli život?

Goranka Matić: Mislim da su tome najviše pridoneli mobilni telefoni, ne slikam više ni njima. Ta mobilna tehnologija je toliko dobra i tako dobro radi, da sam osetila besmisao daljnjeg fotografisanja, jer i nisam više aktivna u smislu novina i nekih projekata, pošto sam osoba od zadatka. Sad nemam domaće zadatke, a onda sam si rekla: eto, dobro, ne moraš onda više ni da slikaš. Zaista mi je pomalo i dosta fotografisanja. Mislim da je jedan od prelomnih momenata u toj demokratizaciji medija onaj prezasićenja fotografijom.

Slično se događalo i kad se pojavio Polaroid, također demokratska tehnologija koja nije tražila poznavanje fotografije.

Goranka Matić: Polaroid je bio unikat. Uslikaš, sretan si, najčešće je i dovoljno oštro, ali distribucija u odnosu na danas je bila drugačija. Od dece do matoraca, svi si šalju fotke međusobno i to je stvarno prezasićilo celu planetu. To je dobro i to je u redu, praktično je. Tehnologija ne umanjuje umetničku ili neku drugu vrednost, to je u glavi. Ako si dovoljno pametan ili spretan, napraviti ćeš bilo šta, znaš onu, „u rukama Mandušića Vuka svaka puška je ubojita“. Tako i u rukama svakog fotografa, mobilni telefon može biti put do uspešne fotografije.

Koliko su Instagram i slični društveni mediji svojim naglaskom isključivo na fotografiju sa što manje teksta možda i obezvređili fotografiju ili joj tek promijenili status, u smislu vrednovanja ali i one stare rasprave o objektivnosti samog medija?

Goranka Matić: Promenilo se sve to prilično, ali upravo zahvaljujući tome vidimo i neke nemile scene, ali i neke divne scene koje možda ne bismo videli. Kako bih recimo videla pogubljenje Saddama Husseina da to netko mobilnim aparatom nije snimio? Ili možda neke druge ljude u zgodnim ili

nezgodnim situacijama. Tako da, u suštini, razvija se nova situacija. S jedne strane se pokazuje jedna nova istina, ali sa druge strane se i manipulira. I to se događa masovno, za razliku od pre. Svaki čovek sam prenosi tu neku fotografsku poruku, zlonamerno ili dobronamerno ili samo objektivno. Već samim time što fotografišeš, već tada daješ svoju interpretaciju. Hteo, ne hteo.

Puno ste radili sa studentima i predavali na dva fakulteta. Što ste njima rekli da je u fotografiji najbitnije?

Goranka Matić: Predavala sam dokumentarnu fotografiju i foto-žurnalizam, u kolegijima od dva semestra. Sve ovo što smo govorili sam dodirnula, ali sam i dozvoljavala da koriste mobilne telefone. Imali su, recimo, zadatak kreiranja foto-vesti, to se može i sa mobilnim. Događaj kreira priliku i ne možeš, a ja to i ne tražim, stalno da vučeš sa sobom velike aparate gde god se nađeš. Naravno da su me nervirali tokom predavanja kad drndaju po svojim telefonima, jer zahvaljujući tome nema nikakve koncentracije i pažnje. A sad, da im ja kao žandar skupljam telefone, to mi je bilo previše. Stvar je to njihove savesti, ali na kraju krajeva to je i njihov način života. Po meni, rekla bi im, „ovo sada što na predavanju radiš preko telefona, jest kao da si i prdnuo“. Pokušavam da ih postidim verbalno, ali ne dopire to puno do njih. Smire se na deset minuta i onda opet po starom. Oni su kao mala deca, kao neko obdanište.

Godinama sam patila i inzistirala na upravo tom crnom okviru, ali kasnije sam odlučila, neka ide k vragu crni okvir. Činjenica je i da je to bio statusni momenat za fotografa i celo vreme si kao autor svestan toga

Čini se kao da je i za predavaonice na fakultetu također bitna ta neka snalažljivost koju fotografi urođeno imaju ili je razviju. Ovdje se borite sa studentima i njihovim mobitelima, dok ste na koncertima i raznim masovnijim događanjima morali koristiti i laktove.

Goranka Matić: Zavisi što se slika. Kad radiš portret, ne trebaju ti laktovi. Ali kada si u masovnim gužvama, naravno da moraš imati osećaj samoodržanja i pokušaja da obaviš posao. Sa te strane gledano i ove nove generacije fotografa isto se laktaju, samo što je njima puno jednostavnije, ne moraju da paze na to koliko su snimaka napravili. Kad je stigla nova tehnologija, odmah sam se prihvatila digitalnog aparata, nisam bila gadljiva i tugaljiva prema starim analognim vremenima. Jer to je kao mašina za veš, što da perem na ruke kad mogu u mašini. Što se tiče prigovora nekih fotografa da kvaliteta analognog i digitalnog nije ista, to je zapravo pitanje „koliko para, toliko muzike“. Ako imaš jako dobar aparat, tu se pikseli umnožavaju, skoro se i ne vide i fotografija izgleda dobro, ali ako imaš prosečan fotoaparat, naravno

Iz serije *Tito*, 1980.

da ta slika posle nekog vremena „pukne“, odnosno postane zaštićeni svodok iz Haaga iliti osoba koju želiš da povećaš. Čežnja za starijim teksturama i zrnatijim fotografijama može se lako izvesti i filterima, to danas nije problem. Vidim da ovi novi klinci vole da nose analogni aparat i da fotografišu, a fotke razvijaju u radnjama. Javlja se, istina, ta neka romantika i na kraju krajeva, lakše je čuvati negative, nego stalno presnimavati na pokretne disko-ve i održavati. Ima to neke prednosti, iako ima i onih koji uvek kukaju da je pre bilo bolje. Izdržalo je, to je bitno. Nije bilo bolje, ma šipak! Nego isto, ali drugačije.

Uz vas i vašu generaciju, koja je radila u zlatno vrijeme medija 80-tih, vezuje se i to da ste fotografiju ipak izgurali u prvi plan, posebno u časopisima poput Poleta, Starta i drugih, koji su fotografe potpisivali prvi puta jednako velikim slovima kao i novinare. Sugeriralo se da je za reportažu jednako autorski bitan i tekst i slika.

Goranka Matić: Polet je to imao zahvaljujući Goranu Trbuljaku koji je fotografije pukao na celu stranu, stavljao ih na naslovne i stavljao one znane crne okvire, pokazujući i perforaciju kako bi se vidio i naglasio autorski pristup. To nije slučajno, taj okvir signalizira i poštenje u kadriranju. U Poletu sam nažalost samo jednom objavljivala, kasnije se sve raspalo, nisam imala sreće jer sam se kasno počela baviti fotografijom. Tada se Polet već rascvetao i bio stvarno drugačija novina i svima nama taj je časopis bio uzor, ne samo po stavu, nego i po tekstovima. Godinama sam patila i inzistirala na upravo tom crnom okviru, ali kasnije sam odlučila, neka ide k vragu crni okvir. Činjenica je i da je to bio statusni momenat za fotografa i celo vreme si kao autor svestan toga.

Korijeni svega toga ipak su u razvoju tehnologije tiska, ali i samih medija koji su pojedinačno inzistirali na raskošnoj fotografiji. Spomenimo samo stari Globus i VUS, odnosno, Vjesnik u srijedu. Oni su, čini se, prvi shvatili važnost fotografije za tiskane medije.

Goranka Matić: Jeste, sećam se kao mala kod babe u Privlaci kod Vinkovaca, imali smo stare Globuse, i tu sam prvi put videla Tita u bolnici i Jovanku kao njegovu negovateljicu. Dobro se sećam, listala sam novine na tavanu. VUS također. Grafički dizajn zagrebačkih novina uvek je bio malo napredniji u smislu služenja medija publici. Nije bio tek tako, da bude samo plahta teksta i mala rupica sa fotografijom. Tek kasnije se počelo i ovde u Beogradu to otvarati.

Meni se pak čini da su beogradski mediji i fotografija u nečemu drugome ipak otišli dalje, a to je moment onoga što je dozvoljeno prikazivati na fotografijama. Polet je u Zagrebu skandalizirao i gotovo stradao zbog jednog golog nogometaša, dok je u Beogradu recimo, Extra magazin Ljubiše Kozomare uredno i vremenski ranije bez problema iz broja u broj objavljivao muške duplerice i mušku golotinju.

Goranka Matić: Objašnjenje je, drugi žanr. Kozomara i društvo bili su odmaknuti od politike, pa se preko svih tih Extra i Čikova, moglo pokazivati sve, iako kod nas tada nije formalno bilo tabloida. Baš kao i kasnije tabloidi, Čik i Extra smatrani su nižim rangom u novinama i medijima. Polet je bio, kako bi se reklo, reprezentativna omladinska novina, a to znači i da je bio u određenom sistemu finansiranja. Barem ja mislim, na duhovite i golišave novine se drugačije gledalo, to je tada bila žuta štampa.

Da li je među vama fotografima toga vremena ipak postojao neki

nepisani kodeks što se može i kako fotografirati, odnosno, što je dozvoljeno? Jesu li neke teme bile zabranjene, neki tabui neizrečeni, od neumjetničke golotinje do političara u nezavidnim pozama?

Goranka Matić: Osamdesetih godina se nisam puno bavila političarima, ali nije bilo priče da nešto nije dozvoljeno, barem u novinama u kojima sam ja radila. Možda sam bila pristojna sama po sebi, kao neka samocenzura, ali nisam bila u situaciji da slikam nekoga u situaciji koja bi ga kompromitovala, ili bi ga se ismejalo ili učinilo smešnim. Nemam to iskustvo. U Startu sam radila fotke za velike intervjuje od kulturnjaka do političara, pa se može reći da je politika ipak bila uključena, pored muzičara i ostaloga. Posle, devedesetih, tu je ipak bilo prostora da se zezaš, ali to je bilo drugo, kad sam radila za Vreme. Osamdesetih je to možda radio Vican Vicanović, slikajući političare iza rešetaka, kao, „mnogo je to smešno i zezamo se“. Ali te situacije su bile nevine. Slikao je mislim i Franju Tuđmana dok igra tenis. To jesu bile smešne situacije, ali bez nekog velikog duha. Karikature na prvu loptu, koje možda treba gledati kao svedočanstvo vremena.

Je li takav pristup bio početak onoga što se kasnije nazivalo tabloidna ili čak i paparazzo fotografija, koja je smrću princeze Diane potpuno omrzruta?

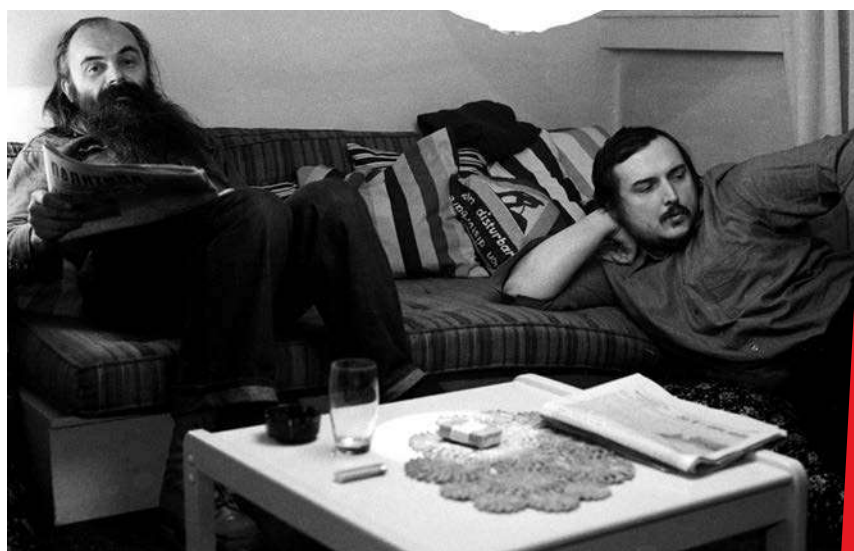
Goranka Matić: Bilo je paparazza ovde i pre, ali problem je da nije bilo puno tih crvenih tepiha i prilika za baš takvu fotografiju. To su nam u potpunosti donele i novine i danas telefoni, kao i to da zvezde potplaćuju fotografe i novinare da ih prate. Nekad je to bilo nevinije, više onako, „ajde snimate je na ulici“, ali nije bilo snimanja sa decom ili sa frajerima. Iako su svi nakon Dianine smrti mrzili paparazze, ja imam veliko poštovanje prema tim fotografima, jer ako su pravi paparazzi, to je jako težak i naporan posao.

Jesu li i vama poznati pristupali ponekad s prijedlogom da ih slikate ili se radilo isključivo o novinarskim zadacima?

Goranka Matić: Najčešće sam radila po zadatku. Jer ja nisam bila fotograf iz studija, nego više sam svoj majstor. Imala sam neku rasvetu i improvizovala po kući kao neki studio, ali nisam nikad radila za manekenke, glumice ili poslove za reklamnu fotografiju. Nešto vrlo malo je bilo toga, ali nisam se specijalizovala za to, nisam bila luda da slikam klopnu ili golišave ženske. Izbegavala sam ono što mi nije bilo blisko.

Na izložbi je ipak prisutan jedan gotovo akt ili polu akt. Mladić iz GSP prevoza, kadriran je na način da ne znamo je li gol. Opet, situacija, naravno, nije studijska, ali se nazire pristup te vaše škole fotografije koja uvijek ima izvjesno poštovanje prema modelu ili subjektu fotografije.

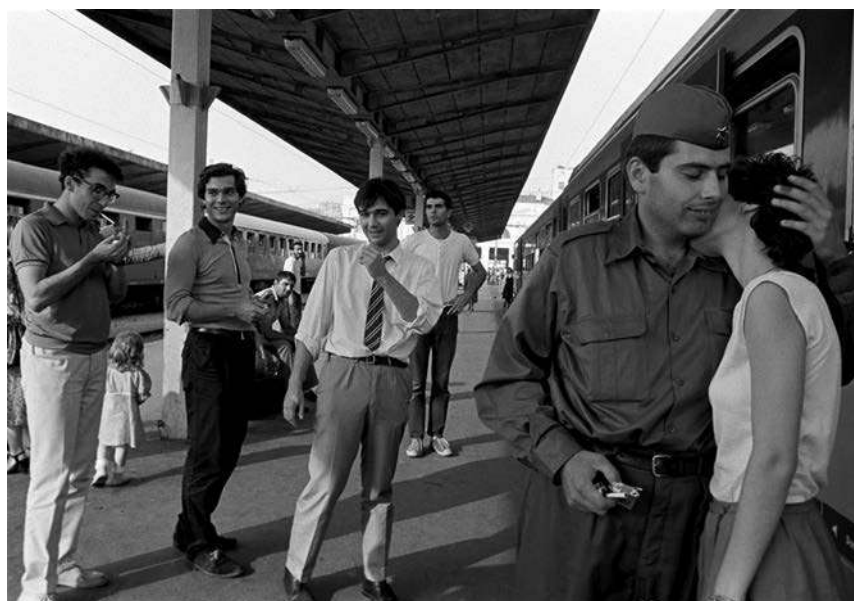
Goranka Matić: To mi je jedna od najdražih fotografija. Meni je bitno da na fotografiji ljudi ispadnu dobro, ali još bitnije, da im odrediš karakter. Osoba se namesti i pozira, ali je bitno da se sa njom priča i da je tako malo „razmestiš“. Napraviš situaciju da pogleda normalno i nepozirano, da oslobodi kičmu i da ne bude ukočena. To je stvar odnosa fotografa i modela u tačno određenom trenutku. Želim da se ljudi opuste, nisam konfliktna osoba, ali to na kraju zavisi od samog fotografa. Taj prvi kontakt brzog upoznavanja u kojem donekle upoznaš osobu koju fotografišeš je dosta bitan. Osoba mora imati poverenja u tebe da ti se na neki način otvori, naravno, ljudi se nekad

Nova godina, Tomislav Gotovac i Slobodan Šijan, 1. 1. 1981.

Milan Mladenović i Ivica Vdović, 1981.

Idoli, Zdenko ide u vojsku, 1982.

osećaju kao da su kod zubara jer ne vole da se slikaju. Neki pak previše vole da se slikaju, pa moraš to malo da im ubiješ.

Čuli smo se prvi puta prošle godine usred najžešćeg vala pandemije i potpunog zatvaranja svega, kada je izložba uslijed sveopće situacije pomaknuta. Tada ste mi rekli da vam je upravo to zatvaranje dalo priliku da još bolje obradite vlastiti arhiv i pripremite ovu doista veliku izložbu na čak tri etaže Muzeja savremene umetnosti Beograd. Je li sada vaš arhiv u potpunosti digitaliziran i koliko ste zadovoljni postavom?

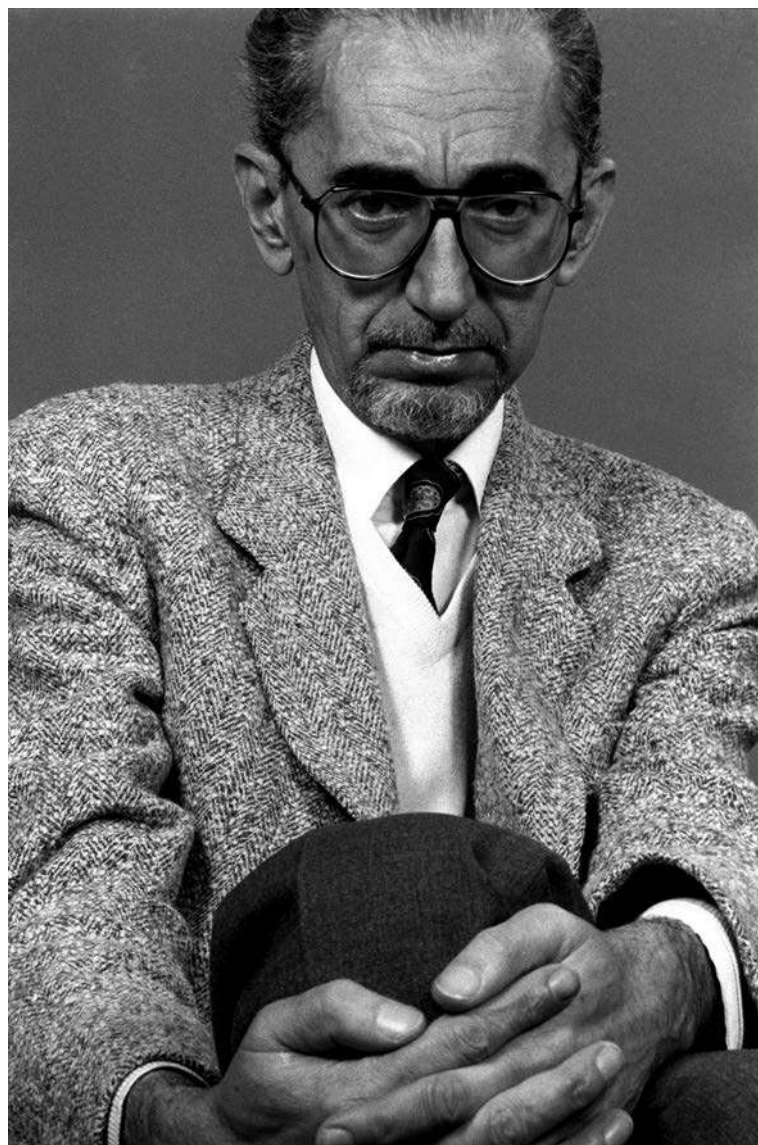
Goranka Matić: Naravno, uvek nađeš nešto što je možda trebalo dodati. Veći dio sam iskenirala. U oktobru se izložba seli u Muzej savremene u Novi Sad, bit će me u celom regionu, korona i ja. Sledi Banja Luka, pa onda Zagreb, gde se moram smestiti u samo 800 kvadrata prostora, tako da će verzija za zagrebački MSU biti skraćena. Moja kustosica Una Popović to pregovara i za sam postav nismo nikada imali nikakvih mimoilaženja, iako je rad na izložbi zaista dugo trajao. Unu znam od rođenja i ona je na mojoj prvoj objavljenoj fotki kao beba. Složno smo i jednako razmišljale, ona je dala svoj predlog i sa malim dopunama, ovo je zapravo njena postavka.

Žao mi je ipak što nisam snimila redove nas penzionera kad je bio policijski čas. Ujutro u 4 ili 5 sati pred samoposlugom, mi penzioneri čekamo. Ta stvar me je jako dirnula. Ovo sve ostalo, pa i vojsku sa automatima za policijskog časa, slikali su drugi

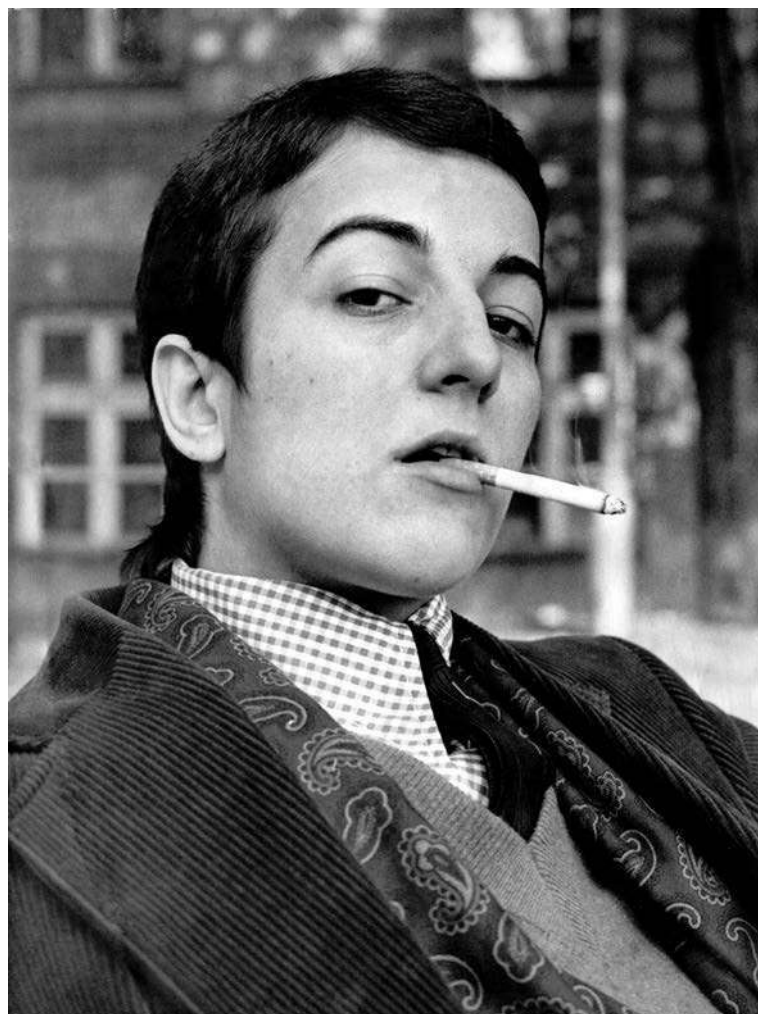
Vi ste također školovana povjesničarka umjetnosti i kustosica, pa je utoliko zanimljiviji taj odnos generacija. Također, nesumnjivo je to školovanje utjecalo i na vaš pristup fotografiji.

Goranka Matić: Bivša sam, sada sam fotografkinja. Neka ta vrsta obrazovanja je svakako uticala na moj rad, jer vodila sam i galeriju, a zaista volim da postavljam izložbe. Za ovu izložbu pripremila sam puno više materijala, ali kad dođe do postavke, bez sentimenta režem i nema onoga, jao, ova mi je draga, stavit ću je. Una i ja smo zahvaljujući prostoru izbegle hronologiju, pa zato fotografije i odabir međusobno komuniciraju. Ona je to jako dobro osetila jer poznaje prostor. Ajmo reći da je na sva tri sprata pristup polu-hronološki i polu-tematski. Vodilo se računa o veličini printova, pozicijama i prostoru, kao i o izloženim video-esejima. Jako sam zadovoljna. Izložba će se prilagođavati i menjati u svim prostorima u kojima bude gostovala. Jedno je sigurno, korona će me pratiti.

Može li vas korona natjerati da se ponovno vratite fotografiji?

Borislav Pekić, 1991.

Autoportret, Ira Fasbinder a.k.a. Goranka Matić, 1978.

Mnogim umjetnicima su velika inspiracija bile prazne ulice i vrijeme lockdowna.

Goranka Matić: Distancirala sam se od toga. Žao mi je ipak što nisam snimila redove nas penzionera kad je bio policijski čas. Ujutro u 4 ili 5 sati pred samoposlugom, mi penzioneri čekamo. Ta stvar me je jako dirnula. Ovo sve ostalo, pa i vojsku sa automatima za policijskog časa, slikali su drugi.

Upravo mi je jedna od najdražih vaših fotografija ona sa policijom koja za vrijeme beogradskih demonstracija vrlo simetrično stoji ispred Pierre Cardin dućana. Spoj visoke mode, politike i uniformiranosti je vrlo potentan za razna tumačenja. Također, fotografija je i vrlo duhovita na neki opori način.

Goranka Matić: Upravo sam to i slikala sa tom vrlo konkretnom idejom kontrasta, a i jako volim izloge, slikam ih decenijama. Cajkani sa šlemovima i gore Pierre Cardin, gde ćeš lepše? Slično je bilo i sa fotografijama Tita u izlozima, odmah nakon njegove smrti. Uramljene Titove slike, kobasice i ostali proizvodi. Imam i bombardovanje sa izlozima splepljenim selotejpima. Imam seriju i kad je proglašena nezavisnost Kosova, pa su svi proizvođači i dućani, poput Nike patika i Max Mare, stavili velike parole „Kosovo je Srbija“ u svoje izloge. Naravno, sa svojim proizvodima.

Jako volim izloge, slikam ih decenijama. Cajkani sa šlemovima i gore Pierre Cardin, gde ćeš lepše? Slično je bilo i sa fotografijama Tita u izlozima, odmah nakon njegove smrti. Uramljene Titove slike, kobasice i ostali proizvodi. Imam i bombardovanje sa izlozima splepljenim selotejpima

Još prije te prve serije fotografija sa Titom u izlozima, proizvodima koji se tu nimalo slučajno nalaze, na izložbi je prisutna i meni sjajno konceptualizirana Ira Fasbinder. Taj vaš alter ego prisutan je i prije službenog početka bavljenja fotografijom, tu ste model i to jako zanimljiv, rodno-fluidan i gotovo queer. Uključili ste ga na izložbu kao važan dio fotografske povijesti, zajedno sa fotografijama jednog od prvih velikih feminističkih okupljanja u Jugoslaviji. I vi kao Goranka i kao Ira, u „muškom“ svijetu tadašnje fotografije, izborili ste se za svoju poziciju.

Goranka Matić: Sve to zavisi od sredine u kojoj se nalazite. Odrasla sam u Studentskom kulturnom centru, gdje je sve to bilo sasvim normalno, nisam to uopće osećala kao problem. Danas mi se čini da maltene ima više devojaka u tom poslu nego ikad prije. Uostalom, aparati tada nisu bili jeftini, filmove je trebalo razvijati i drndati opremu. Ali vratimo se u 30-te godine i Bauhaus,

Česma, Milicija, 11. 3. 1991.

dosta je žena bilo fotografa. Ira je bila neka vrsta mog performansa u dokumentarizmu portreta ostalih žena. Onog časa kad sam objavila svoju prvu fotku, potpisanu u novinama, Ira je postala Goranka.

I dalje, međutim, nastavljate raditi i dio onoga što se smatra umjetničkom fotografijom, uz dokumentarnu i novinsku. Osobno smatram da ne bi trebalo povlačiti granice umjetničkog i neumjetničkog ili primijenjeno umjetničkog, nego sve to zaista jest jedan umjetnički rad. Čak i kad se radi po narudžbi. Na izložbi je to sugerirano okvirima, neke fotografije jesu u okvirima, neke nisu. Kako je došlo do tog odabira?

Goranka Matić: Radilo se o dinamici izloženog postava. Dio fotografija je uramljen, dio je isprintan, zaista smo potrošili veliki dio budžeta na to. Fotografija samim izlaganjem u muzeju može biti umetničko delo, ali to ne mora i da znači baš to. Neke moje slike su dobar ilustrator epohe, neke su dobre, a neke su osrednje. Ja nemam iluzija o tome.

Posebno se ističe serija fotografija „Moravice“. Rođeni ste u Mariboru, ali otac vam je iz Moravica, pa je ta serija posveta njemu i tom kraju.

Goranka Matić: Dok mi je otac bio živ, često sam posećivala taj kraj. Sada me je korona omela u tome. Kada sam trebala raditi svoju prvu samostalnu izložbu, željela sam raditi portret Moravica. Tako sam još 1985. godine obišla sve zaseoke, uslikala sve, železničku stanicu, općenito život u Moravici i tamo je nastala i ona poznata slika mene gde skačem ispred restorana „Goranka“. Nažalost, taj restoran više ne postoji, mada se nekad tamo svaka druga kafana zvala Goranka. Sve se u Gorskom kotaru nažalost gasi, žive tamo samo matorci. Jedino kraj uz Fužine živne uz turizam, a ponešto donosi i šumarstvo. Upravo sam uz staru cestu, Vučinić selo, koja je potpuno propala otkad svi putuju novim autoputom. I baš kad sam odradila te prve fotografije Moravica, shvatila sam da još nisam umetnički zrela za to. Tu su pejzaži, priroda i izgledalo je švapski dokumentarno. Nisam tada koristila sve te fotografije, uzela sam samo dve, a izložba se zvala „Ulepšani svet Goranke

Matić". Sada sam prvi put nakon toliko godina poskenirala sve fotke iz te serije i stavila ih na izložbu. Sada su se ti pejzaži i magle Moravica, kazani za rakiju i lovci odlično uklopili u do postavke. Sretna sam i sentimentalna oko tih slika, očito je trebalo vremena da te fotografije sazru. Ne samo one, nego i ja. Zaokružila sam taj umetnički do na način da mi je prvi veći rad bio Tito, a poslednji veći „Tiho teče Sutjeska“. Printovi koji se bave devastiranjem tog spomenika već su korišteni sa moje prethodne izložbe i opet su se odlično uklopili na ovu novu izložbu.

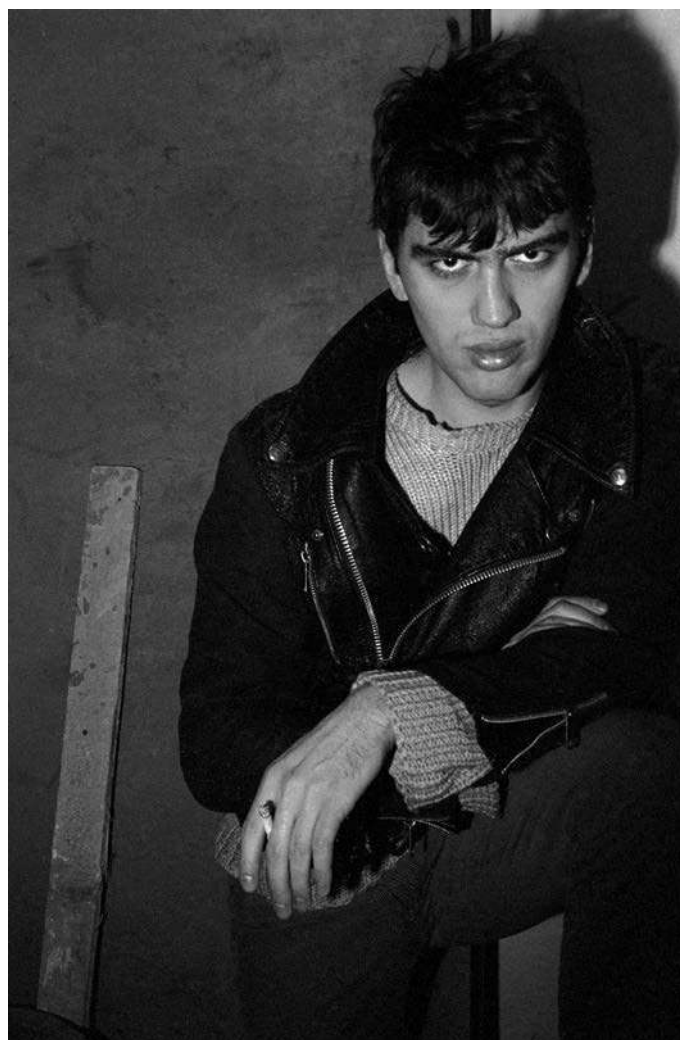
Obrazovanje bi barem trebalo klince da nauči u kojoj zemlji su im živeli roditelji. Baš mi se dogodilo neki dan, naiđe curica, otprilike 18 godina i pitam je: Jel ti znaš tko je Slobodan Milošević? Ona će: Jel to neki glumac?

Ono što je mene oduševilo jest da na dijelu postava „Tiho teče Sutjeska“ u pozadini svira pjesma „Konjuh planinom“. Doživljaj za sva čula. Ipak, ovi prostori regije vrlo su razjedinjeni u toj kulturi sjećanja: negdje Jugoslavija izaziva nostalgiju, a negdje je smatraju tamnicom naroda.

Goranka Matić: Sećam se ljudi nakon što se raspala Austro-Ugarska. Prvo su hteli da se raspadne, a posle su kukali što se raspala. Kad sam svoju baku pitala „kad vam je bilo najbolje“, rekla je: „u vrijeme Franje Josipa“. To što se država raspala, više ne može da se ponovno sastavi. Naravno da je meni kad sam bila mlada Jugoslavija bila sve i da imam taj sentiment. Ovi novi klinci, ma boli ih uvo. Ili zavisi kako ih odškoluju i kako ih naštimaju. Tako da je to jedan neminovan proces i sentimenta i antisentimenta. Obrazovanje bi barem trebalo klince da nauči u kojoj zemlji su im živeli roditelji. Baš mi se dogodilo neki dan, pričala sam s nekim kako mladi danas ne znaju ni tko je bio Slobodan Milošević. Naiđe curica, otprilike 18 godina i kažem, „pitaćemo devojku“. Ja ju pitam, jel ti znaš tko je Slobodan Milošević? Ona će: jel to neki glumac? To je to.

Kad smo već kod teme kako se nekoć živjelo, pročitao sam jedan vaš intervju u kojem opisujete foto-sesiju sa tada mladim Stefanom Milenkovićem, glazbenim wunderkindom, koji vas je odmah pitao koliko ćete vi dobiti novaca za to što ga slikate. Osim što je mladi Stefan odmah imao ideju novca, zaista, koliko se dobro (ili loše) moglo živjeti od honorara za fotografije?

Goranka Matić: Bio je klinac, bio je jako mali, star možda 7 godina. On meni pozira, ja ga slikam u različitim pozama, a on primeti da sam se dosta angažovala i kaže: a koliko ćete vi para dobiti za ovo? Odgovor je sada, sve je zavisilo za koga si radio. Ja nisam imala velike finansijske zahteve, tako da dok sam bila honorarac po Džuboksu, Startu, Svijetu i još ponekoj novini,

Zoran Kostić Cane, 1980-ih

a prije nego sam se zaposlila u Vremenu, mogla sam da preživim relativno pristojno. Doduše, nisam plaćala kiriju. Možda da jesam, bilo bi teže.

Start vas je jednom poslao u Kinu na dva mjeseca da napravite reportažu. Danas je gotovo nevjerovatno da bi to i jedna redakcija napravila za svog novinara ili fotografa.

Goranka Matić: Start? Ozbiljna država, ozbiljne novine.

Posebno zanimljiv dio izložbe su i omotnice ploča, odnosno fotografije koje su ručno kolorirane za potrebe dizajna tih omota, ali i ne samo njih. Neke od njih, poput onih za Idole, ne izgledaju kao da je u njih naknadno intervenirano.

Goranka Matić: To je zaista bio naporan posao, a i tada sam još dobro videla. To se radilo na dokument-papiru koji je bio malo zrnast i mogla sam uhvatiti pigment. Gulila sam farbu sa drvenih bojica i nanosila je ručno na papir. Sama ideja je krenula kod rada na omotu za album „Odbrana i poslednji dani“ Idola. Spoljni omot bio je fragment ikone Svetog Nikole, a sa druge strane zlato koje obično ide iza ikone. Za unutarnji omot mi je bilo nekako vulgarno da bude u boji, slajd ili kolor-fotka, a kako sam pre već farbala fotke, shvatila sam da upravo ovo treba da bude ručno farbano. Bila sam manijak oko toga, detaljno radila. Eto, nisam radila goblene, zato sam farbala slike. Igrala sam se fotkama i dalje, od lomljenja papira, kolažiranja, do postavljanja vate i ručnog upisivanja teksta. Negative bih uvek ostavljala netaknute, a laboratorija je bila moje mesto za igru.

90e: OŽILJCI, KUSTOSICA JANKA VUKMIR, MUZEJ MODERNE I SUVREMENE UMJETNOSTI RIJEKA

DISONANTNI PRIZORI DEVEDESETIH

PIŠE: **Bojan Krištofić**

Progresivna vizualna kultura i tada suvremena likovna umjetnost autorica i autora su u kontekstu izložbe 90e: Ožiljci prepoznate kao provodna nit i niz točaka povezivanja koje svojim sudionicima te pratiocima i danas mogu pomoći da iskustvo devedesetih iznova prožive na katarzičan način, da ga za sebe reflektiraju i interpretiraju te da, napokon, uvide kako je sličnosti između raznih ljudskih iskustava više nego razlika

„Dekadske“ izložbe poslijeratne kulture i umjetnosti u Hrvatskoj do sada, najblaže rečeno, nisu polučile značajna nova viđenja zbivanja u desetljećima koje su obrađivale, niti su, nažalost, bile poslužile kao relevantan „udžbenički“ pregled sadržaja kakvi su tih godina bili presudni; putem kojih je, s jedne strane, lokalna sredina (naravno, kroz socijalističku Jugoslaviju kao političku i modernizacijsku paradigmu) razmjenjivala iskustva s „bijelim svijetom“, a s druge ostajala, u pozitivnom smislu — *terra incognita*, samoj sebi svojstvena i samodostatna. „Udarni trio“ takvih izložbi pokrenut je s *Pedesetim godinama u hrvatskoj umjetnosti*, održanima davne 2004. u Domu Hrvatskog društva likovnih umjetnika u Zagrebu, koje je postavio tim brojnih kustosica i kustosa predvođen Zvonkom Makovićem; nastavio se mnogo kasnije na istom mjestu s *Osamdesetima: slatkom dekadencijom postmoderne* 2015. godine, čiji su tim kustosa tom prilikom predvodili inicijatori izložbe i autori koncepcije Branko Kostelnik i Feđa Vukić, a zasad je završen izložbom *'60 u Hrvatskoj: mit ili stvarnost* u Muzeju za umjetnost i obrt 2018., kada je „kustosku reprezentaciju“ okupio te izložbu ponovo potaknuo Maković. Dakako, temeljni problem toga trija izložbi nije samo po sebi bilo prouča-

Kiril Prashkov, *National Fruit*, 1992.

vanje kulturno-povijesnih razdoblja kroz okvire određene „desetljećima“ u konkretnom kronološkom smislu (jer je taj pogled tek jedan od mnogih, budući da su npr. šezdesete neizbježno historijska dekada i „šezdesete“ kao prijelomna kulturna pojava Zapadnog svijeta), nego, pored ostalog, redovit izostanak jasno postavljene teze, ili čak, zašto ne, više teza, koje su širokim i pretjerano raznovrsnim i raznorodnim postavima mogle dati kakvu-takvu strukturu, čega je nedostajalo. Pokazivalo se jasno od izložbe do izložbe da metodologija prema kojoj na prikupljanju i usustavljanju građe iz pojedinih cjelina umjetnosti i kulture danog desetljeća radi jedan ili dvoje kustosa u timu, te se njihove spoznaje i sadržaji koje su pronašli pritom objedinjuju, nije dovoljno dobra; a izložbe su u sva tri slučaja tek u partikularnim cjelinama uspjele donekle prikladno informirati posjetitelje, pogotovo mlade, o pukom rasponu građe, kakva je, istina, vrlo rijetko bila okupljena na istom prostoru, u istom vremenu. Međutim, rezultiralo je to stanjem u kojem su, *de facto*, same izložbe, njihovi postavi i predstavljanje građe u muzejsko-galerijskim prostorima i svojom kvalitetom i samim smislom bile inferiorne katalogizama što su ih pratili, gdje se sveukupno moglo pronaći nekoliko pogodnih i bitnih tekstova; kao što su kod *Osamdesetih*, primjerice, bili izvrstan tekst o „novovalnoj“ rock i pop glazbi Tomislava Brleka i polemično viđenje neoavangardne i transavangardne likovne umjetnosti Željka Kipkea. Ipak, katalogi, kao relativno skupe publikacije malih naklada, uglavnom slabo dostupne širem rasponu čitateljica i čitatelja, nisu mogli nadoknaditi dojam da je mnogo truda i javnog novca utrošeno na rezultate kojima su „dekadske“ teme na prvi pogled „odrađene“, dok su istodobno mnoga pitanja za njih vezana ostala „visjeti u zraku“.

Srećom, to nije slučaj, ili barem ne potpuno, s izložbom koja je do 27. rujna 2021. bila postavljena u riječkom Muzeju moderne i suvremene umjetnosti — *90e: Ožiljci* kustosice Janke Vukmir te također niza ko-kustosa/ica i suradnika/ica, priređenoj u suradnji s Institutom za suvremenu umjetnost

Vlasta Delimar, *Nepravednosti*, 1992.

iz Zagreba i podržanoj, među ostalim, od strane Rijeke 2020. — Europske prijestolnice kulture i samoga Grada Rijeke (popratni program izložbe, koji je svojim sadržajem upotpunio izvorni postav, osmislile su Ksenija Orelj i Kora Girin iz MMSU). Premda je početak izložbe višeput odgađan i na koncu se otvorila u samom „foto-finišu“ zlosretnog projekta riječkog EPK, u sklopu čega se prvi put u Hrvatskoj javila prilika za ostvarenje izložbe koja će tematizirati suvremenu umjetnost devedesetih godina kao odraz i kritiku tadašnje traumatične društvene zbilje, ovaj se tekst neće baviti projektnim peripetijama, već isključivo onime što se na izložbi moglo vidjeti, što ju je neposredno pratilo i načinima na koje je to bilo zamišljeno i postavljeno u prostoru Muzeja. Za početak, iznimno je važno što izložba nije sadržavala umjetnost nastalu samo u Hrvatskoj toga desetljeća, niti samo u nekadašnjim jugoslavenskim državama, već i u drugim zemljama (jugo)istočne Europe: Mađarskoj, Bugarskoj, Rumunjskoj, Albaniji, Češkoj, Slovačkoj, Rusiji, Ukrajini, Kazahstanu, Tadžikistanu i Estoniji — zemljama kojima su devedesete godine svima predstavljale krajnje radikalni rez s dotadašnjom, socijalističkom društveno-političkom stvarnošću, neovisno o tome jesu li pripadale Sovjetskom Savezu ili ne, je li ih do tada prekrivao „tvrđi“ ili „mekši“ dio „Željezne zavjese“, ili nije, i je li prijelaz iz socijalizma u kapitalizam ondje pratilo izbijanje ratova kao što se dogodilo Jugoslaviji — ili nije. Kao što kustosica Vukmir pojašnjava u svom kratkom uvodnom tekstu, u opsegu nevelikog katalogu izložbe malog formata (što je očit kontrast spram opsežnih knjižurina koje su pratile prethodne, posve drugačije postavljene „dekadske“ izložbe), bez obzira na razloge zbog kojih su devedesetih u istočnoeuropskim zemljama njihove/i građanke i građani proživljavali i dijelili kolektivne traume i zadobivali ožiljke, te na dubinu njihovih, većinom nezaliječenih rana, sam po sebi, na bilo koji način nasilan prebačaj iz jednog političkog sustava u drugi, ostavio je posljedice, ostavio je znatne ožiljke. Pritom se mnogi nisu trebali ni pomaknuti s mjesta da bi dospjeli u radikalno različite sustave, dok su se brojni drugi bome morali micati i nastaviti potucati posvuda da bi spasili svoje živote, i to ne samo od one najpogibelnije i najkrvavije ratne ugroze, već i ekonomske, demografske...

Nebojša Šerić Šoba, *Presidential Limo*, 1998 – 2020.

No, progresivna vizualna kultura i tada suvremena likovna umjetnost autorica i autora iz nabrojanih zemalja su u kontekstu izložbe 90e: *Ožiljci* prepoznate kao provodna nit i niz točaka povezivanja koje svojim sudionicima te pratiocima i danas mogu pomoći da iskustvo devedesetih iznova prožive na katarzičan način, da ga za sebe reflektiraju i interpretiraju te da, napokon, uvide kako je sličnosti između raznih ljudskih iskustava više nego razlika. Stoga, mada izložba i radovi tematiziraju nasilje, ratno i mirnodopsko, ekonomsko i političko, premda govore o privatizacijskoj pljački javnog vlasništva i resursa; nestabilnosti novonastalih, naoko demokratskih procesa; o prisilnim migracijama i etničkim čišćenjima, autoritarnim i autokratskim tendencijama vlasti koje su zamijenile jednopartijske i totalitarne režime, itd; rekao bih kako izložba nije ni defetistička ni mizantropska, nego je na određeni način pragmatična, realistično promišljajući naš današnji potencijal za suočavanje s negativnim nasljeđem devedesetih, ali i za poistovjećivanje i empatiju s nebrojenim ljudima koji i dalje žive njihove ishode. Na tom tragu, izložba nije namjeravala mapirati nikakvu svekoliku kulturu niti je težila skicirati ikakvu opću sliku o bilo čemu, već je između individualnih priča izabranih umjetnica i umjetnika uspostavljala nevidljive, no energijom prepoznavanja nabijene veze. Mogućnost njihovog razumijevanja bila je uvelike ponuđena posjetiteljima, kojima jest dan ulaz u sadržaj, dok je njegov kontekst, očito svjesnom odlukom kustosa, ostao neizravno prisutan u postavu, s radovima shvaćenim poput komada slagalice, što bi se trebala spojiti u disonantnu, no relevantnu sliku istočnoeuropskih devedesetih.

Tako su na izložbi bili prisutni poneki ikonični umjetnički radovi, što su svojom sugestivnošću i trajnošću odredili tadašnje vrijeme, poput *Tuga* (1992.-'93.) beogradske grupe Škart, kratkih i upečatljivih pjesama otisnutih na prijemčivo dizajniranim kartonima dimenzija samo 15 x 9 cm, koje su članovi grupe u malim nakladama od 50 do 200 primjeraka dijelili prolaznicima na gradskim ulicama, dok su takve javne akcije pratila čitanja pjesama na programima protumiloševićevskih radija B92 i Studio B, te fotografije njihove prijateljice Vesne Pavlović, pretvorene u plakate na „tajnim i javnim zidovima grada“, prema riječima kustosice Darke Radosavljević. Nastale na tragu

osuvremenjene i komunikativnije 'siromašne umjetnosti', *Tuge* su, kao i kasniji *Pomoćni kuponi za opstanak* (1997.-2000.), bile produkcijski namjerno skroman, ali emocijama dubinski prožet umjetnički rad, iskreni izraz radikalne empatije u jedno agresivno vrijeme, kada je suosjećanje, kao i bilo kakvo shvaćanje zajedništva osim nacionalističkog, prestalo biti na cijeni. Njima su Škart trasirali prepoznatljivi umjetnički postupak upotrebe medija teksta i crteža, tiska i dizajna, u javnoj izgradnji tzv. „arhitekture ljudskih odnosa“, kojoj su se ovi likovni umjetnici, pisci i dizajneri, formalnim obrazovanjem arhitekti, posvetili još na studiju, praktirajući oblikovanje umjetničkih poruka i predmeta kao točaka okupljanja ljudi i poticanja događaja kakvi su na njih imali emancipacijski učinak, što je možda najviše došlo do izražaja kasnijim glazbenim i književnim projektima koje su pokrenuli — programima čitanja i nakladništva *Pesničenje* te zborom *Horkeškart*.

Mada izložba i radovi tematiziraju nasilje, ratno i mirnodopsko, ekonomsko i političko te autoritarnim i autokratskim tendencijama vlasti koje su zamijenile jednopartijske i totalitarne režime, rekao bih kako izložba nije ni defetistička ni mizantropska, nego je na određeni način pragmatična

Isto jednostavno zamišljenu, no snažno izvedenu kolektivnu javnu akciju realizirala je 1999. u Sarajevu umjetnica Maja Bajević, zajedno s pet žena, izbjeglica s područja Srebrenice: Fazilom i Zlatijom Efendić, Hatidžom Verlašević, Munirom Mandžić i Amirom Tihčić, prilikom obnove zgrade Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine, znatno oštećene tijekom rata, kada su sve na zaštitnom platnu, razapetom na radnoj skeli, izvodile tradicionalna ukrasna tkanja i vezove, dok su muškarci, jasno, obavljali ruševnu zgradu. Rad *Women at Work* bio je predstavljen i dokumentiran videom na 3. godišnjoj izložbi SSCA Sarajevo — *Under Construction*, kustosice Dunje Blažević, te beskompromisno osvojio javni prostor grada koji se oporavljao od ratnih ožiljaka, istovremeno jasno postavljajući pitanja o jednakim građanskim i radnim pravima za žene i muškarce, na koja je tijekom razdoblja samoupravnog socijalizma bilo odgovoreno tek donekle i nedovoljno. S druge strane, sasvim individualni iskaz pobune protiv socijalnog raslojavanja i ponižavajućih uvjeta umjetničkog i većine drugih vrsti rada, kao i novog tržišnog nasilja nad ljudskošću, dao je Gyula Várnai svojim radom *Aura* iz 1994., kad je naprosto komade svoje stare odjeće zakucao na zid tako da se u prostoru između njih čita riječ „aura“, „jungovski“ pojam koji bi trebao podrazumijevati potencijal kreativne energije svakog čovjeka; ali sada, satiričnom inverzijom s melankoličnim tonom, postao je također i odraz nemogućnosti „novokomponovanih“ država devedesetih da, do dana današnjeg, ne postave sustav

koji bi mogao trajno progresivno podržavati i razvijati umjetnički rad, kao i rad uopće. U postavu izložbe, Várnaijevom radu je komplementarno također ikonično djelo *Gubitnica* (1997.), kratki video (1'30") estonske umjetnice Kai Kaljo, gdje ona paradoksalnim tekstom izražava svoju nezavidnu radnu i životnu poziciju, ustvrdivši da je svejedno jako sretna zbog stečene stvaralačke slobode, koja joj je kao umjetnici ipak najvažnija, što je popraćeno salvama smijeha sempliranog iz humorističnih TV-serija. Takva najjednostavnija, ali i najoporija moguća autoironija, čak i auto-sarkazam, govori sama za sebe. Veoma osobni obračun s političkim i kulturnim nasljeđem svoje zemlje devedesetih je ostvario tiranski umjetnik Alban Hajdinaj, koji je tad bio vrlo mladi autor (r. 1974.), kad je 21. 6. 2018., prvog dana ljeta, spalio sve kataloge svih svojih starijih izložbi što ih je posjedovao, te njihove ostatke i pepeo spremio u veliku staklenku, ironično se obraćajući Kazimiru Maljeviču, koji je slično savjetovao za svu umjetnost nastalu u Rusiji prije Oktobarske revolucije. Iz perspektive komunističke ideologije, devedesetih godina, dakako, došlo je do kontrarevolucije, no Hajdinaj je rijetko beskompromisnim činom razračunavanja sa svojom umjetničkom prošlošću, kao i kontekstom u kojem je postojala, izrazio ultimativnu skepsu prema svim političkim sustavima što su na nju neminovno, izravno ili neizravno, utjecali. Što bi se moglo reći i za sve preostale radove na izložbi — da ih je konglomerat međusobno suprotstavljenih političkih ideja i opasnih namjera u istočnoeuropskim zemljama devedesetih presudno odredio, kao i, uostalom, gotovo sve što se dešavalo, ali je takva umjetnost, usprkos svojim traumatskim, pa i tragičnim izvorštima, do danas preostala jedan od rijetkih, ako ne i jedini način transcendencije sumorne stvarnosti devedesetih. Dakako, i one suvremene, sada oko nas, koja je njena izravna nasljednica.

Pored samih umjetničkih radova, koji su — naravno, ne samo ovdje opisani — doista pomno odabrani te su bili međusobno pažljivo povezani i pozicionirani u prostoru riječkog MMSU, i iznimno kompetentnog postava projektiranog od strane arhitekta i umjetnika Tomislava Pavelića, najveća vrijednost izložbe *90e: Ožiljci* je njezin međunarodni karakter koji je, umjesto sve češćeg i sve suspektijeg novog upakiravanja umjetnosti bivše jugoslavenske i šire istočnoeuropske regije u okvire prihvatljive zapadnom (polu)svijetu umjetnosti i „društvu spektakla“, radije usmjeren na međusobno propitivanje obilježja i iskustva bližih i daljih susjeda, ubuduće neizbježno usmjerenih sve više jedni na druge, bez obzira pripadali Europskoj uniji i Schengenskom prostoru ili ne. Kao što povijest nije moguće izbrisati, ni onu reakcionarnu niti onu egalitarnu i emancipatorsku, tako ni interkulture i internacionalne veze nema smisla zatirati, nego su zajednička razmjena i refleksija realne i ostvarive opcije. Kako u svijetu umjetnosti, tako i drugdje. Pritom njegova relativna opskurnost spram akademski neobrazovanih građanki i građana može i treba biti prevladana ili barem ublažena, što su gradske i državne institucije obavezne činiti. Ujedno je to i glavni nedostatak izložbe *90e: Ožiljci* — što je izostankom jasnije, sustavnije i informativnije kontekstualizacije radova ulaz u njen sadržaj bio samo otkrinit, dok su posjetitelje trebala dočekati šire otvorena vrata. Usprkos tome, dobrodošao ogroman odmak od dosadašnjeg tretmana „dekadskih“ izložbenih paradigmi u muzejskim i galerijskim institucijama, neovisno o tome što *90e: Ožiljci* ni konceptualno ni produkcijski nemaju nikakve veze s izložbama navedenim u uvodnom dijelu teksta (ali se laički i medijski mogu lako dovesti u vezu zbog nazivom izražene, naizgled slične namjere), svakako je sjajna vijest.

MEĐUNARODNI FESTIVAL MALIH SCENA RIJEKA I NENAD ŠEGVIĆ (1936 – 2021)

NERAZDVOJNI U ŽIVOTU, A U SMRTI...?

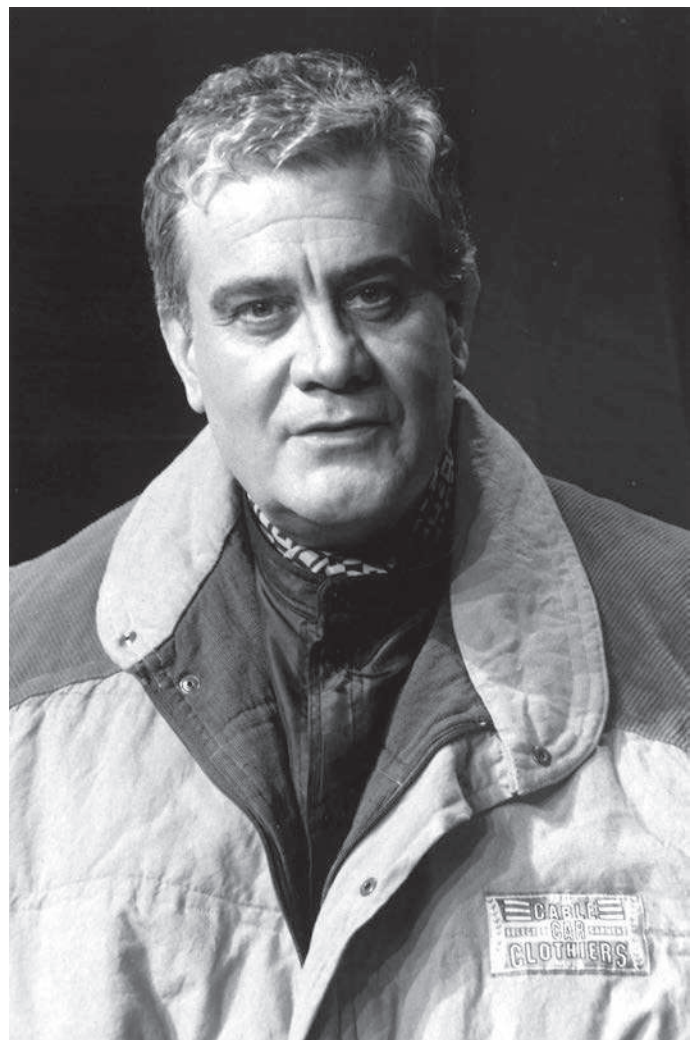
PIŠE: Igor Ružić

Nenad Šegvić, Splitsanin po rođenju, Beograđanin po glumačkom obrazovanju, Fiuman po izboru, postavio si je dva velika zadatka u životu. Prvi mu je dan samom činjenicom talenta, pa je bio glumac, i sve veći glumac, dok nije postao ravnateljem riječke Drame i ostao to deset godina. Njegov mandat poklopio se u velikom dijelu s onim što ljubitelji i poznavatelji kazališta u Rijeci i danas nazivaju zlatnim godinama tog kazališta

Pored svih ostalih gubitaka u ljudstvu, koje u posljednjih godinu i pol pripisujemo pandemiji manje zato što je to možda i istina, a više zato što nam je tako lakše prihvatiti ih, ima i onih s takozvane kulturne scene čiji odlazak nije „samo njihov“. Velikani su se tijekom ovih zatvorenih i otvorenih mjeseci odjavili, neki nažalost očekivano a neki i nažalost potpuno neočekivano, a među njima našao se i jedan zahvaljujući čijoj upornosti odlazak biološkog čovjeka može značiti i nestanak njegovog djela. Za razliku od velike većine drugih umjetnosti i umjetničkih praksi, gdje iza lika ostaju djela, u navodno najprolaznijoj od umjetnosti iza lika ostaju likovi koje je igrao, lica kojima je dao scenski život, ali u realnosti ostaje samo sjećanje, poneki snimak, pikseli koji ništa ne znače ili pak znače samo onome tko je uživo vidio i više i bolje od kamere, pa su pikseli samo mnemotehničko pomagalo, nikako i referenca. Takva je smrt glumica i glumaca, iz nje se ne izlazi retrospektivom i ne diže monografijom. Nažalost.

MEĐUNARODNI
FESTIVAL
MALIH SCENA
RIJEKA

INTERNATIONAL
SMALL SCENE
THEATRE FESTIVAL
RIJEKA

Nenad Šegvić (1936 – 2021)

Ima, međutim, i onih koji su svojim djelovanjem i ispred i iza, pa i iznad scene, stvorili sami sebi spomenik trajniji od mjedi. Među takvima je Nenad Šegvić, riječki glumac, ali nipošto i samo glumac, koji je preminuo u srpnju 2021. u 85. godini, prema vlastitoj želji u onoj vrsti tišine koju je mogao kontrolirati svojom i željom svoje obitelji. Ta vrsta odluke bila je, što tek sad postaje jasno onima koji možda nisu bili dovoljno blizu ili nisu razumjeli distancu koju je stvarao oko sebe a pogotovo ne sve razloge zbog kojih je to činio, u skladu s njegovim postulatima da se fama treba dizati oko onoga što je vrijedno: umjetnički rad, kvalitetna uloga i režija, činjenica da se uspjelo organizirati i financirati, doći i ugostiti, vidjeti i čuti, a ne sama činjenica postojanja. Ili prestanka postojanja. U ove posljednje dvije, ionako, čovjeka se malo (kad) što pita.

Ima onih ljudi koji su svojim djelovanjem i ispred i iza, pa i iznad scene, stvorili sami sebi spomenik trajniji od mjedi. Među takvima je Nenad Šegvić, riječki glumac, ali nipošto i samo glumac, koji je preminuo u srpnju 2021. u 85. godini

Nenad Šegvić, Splitsanin po rođenju, Beograđanin po glumačkom obrazovanju, Fiuman po izboru, postavio si je dva velika zadatka u životu. Prvi mu je dan samom činjenicom talenta, pa je bio glumac, i sve veći glumac, dok nije postao ravnatelj riječke Drame i ostao to deset godina. Njegov mandat poklopio se u velikom dijelu s onim što ljubitelji i poznavatelji kazališta u Rijeci i danas nazivaju zlatnim godinama tog kazališta, koje se upravo tada profiliralo te svojim repertoarnim izborima, kvalitetom izvedbe i umjetničkim dosezima na trenutke čak i nametnulo ostalim, nominalnim ili funkcionalnim pandanima ne samo u Hrvatskoj. Turbulentni kraj osamdesetih i u mnogočemu katastrofalni početak devedesetih Šegvić je bio prisiljen dočekati u nekoj vrsti sjene, u kojoj, pokazalo se, nije mirovao jer kao da je polako kovao plan za ono što će tek doći. Izvan tada još mu matične, iako možda i maćehinske kuće, uvijek i zgradom i gardom dominantnog Hrvatskog narodnog kazališta Ivana pl. Zajca u Rijeci, on je 1993. u Hrvatskom kulturnom domu na Sušaku osnovao HKD Teatar. Okupivši ekipu koja je htjela i mogla raditi i izvan kuće, a preko Rječine, što u Rijeci nije nimalo nesimbolično, čak i ako je u ovom slučaju ta simbolika malo izvrnuta, u i danas impozantnom modernističkom kompleksu Josipa Pičmana, stvorena je svojevrsna opozicija čija je uloga, uz poneke principijelne i neprincipijelne koalicije, davala ne samo živost nego i ponekad i jedinu pravu kulturnu zanimljivost Rijeke u posljednja tri desetljeća. Naime, ni godinu nakon prve premijere HKD

Teatra, a bila je to „Tko se boji Virginije Woolf?“ Edwarda Albeeja u režiji Larryja Zappije, Šegvić ostvaruje i sljedeće čudo.

Uzme li se, ili čak i ne, u obzir kontekst ne najbogatijeg, najvećeg ili najvažnijeg grada u državi koja se ionako ponosno smanjila da bi rasla, u doba ratne agresije i odgovora na nju te pripadajućeg financijskog kolapsa i u, za takve prilike, prilično nebitnom polju kao što je kultura, pojava Hrvatskog festivala malih scena 1994. zaista jest ravna čudu. Tada su postojali ili festivali koji su osnovani prije 1990., održavani na entuzijazmu i nasljeđu, ili pak oni novijeg datuma, važni i financirani i iz drugih razloga. U Rijeci to nitko nije očekivao, rijetki su se tome nadali, a samo poneki u to vjerovali, a među njima je, pored internog Šegvićevog kruga etabliranih glumaca koje je mogao navabiti iz „velike kuće“ i onih mlađih kojima je to bila među prvim prilikama za afirmaciju, i kazališni kritičar Dalibor Foretić, veličina koja nadilazi Rijeku ali joj se uvijek vraćala. Uz njih dvojicu kao pokretače i ključne zagovarače, u ekipi se našao i tada mladi redatelj Larry Zappia koji je ime izgradio upravo na vjernosti HKD-u, ali i na mogućnosti da u laboratorijskim uvjetima takvog rada pronađe i afirmira svoju poetiku.

Turbulentni kraj osamdesetih i u mnogočemu katastrofalni početak devedesetih Šegvić je bio prisiljen dočekati u nekoj vrsti sjene, u kojoj, pokazalo se, nije mirovao jer kao da je polako kovao plan za ono što će tek doći

U prvim godinama festival je, kako se kaže, rastao sa svojom publikom, zaista tražeći male ili manje predstave istinskog naboja i ekspresije nenačete nacionalnim kičem koji je tada prevladavao na većini domaćih pozornica, barem onih koje nisu i same osjetile dramatičnost ratnih stradanja. Ponekad citirana rečenica „Festival je osnovan da bismo ostali normalni u vrijeme ludila.“ jasno opisuje koliko takav „jalov“ posao ipak nije bio uzaludan, ali to potvrđuje već prva petoljetka u Foretićevoj selekciji s predstavama koje naizgled gotovo da ne mogu stajati na istom popisu i s njihovim autorima koji danas možda ne mogu ući u isti autobus, makar i bili cijepljeni. Tada su svi i sve zajedno ipak stvarali ono što će postati, ili što je već tada postajalo, jedno od najživljih i najvažnijih kazališnih događanja u Hrvatskoj, s regionalnim značajem koji nije samo eufemizam za bivšu državu, ili barem ne samo za tu posljednju bivšu državu na ovim prostorima.

Rijeka je sa svojom poviješću upravo idealni kontekstualni okvir za festival koji je zahvaćao preko granica, ali je ostajao mediteranski i europ-

ski, s tek ponekim udaljenijim iskorakom. Domaće i „domaće“ predstave spajale su se s talijanskim, mađarskim, češkim, slovačkim, austrijskim, ali i britanskim (točnije: škotskim), pa i poljskim i ruskim, ali oslonac je ipak bio na onome što se radilo od Ljubljane do Beograda i Sarajeva, ili od Trsta do Splita. Od velikih imena s malih predstava, polako se prelazilo na nova imena s malim, a kasnije i velikim predstavama, kojima su se onda pridružili i veliki s velikima, sve do produkcijskih vrhunaca festivala u koje ulaze i gostovanja svjetskih imena, onih već upisanih u kazališnu povijest prošlog, a pomalo i ovog stoljeća. Isprepletalo se u programu koji su nakon Foretića izbornički sastavljali Jasen Boko, Darko Lukić, Hrvoje Ivanković i Bojan Munjin, sve ono što je Rijekom protutnjalo, graničilo se i ratovalo na Rječini, gubilo glave za malo toplog mora ili za još jednu isplativu luku s jeftinom radnom snagom. Ali nije, od promjene imena 2000. i službeno, Međunarodni festival malih scena bio samo spoj šarolikih i ipak prepoznatljivih regionalnosti. Prvenstveno se ipak mislilo na pokazivanje onoga što u kazalištu vrijedi, što gleda ili je s rezultatom gledalo naprijed u smislu kazališne umjetnosti u svakom pojedinom njezinom aspektu: od teksta i režije, preko pristupa tijelu i govoru do tretmana glazbe i pozoričkog dizajna, o načinima obrade klasika da se i ne govori. Velikani su se s početnicima utrkivali za nagrade, publika je ponekad mislila svoje, okrugli stolovi su gorjeli i šutjeli, jednako zasluženo i nezasluženo, a izbornici se smjenjivali kako im je rasla i padala vrijednost u očima publike i kuloarskim ocjenama koje nisu nužno reflektirale i one službene. Ukratko, od malog, lokalnog festivala koji je gotovo nastao iz intimne potrebe da repertoar nacionalne kuće ili rad onih par vrsnih i upornih amatera koje Rijeka još ima ne bude jedini kazališni obzor riječke publike, kolokvijalizirane Male scene izrasle su u respektabilnu činjenicu, konkurenciju koju se nije dalo smesti ili zanijekati.

Pored sve otvorenosti programa, potrebno je ipak i naglasiti činjenicu da je upravo zahvaljujući Šegviću i njegovim vezama, ali i uvjerenosti da se i u vremenima kad se ludilo s pozornice spusti u zbilju upravo zbog nje i preko nje treba pokušati ostati malo manje ili barem samo kazališno lud, festival bio jedan od prvih koji je ne sporadično, nego sustavno radio na održavanju prvenstveno kazališnih, ali time i kulturnih veza između zaraćenih ili samo alijeniziranih susjeda. Slovenske predstave u njegovom programu bile su standard, bosanske iznimka koja potvrđuje pravilo, a srbijanske i crnogorske već unaprijed hit, kako za publiku tako i za takozvanu stručnu javnost, iako ne uvijek i za žiri u kojem su gotovo redovito bile viđenije figure boljeg života jugoslavenskog glumišta. S druge strane, „Male scene“ su, čuvajući urbanitet svojeg poslanja, ujedno ponekad i tonule u malograđanštinu podilaženja svojoj publici, ali i svojim afinitetima. Tako, na primjer na festivalu nikad nisu gostovala neka imena navodno tvrde avangarde, ili predstave koje bi zaista natjerale publiku da se izuje iz svojih cipela. Ako i jest bilo radikalnosti, ona se rijetko doticala publike, ako je pak bilo samopropitivanja, ono je najdalje došlo s „Aleksandrom Zec“ Olivera Frljića, ujedno i produkcijom HKD Teatra, ali do tada je najgora stvar koja se publici ovog festivala mogla dogoditi neudobnost pojedinog scenskog prostora ili činjenica inzistiranja na formatu male scene što je za posljedicu imalo i malo gledalište, zbog čega je jagma za ulaznicama počinjala još u zimskim mjesecima iako je festival kroz cijelo svoje trajanje zadržavao tradicionalni svibanjski termin. Taj nesklad nikad

nije razriješen, i gomila zainteresiranih znala je ostati pred vratima, što je festivalu s godinama sve većeg uspjeha davalo i auru elitizma. Vrhunac je pak iznevjeravanja „tvorničkih postavki“ bilo otvaranje slavljeničkog dvadesetog izdanja s gostovanjem predstave „Unterstadt“ u Zajcu i govorom tadašnje ministricke kulture, jer ništa od toga nije odgovaralo barem ostacima postulata Malih scena. To je, naravno ali istodobno i tek donekle razumljivo, vjerojatno bila cijena uspjeha koju je festival možda i morao platiti kako bi ostao ono što jest.

Od malog, lokalnog festivala koji je gotovo nastao iz intimne potrebe da repertoar nacionalne kuće ili rad onih par vrsnih i upornih amatera koje Rijeka još ima ne bude jedini kazališni obzor riječke publike, kolokvijalizirane Male scene izrasle su u respektabilnu činjenicu

Sve je te mijene, čak i kad više nije nastupao u produkcijama HKD Teatra, i kad je sve više ulazio u koprodukciju s riječkom „matičnom kućom“ jer su i u njoj počeli puhati drukčiji vjetrovi koji su doveli ne samo do promjena Zajčevog repertoara nego i do statusa Rijeke 2020., bez obzira kako to pandemijski završilo, Šegvić je podnio stoički. Kao što je na okruglim stolovima nakon predstava „samo sjedio“, kao da se ne želi nametati i kao da se upravo tom superiornom šutnjom ne nameće, kao što je „amenovao“ svaki izbornički prijedlog i kao što je i sam, sve do pandemijske cezure, fizički pratio gotovo sve što se događa po važnijim kazališnim adresama koje je i osobno i u funkciji osnivača i neupitnog autoriteta festivala pokrivao. U krajnjoj liniji, možda je i zaista želio da koliko on mijenja kazalište, toliko i kazalištu dopušta da mijenja njega. On više ne može reći koliko je u tome uspio, a kazalište je po definiciji svoje glav mehanizam, s mnogo različitih lica.

Ovo ipak nije nekrolog jednom čovjeku, a trebalo bi da ne bude ni nekrolog jednom festivalu. U današnjoj situaciji Rijeke, koja je u očekivanoj depresiji ipak nedočekanog EPK vala, jer je cijeli svijet stao kad je on tek trebao pokazati krijestu, ono što je najmanje trebalo Međunarodnom festivalu malih scena je odlazak Nenada Šegvića. Upravo zato, da bi se pokazalo kako kazalište ipak jest snažnije od života, pa posljedično i od smrti, neka ovo bude još jedan zagovor za budućnost festivala bez kojeg domaća kazališna scena, Rijeka ali ne i prvenstveno ili jedino Rijeka, ne bi bili to što jesu. I Rijeci, ali i onima koji možda nismo izravno njezini, i dalje treba razlog da ostanemo normalni.

O FILMU **SRBENKA** NEBOJŠE SLIJEPCHEVIĆA – SJENE ZAISTA I NIKAKVO SAŽALJENJE

SRBI KAO SJENE

PIŠE: Zoran Jovančević

Ako je zadatak filmskog redatelja kao i zadatak fotografa da hvata čiste trenutke istine o postojanju jedne individue, a nekada i da otkriva ono što ni ona sama ne zna o sebi, u tom slučaju je Nebojša Slijepčević itekako uspio filmski zabilježiti potrebne isječke stvarnosti. Oni se uvelike odnose na krupne kadrove djevojčice, na čijem se licu, posredstvom promjena koje ona proživljava, toliko toga životnog može iščitati

„Nema ičeg ljepšeg od zauzimanja za potlačene, istinska estetika je obrana slabih i oštećenih“

Gerhard Zwerenz

Djelo „Srbenka“ Nebojše Slijepčevića može se itekako promatrati kroz prizmu postojanja odnosno prisustva sjene i to na nekoliko različitih načina: Posredstvom eseja „Sjene zaista i nikakvo sažaljenje“ utjecajnog njemačkog redatelja Rainera Wenera Fassbindera; analizom projiciranja sjene na Drugoga odnosno asimetričnog Drugog u psihologijskom pojmovniku Carla Gustava Junga; pretvaranja građana srpske nacionalnosti u puke sjene od ljudi u najegzistencijalnijem smislu; te lociranošću u svijet sjenovitosti kao prostoru eskapizma od svakodnevnog surove realnosti.

U historiografiji filmskih, odnosno djela ostalih umjetnosti, postoje naravno i drugi radovi koji su se bavili problematikom života građana srpske nacionalnosti, kako snimljeni na području Hrvatske, tako i na regionalnom, odnosno svjetskom nivou. Stoga treba spomenuti sljedeće filmove: Dokumentarni film „Povratak“ (2008.) Sandre Grubić, Zorana Minića i Davora Konjikušića koji prati proces povratka izbjeglih i prognanih građana RH srpske nacionalnosti; „Hrvatski crnci“ (2012.) Miloša Vlasiavljevića koji govori o diskriminaciji građana srpske nacionalnosti u sferi zapošljavanja, odnosno ostvarivanja prava na rad na području Donjeg Lapca; film „Pravda“

(2015.) Nebojše Slijepčevića koji prati višegodišnju pravnu borbu građana srpske nacionalnosti u nastojanju finansijskog obeštećenja za imovinu uništenu na području Bjelovara i okolice, odnosno prostora daleko od ratnih zbivanja; filmsku minijaturu „Kuća“ (1996.) Andrijane Stojković, kojom se itekako efektno ilustrira život izbjeglih s ratnih područja koji u Srbiji žive u kolektivnom izbjegličkom smještaju; film „Nemam ti šta reć lijepo“ (2006.) Gorana Devića, u kojem autor filma pričajući priču o neriješenom ubojstvu iz 1991. godine djevojke Ljubice Solar, te o njezinoj majci koja sluti tko su ubojice njezine kćeri ali joj nitko ne može ili ne želi pomoći, ujedno priča priču o mračnoj strani grada Siska; također je neizostavan nagrađivani film „Tamo dolje“ (Unten/Down there, 2016.) autora Đorđa Čenića i Hermanna Peseckasa, u kojem Čenić priča o povijesti njegovih roditelja – gastarbajtera koji su doselili u Austriju sedamdesetih godina prošlog stoljeća iz Jugoslavije, odnosno mjesta Čenić pokraj Knina. U želji da što više otkrije svoju obiteljsku povijest, ali i višedesetljetnu povijest prostora Jugoslavije, on kreće na svojevrsno dokumentarno putovanje pokrivajući pričom život u Austriji i Jugoslaviji u vrijeme mira, a iza toga i građanskog rata i postratnog perioda.

Što se tiče igranih dugometražnih filmova treba spomenuti nagrađivani film „Tri ljetna dana“ (1997.) redateljice Mirjane Vukomanović koji govori o životu izbjeglica u Srbiji, odnosno degradaciji koju oni proživljavaju kao

Ljudske jedinke. Od hrvatskih filmova vjerojatno je najpoznatiji također nagrađivani film „Crnci“ (2009.) redateljskog dvojca Goran Dević i Zvonimir Jurić. Ne samo imenom, već i sadržajem filma „Crnci“, moguće je uspostaviti kontinuitet s filmovima crnog vala odnosno crnog talasa šezdesetih godina, pošto film „Crnci“ itekako govori o zločinima koje je u ratu činila zvanično pobjednička strana (u kontekstu filma „Crnci“ hrvatska strana), a samo djelo se po svojoj prilici referira na slučaj poznat u javnosti pod imenom „Garaža“.

Cjelokupno ljudsko postojanje Fassbinder i percipira i elaborira kao permanentan proces potčinjavanja jednog entiteta prema drugom, bilo to na intimnom nivou dvoje individua, ili pak cijelih društvenih slojeva, pripadnika određene boje kože, nacije i sličnog

Osim navedenih filmskih radova, prisutan je i veliki broj novinskih i televizijskih reportaža koje itekako govore o značajnim egzistencijalnim problemima građana srpske nacionalnosti, a što je takoreći nepojmljivo s obzirom da se to događa u 21. stoljeću.

Što se tiče filmova na globalnoj razini, film kojim je itekako ukazivano na planetarni problem egzodusa je djelo „Sol Zemlje“ (The Salt of the Earth, 2014.), njemačkog redatelja Wima Wendersa te Juliana Riberoa Salgadoa. Danim filmom Wenders i Salgado (inače sin fotografa čiji se rad tematizira) prate veliki dio umjetničkog opusa brazilskog fotografa Sebastiãoa Salgadoa. Kako se jedan od dijelova njegova opusa odnosi na egzoduse naroda, u okviru kojeg je prikazan i egzodus na području bivše Jugoslavije, odnosno s prostora Hrvatske 1995. godine, u filmu su itekako vidljive dojmive fotografije sveukupnog stradanja Srba u hrvatskoj akciji Oluja. I ovdje su fotografije njihove nesreće na nivou biblijskih slika ljudskog stradanja, a na jednoj od njih su sami ljudi upravo prikazani kao puke sjene odnosno siluete bez posjedovanja bilo kakvih individualnih osobina, nalik pojedinim filmovima Theoa Angelopoulosa, Miklósa Jancsóa ili sukladno eseju spomenutog Rainera Wenera Fassbindera – „Sjene zaista i nikakvo sažaljenje“.

Sjene zaista i nikakvo sažaljenje – Rainer Werner Fassbinder

Cjelokupno ljudsko postojanje Fassbinder i percipira i elaborira kao permanentan proces potčinjavanja jednog entiteta prema drugom, bilo to na

intimnom nivou dvoje individua, ili pak cijelih društvenih slojeva, pripadnika određene boje kože, nacije i sličnog.

Uslijed nedovoljno kritičkog pristupa egzistenciji odnosno esenciji ljudskih jedinki, Fassbinder ne biva ni najmanje zadovoljan postojećim univerzumom francuskog filmskog redatelja Claudea Chabrola. Zbog toga on navodi mnoge nedostatke, odnosno uočava devijacije koje kod jednog umjetnika ni u kojem slučaju ne bi smjele biti prisutne. Tako Rainer Werner Fassbinder u svom eseju između ostalog primjećuje sljedeće:

„Nekoliko nesređenih misli o filmovima Claudea Chabrola Chabrol se odlučio za laki put afirmativnog

S filmom „Skandal“ (Le Scandale) Chabrol ulazi u četvrti period svog stvaranja, na koji njegovo ime uopće i asociira. Svedeno na jedan zajednički nazivnik moglo bi se reći kako Chabrol od sada radi na tome da protrese građanske vrijednosti. Pitanje je samo da li ih protresa da bi ih prevladao ili da bi ih zadržao? Vjerujem da je ovo drugo točno...

Chabrol je bez pitanja, kako dokazuju njegovi kasniji filmovi, on je zagovornik braka. A brak je, na prvom mjestu, institucija koja podržava državu. Chabrol je protiv licemjerja u braku, protiv posjedničkih prohtjeva, umjesto da bude protiv braka. Sve je jeftino, to su osjećaji, a također i potrebe. Nijedno pitanje o stvarnim potrebama i stvarnim osjećajima. Nikakva naznaka da su potrebe, koje čovjek doživljava za sopstvene, ipak samo one koje čovjek za takve treba da smatra. Po sebi čini se da je sve u redu. Neredi, koji su nastali, kod Chabrola su iracionalni, ne prinudni, kao što oni u ovom društvenom sustavu činjenično jesu.

Projiciranje sjene je prisutno takoreći na svakodnevnom nivou javnog života političara odnosno građana ratom zahvaćenih prostora bivše Jugoslavije, a osobito na području Hrvatske i Srbije

A to je Chabrolova laž, laž koja onda gledatelju oduzima mogućnost da bajku u mislima prenese u svoju realnost. I čemu onda film? A da su takvi filmovi opasni jer zaglupljuju, obeshrabruju umjesto da ohrabruju, zatvaraju vidik umjesto da ga rasvjetljavaju? Ipak je to samo umjetnost, a što već umjetnost može poručiti? Ili možda...

Chabrolov pogled nije pogled istraživača insekata, kao što se često tvrdilo, već pogled djeteta koje drži izvjestan broj insekata u staklenom kavezu i naizmjenično čudeći se, plašeći ili radujući se, promatra čudne načine ponašanja svojih životinjica. Sasvim prema sopstvenom stanju, koje može da ovisi od dobrog ili lošeg sna, dobrog ili lošeg jela, mijenja svoje držanje prema životinjama. Njegov je stav, dakle, promjenljiv. Ne istražuje. Inače bi morao da nađe razloge za brutalnosti bića i da ih objasni. Izuzimajući to da

mora da postoji jedan broj životinja koje su manje šarene od drugih, manje dvobojne, ali u prevladavajućoj većini bezbojne životinje, koje stvaraju osnovu za postojanje lijepih životinja.

On razbija ljudima glavu i to u jednom obliku perfekcije, kojem čovjek može jedva da se suprotstavi. I to ga čini tako opasnim. Ovaj univerzum se slaže u sebi. Ali on nema ikakve veze sa životom onih koji te filmove financiraju kupovinom kino karte, i to se nigdje ne primjećuje osim u njegova dva filma – „Srne“ te „Raskid“. Oba filma, koja su kroz svoju zatvorenost opet u izvjesnoj mjeri otvorena, gdje ne smeta što se ne vide ljudi, već samo sjene.

Sjene zaista, koje imaju neki neshvatljiv sjaj. Sjene s kojima se dobro priča.“, Rujan 1975.

O prisustvu sjene i njezinom individualnom i kolektivnom projiciranju – Carl Gustav Jung

U klasičnoj psihoanalizi projekcija je obrambeni mehanizam kojim se pojedinac ili određena društvena skupina štiti na način da vlastite osobine, motive odnosno doživljaje, nastoji izmještati to jest pridavati drugim osobama to jest entitetima. Osim toga, projekcija se definira kao potiskivanje neprihvatljivih vlastitih impulsa i izražavanje neprijateljskog pristupa prema drugima, kod kojih prepoznamo te iste odlike.

Posljednjih tridesetak godina traje konzistentan i ekstremno mučan period za građane srpske nacionalnosti koji se u Hrvatskoj sreću s problemima razne etiologije

Do projiciranja sjene dolazi kada napuhani ego vlastitu iracionalnu sje-nu projicira na druge, a njih prepoznaje kao zlo. Kada se ta sjena projicira na cijeli jedan narod, dolazi do kolektivne sjene (kako to definira Jung), a obje sjene (individualna i kolektivna) bivaju strukturirane po identičnu principu.

Praktično gledano, projiciranje sjene je prisutno takoreći na svakodnevnom nivou javnog života političara odnosno građana ratom zahvaćenih prostora bivše Jugoslavije, a osobito na području Hrvatske i Srbije. Tako se ono najčešće pojavljuje u sljedećim oblicima: Mi smo za razliku od njih vodili obrambeni rat – I jedni i drugi su bili u borbenim djelovanjima u drugim bivšim republikama; Naša zemlja je doživjela postratnu mentalnu katarzu, dok njihova nije – I jedni i drugi nastoje da što više povećaju izvoz naoružanja trećim zemljama; Kakva bi to veća prava oni htjeli za njihovu naciju osim da budu nacionalna manjina – Naša nacija mora imati status konstitutivnog naroda u drugim državama; Napokon smo svoji na svome – Radno sposobno stanovništvo iseljeno u razvijeniije ekonomske zemlje je mjereno u stotinama tisuća; Naše društvo je visoko tolerantno – Ne volimo druge

nacije, seksualne i druge manjine, turiste druge boje kože, kao i emigrante. Te mnoge druge.

Očito je da je permanentno prisutno monolitno predstavljanje suprotnih strana u negativnom kontekstu, te ikakva namjera i sposobnost sofisticiranijeg sagledavanja sveukupnih događanja uopće i ne postoji. Međutim, proizašlo iz cjelokupnog tog socio ambijenta dolazi se do šireg fenomena, a to je uspostavljenost analogije između nepostojanja bilo kakvog nijansiranja u kontekstu interpretacije ratnih i postratnih zbivanja, s neprisuštvom ikakvog značajnijeg nijansiranja pri formiranju većine postojećih zakona. A koji itekako nisu kvalitetno napisani, i to je ono krucijalno obilježavajuće za dane države.

Biti pretvoren u puku ljudsku sjenu – O asimetričnoj sjeni u njemačkom ekspresionizmu te asimetričnom Drugom u hrvatskoj stvarnosti

Unatoč oficijelnoj pravnoj pretpostavci života baziranog na idealu ljudskih prava kao univerzalnoj ljudskoj vrijednosti, u hrvatskoj realnosti nažalost nešto takvo za određene socijalne skupine u praksi dosada ipak nije postojalo.

Posljednjih tridesetak godina traje konzistentan i ekstremno mučan period za građane srpske nacionalnosti koji se u Hrvatskoj sreću s problemima razne etiologije: u području povrata svoje privatne imovine, zasnivanja radnog odnosa odnosno ostvarivanja prava na rad osobito u području zapošljavanja u državnim službama, ostvarivanja prava na mirovinu, dobivanja i najosnovnije infrastrukture kao što su asfaltirane ceste, snabdijevanje električnom energijom ili vodom iz vodovoda, pravo na najminimalniji nivo građanske privatnosti, pravo na slobodu govora i mišljenja, pravo na slobodu vjeroispovijesti, pravo na glasanje na izborima bez izloženosti uvredama i prinudama izbora, pravo na adekvatnu zastupljenost u medijima u kojima je moguće čuti glas običnih ljudi, te raznim drugim sofisticiranijim društvenim pojavama koje naizgled nemaju ikakve veze sa segregacijom dotične nacije.

Iz navedenih razloga proticanjem vremena su pripadnici spomenute nacije ostali bez većine atributa građanski ravnopravnih jedinki, te ih je dugogodišnji teret života na egzistencijalnom rubu pretvorio – u puke sjene od ljudi.

Dok sjena u primjerice njemačkom ekspresionizmu predstavlja nešto krajnje komprimirano, destabilizirajuće, zlokobno i izvan mogućnosti kontrole, ovdje je riječ o značajno drukčijoj vrsti ljudske sjene. Nasuprot naglašenoj asimetriji između sjene i same osobe kojoj ona pripada, gdje sjena dobiva i dimenziju zasebnog dramskog lika, a također i odliku autonomne filmske scenografije posredstvom takozvanog dekora – sjene, ovdje sjena predstavlja nešto u potpunom nestajanju to jest gašenju, odnosno značajno oslabljenog energetskog naboja. Stoga itekako dolazi do izražaja tipologija Alfreda Hitchcocka, a koja se odnosi na postojanje *Slabog lika u jakoj situaciji*, to jest prisustvo lika koji je u najvećoj mjeri definiran cjelokupnom socijalnom konstelacijom u kojoj se nalazi, a koja mu je itekako nametnuta.

Događaj koji je i doslovno vizualno potvrdio pretvorenost ljudi srpske nacionalnosti u puke ljudske sjene je situacija do koje je došlo prilikom posljednje posjete (veljača 2018.) predsjednika Srbije Aleksandra Vučića Hrvatskoj, na jednom od za njega organiziranih dočeka.

Sva nesloboda i strah prisutnih ljudi u dvorani su u potpunosti došli do izražaja kada je određen broj ljudi odlučio da ne bude izložen svjetlu reflektora, već su radije ostali u tamnom dijelu prostorije, kako ih netko ne bi prepoznao u kasnijoj medijskoj reportaži o samu događaju. Time su prisutni ljudi koji su već dugi niz godina drastično obezvrjeđivani kao ljudska bića, dobili i doslovnu vizualizaciju, odnosno verifikaciju pretvaranja u puke *sjene*. Sjene, koje nemaju ikakva značajnija prava, sjene koje itko ne vidi i koje su uvelike zaboravljene, sjene koje su poništene kao ljudska bića te svedeni na nivo pukog fizičkog trajanja, i koje esencijalno, puno poimanje riječi *živjeti* – nažalost uopće ne poznaju.

Tjeskoba (strah) izjeda dušu – Lociranost u svijet sjenovitosti kao prostor eskapizma i umjetnosti

„Tjeskoba (strah) izjeda dušu“. Upravo je to originalno ime filma *Angst essen Seele auf* (1974.) Reinera Wenera Fassbindera, koji je na prostoru bivše Jugoslavije preveden i distribuiran kao „Svi drugi se zovu Ali“. Sam film govori o nemogućnosti realizacije potpunog ljubavnog odnosa između marokanskog četrdesetogodišnjeg gastarbajtera i dvadeset godina starije njemačke udovice, odnosno nizu društvenih prepreka koje moraju prebroditi.

Vjerojatno ne postoji adekvatniji opis stanja u kojem se nalazi djevojčica Nina (ali i mnogi drugi građani srpske nacionalnosti, koji se ne pojavljuju u filmu) nego upravo – tjeskoba izjeda dušu. Ničim izazvano i ničim opravdano, dvanaestogodišnja djevojčica je samo iz razloga pripadnosti drugoj naciji postala objekt vršnjačkog nasilja. Povike „Ninu na vrbe“ i razne druge izljeve nasilja morala je trpjeti od svojih školskih kolega. To je dovelo do njezine sve veće tendencije ka izoliranosti, odnosno svojevrsnog unutarnjeg egzila, u svrhu izbjegavanja potencijalno problematičnih susreta.

Ako je zadatak filmskog redatelja kao i zadatak fotografa da hvata čiste trenutke istine o postojanju jedne individue, a nekada i da otkriva ono što ni ona sama ne zna o sebi, u tom slučaju je Nebojša Slijepčević itekako uspio filmski zabilježiti potrebne isječke stvarnosti. Oni se uvelike odnose na krupne kadrove djevojčice, na čijem se licu, posredstvom promjena koje ona proživljava, toliko toga životnog može iščitati.

U filmu također biva i znakovita scena Ninine lociranosti u sjenovitu prostoru kazališta. Sjenovitost upravo predstavlja i mogućnost bijega, ulaženja u neke druge prostore i dimenzije, te se time poništavaju danosti jednog konkretnog prostora, odnosno determiniranost skućene ljudske realnosti u potpunosti nestaje. Time sjenovitost predstavlja viši nivo osjećajnosti, prostor nježnosti, nesputane igre, kreativnosti, ljubavi, odnosno sve ono i više od toga, što u stvari predstavlja sama umjetnost.

U filmu Elie Kazana *Tramvaj zvan čežnja* (*A Streetcar Named Desire*, 1951.) u jednom bitno drukčijem narativnom ključu, jedna od glavnih likova Blanche DuBois (koju glumi Vivien Leigh) nastojeći što više biti locirana u neosvijetljenom prostoru, konstatira nešto jako slično: „Ne želim realizam, želim magiju“.

Što se tiče spomenutog unutarnjeg egzila, granica između unutarnjeg i vanjskog egzila (egzila u drugu državu) je u stvari jako tanka, to jest unutarnji egzil često prethodi vanjskom. U vezi samog Olivera Frljića koji je redatelj kazališne predstave *Aleksandra Zec*, a o stvaranju koje film *Srbenka* u velikoj mjeri jest, treba reći da ako postoji kazališni redatelj koji se može smatrati

umjetnikom egzila, onda je to upravo Frljić. Sam on je itekako migrirao i mijenjao svoje profesionalne radne sredine, jer bi u suprotnu slučaju vjerojatno bio prisiljen mijenjati vlastito umjetničko odnosno moralno djelovanje, a što nipošto nije htio.

Osim četiri segmenta sjene posredstvom čega je analiziran film *Srbenka*, treba još ponešto reći o određenim stvarima.

Tako u raspravama glumačkog ansambla i redatelja treba ukazati na prisustvo permanentne borbe uspostavljanja poretka diskursa Michela Foucaulta. Također se film „Srbenka“ itekako bazira na internoj borbi za uspostavu dominantnog nositelja pogleda, jer tko je nositelj pogleda, upravo on ima privilegiju interpretacije stvarnosti. O danom fenomenu su naravno govorili slikar Velázquez, teoretičari filma Raymond Bellour, Laura Mulvey, ali i teoretičar fotografije i filma Allan Sekula.

Što se tiče same djece koja se spominju u filmu, a isto tako i pojavljuju, o nivou civilizacijskog razvoja jednog društva možda i najpreciznije govori način edukacije odnosno odgoja djece, to jest poželjno mentalno stanje u kojem ih se nastoji držati od njihovih najranijih godina. Također, ovdje itekako doživljava svoju afirmaciju i konstatacija Michaela Hanekea, da djeca uopće nisu toliko nevina stvorenja kako na prvi pogled djeluju.

U vezi prisustva dimenzije *transgeneracijskog* u filmu, ona je uočljiva u kontekstu dva aspekta: Prvi je vršnjačko nasilje, zvala se diskriminirana djevojčica Tatjana Dragičević, Nina Batinić, ili to bila u sadašnjosti neka nepoznata djevojčica. Ovdje itekako dolazi do izražaja dramsko pravilo *Mučite svoje likove*, s time da u igranom filmu to rade scenarist i redatelj, a u dokumentarnom filmu to nažalost radi sama stvarnost.

Drugi aspekt je prisustvo veoma sličnog, to jest takoreći identičnog načina elaboracije pitanja – Zašto radim predstavu/film o žrtvama zločina koje je uradio narod kojem pripadam? Dok Oliver Frljić konstatira da to mora uraditi dok je na prostoru Hrvatske, a kada bude u drugoj državi radit će predstavu o njihovim zločinima, nekih takoreći trideset godina ranije Lordan Zafranović u njegovu filmu „Testament/Zalazak stoljeća“ ima ovakve refleksije: „Zašto snimam ovog oronulog starca? Da bismo imali pravo da govorimo o zločinu tuđina, moramo najprije govoriti o onim zločinima koji su izašli iz vlastitog naroda“.

Što se tiče kazališne predstave „Aleksandra Zec“, koje nastajanje film „Srbenka“ i dokumentira, ona je u velikoj mjeri bazirana na principima melankolije, odnosno prizivanju izgubljenog objekta, odnosno djevojčice Aleksandre.

Govor u prvom licu i ovdje biva bitan dramski element filma, zbog čega ispovijedna nota mnogih aktera filma biva veoma naglašena. Inače, sama upotreba govora u prvom licu se koristi u vremenu kada dolazi do značajnih povijesnih diskontinuiteta, koji se pokušavaju premostiti pričama običnih ljudi, čije postojanje ni najmanje ne biva u okvirima dominantnog političkog diskursa. Količinom i osobne i opće tragedije koju spominju mnogi akteri filma, ovdje je i riječ o *filmu izgubljene postratne generacije*.

Hermetičnost prostora osoba koje u teatru pričaju o događanjima, itekako može biti tretirana kao alegorija hrvatske države koja je u potpunosti implodirala, dok istodobno izvan nje u drugim državama postoji jedan sasvim normalan život. To itekako dolazi do izričaja kada scene razgovora o hrvatskoj stvarnosti bivaju prekidane prikazom života na ulici, koji se odvija u potpunosti nesmetano i intenzivno.

Svojevrsni interludiji u filmu bivaju i glumačke vježbe infleksije, kada oni naštimavaju svoje glumačke rekvizite, bio to njihov glas, tijelo ili fizički izgled. Taj glumački ulazak u određenu ulogu itekako korespondira s temom njihova razgovora, a to je upravo socijalna mimikrija, odnosno mijenjanje određenih socijalnih uloga ljudi srpske nacionalnosti. Kako je Simo postao dodavanjem kvačice Šimo, ili druge slične pojave. A da su stvari interesno čvrsto zadane te da nema ikakvog bitnog društvenog mijenjanja, sve je to davno elaborirao Branimir Johnny Štulić stihovima pjesme „Teško vrijeme“ gdje kaže „Uloge su davno podijeljene i svak' ide svojim putem“.

Ipak treba i reći da predstava „Aleksandra Zec“, a posljedično tome i film „Srbenka“ pate od nečeg što se zove zloupotreba najnižeg zajedničkog nazivnika. Zbog toga se može steći dojam da je ubojstvo obitelji Zec izdvojen slučaj i da nečeg sličnog tome uopće nije bilo u Hrvatskoj. To nažalost uopće nije istina

Film „Srbenka“ pored mnogo toga eksplicitno rečenog, svojim podtekstom ukazuje i na to da su gradovi mjesta problematičnog civilizacijskog razvoja, bilo da se radi o Zagrebu, Rijeci, Sisku, ili nekim drugim geografskim lokalitetima. Time se djelo Nebojše Slijepčevića spaja s još jednim radom Olivera Frlića, a to je audio drama, odnosno performans „Šaptajuća povijest“, koja je izvorno napravljena za kazališnu predstavu „Rekvijem za Europu“, a kasnije reizvedena kao *homage* umjetničkom radu Mladena Stilinovića. Kao što se u filmu „Srbenka“, a u predstavi „Aleksandra Zec“, Slijeme prikazuje kao toponim egzekucije obitelji Zec, tako se „Šaptajuća povijest“ bavi mapiranjem Zagreba na način da govori nepoznatu, to jest prešućivanu povijest određenih lokaliteta u Zagrebu, koji se odnose na zločine za vrijeme NDH, ali i događanja 90-ih godina prošlog stoljeća, ideološki itekako međupovezuje. Sličnu stvar je naravno uradio Lordan Zafranović, također u filmu „Testament/Zalazak stoljeća“, ukazujući na postojanje jedne bitne, a nevidljive povijesti ovih prostora, kao i prostora drugih svjetskih država.

Treći rad koji se značajno nadovezuje na spomenuto je recentno urađeni film „Uvala“ odnosno izložba „Slana – Radikalni krajobraz“, autora Gorana Andlara, Davora Konjikušića i Nike Petković. Danim filmom itekako je urađena značajan ikonički obrat (*iconic turn*) pojma *uvala*, koja obično predstavlja – zavjetrinu odnosno ljudsku zaštićenost. U ovom slučaju uvala Slana postaje mjesto stradavanja na otoku Pagu, gdje su zatočenici koncentracijskog logora, i to prvog u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, umirali kao žrtve raznih vrsta torture.

Ipak treba i reći da predstava „Aleksandra Zec“, a posljedično tome i film „Srbenka“ pate od nečeg što se zove *zloupotreba najnižeg zajedničkog nazivnika*. Zbog toga se može steći dojam da je ubojstvo obitelji Zec izdvojen slučaj i da nečeg sličnog tome uopće nije bilo u Hrvatskoj. To nažalost uopće nije istina, već je dovoljno ukazati da je u Sisku koji je za vrijeme rata bio mjesto velikog broja egzekucije Srba, cijela jedna obitelj odnosno svih pet članova obitelji Vila ubijeno. Osim toga podaci dostupni u tjedniku „Nacional“ govore da se na prostoru Hrvatske 90-ih godina dogodilo oko 2000 ubojstava, a ostalo je narazjašnjeno njih čak 400. Među tih 400 žrtava prevladavale su one srpske nacionalnosti, a i da nisu prevladavale, počinitelji su itekako trebali biti pronađeni naravno.

Mi, izbjeglice Hannah Arendt, te o gastarbajterima, ausländerima, strancima i emigrantima

Kako završava film „Srbenka“, i da li uopće završava?! U posljednjim kadrovima filma, djevojčica Nina biva sve više udaljena od kamere, iza toga je na ulici više nije moguće precizno raspoznati, te finalno izlazi iz kadra krajnje nenaglašeno, završavajući u prostoru afilmskog. A afilmsko u filmologiji predstavlja sve ono što postoji u ljudskom opažanju izvan filma, a nije određeno da bude uključeno u strukturu filmskog djela, bilo to živo biće, predmet, pojava iz stvarnosti, događaj ili neki drugi sastavni element.

Danim dramaturškim postupkom redatelj Nebojša Slijepčević itekako daje jasnu poruku: Kao što djevojčica Nina nije više u režijskom planu da bude unutar strukture filmskog djela, ista se stvar dogodila i takoreći cjelokupnom srpskom stanovništvu, koje je stoljećima živjelo u Hrvatskoj ali ju je nepovratno napustilo te sada živi rasuto svud po svijetu, u nekim drugim državama, na nekim drugim kontinentima. Stoga njihovo nepristustvo biva iskazivo samo ne-reprezentacijom.

Međutim, ovdje ipak treba ukazati na proročanski tekst Hannah Arendt „Mi, izbjeglice“ koji je davno objasnio što će se događati s političkom budućnošću Europe, odnosno itekako nagovijestio uspostavljanje kontinuiteta raspada Europe i njezinih vrijednosti, odnosno njezinih pojedinih geografskih dijelova. Stoga, povijesno preseljenje Srba iz Hrvatske, te iza toga nedozvoljavanje ikakvog značajnijeg vraćanja ljudi i ostvarivanja njihovih prava, a sve to itekako poznato europskim centrima moći, biva u stvari samo puka prethodnica drugih događanja. Događanja kojima će nažalost veliki broj radno sposobnog i obrazovanog stanovništva hrvatske nacionalnosti, htjeli to ili ne, morati emigrirati iz Hrvatske iz ekonomskih i drugih razloga, u razne europske i svjetske države.

Sam dio teksta Hannah Arendt „Mi, izbjeglice“ koji nedvosmisleno objašnjava buduću tok događanja, glasi upravo ovako: „Za njih povijest više nije zatvorena knjiga i politika više nije privilegija ne-Židova. Oni znaju da stavljanje židovskog naroda izvan zakona znači stavljanje izvan zakona većine europskih nacija. Izbjeglice koje su primorane da idu iz jedne zemlje u drugu samo su prethodnici svojih naroda – ukoliko sačuvaju svoj identitet. Prvi put povijest Židova ne stoji zasebno, već je povezana s poviješću drugih naroda. Zajedništvo europskih naroda se raspalo onoga časa kada su dozvolili, i zato što su dozvolili, da najslabiji među njima bude isključen i progonjen“. („The Menorah Journal“, 1943.)

Summa summarum – rekvijem za Europu i ništa više, kao što je nebrojen broj puta već i rečeno!

ИГОР МАРОЈЕВИЋ: „ОСТАЦИ СВЕТА“, ДЕРЕТА, БЕОГРАД 2020.

О БЕСТИЈАЛНОСТИ ВЕКА ИЗА НАС

пише Младен Весковић

У „Остацима света“ централну тематску и структуралну позицију има приповедање о усташком логору у Јасеновцу и без обзира што је Маројевић приповедач примарно урбаног сензибилитета, долазак до најтрауматичније тачке српске историје XX века управо је због тога добило посебну уметничку уверљивост

Чињеница да је недавно добио награду „Меша Селимовић“, додатно је скренула пажњу на роман „Остаци света“ Игора Маројевића, јер је реч о делу које свакако завређује пажњу широког круга читалаца. Важна тема и начин на који је литерарно интерпретирана добар су пример како велике историјске приче могу бити испричане на начин саобразан нашем времену.

Али пођимо редом. Након доминације постмодерне у српској књижевности током последње две деценије XX века, у прве две деценије XXI века нови реализам је постао доминантан начин писања, али, претежно, уз избегавање идејног/идеолошког ангажмана, што је била реакција на вишедеценијски идеолошки диктат из социјалистичког периода. Садржај примарно бива усмерен на демитологизацију свакодневице и симулакрума који прожимају друштва XXI века. Проза Игора Маројевића је у том смислу парадигматична. И у романима и у збиркама прича он је на неореалистички начин тематски обрађивао три географска простора: Београд, Боку Которску и Шпанију. Иако се првенствено бавио свакодневицом у доба санкција и НАТО бомбардовања Србије и Црне Горе и касније, у његовој прози промањали су се делови наше новије историје. То је постало видљиво и посебно структурално важно у његовом роману „Жега“ (2004), у којем је постулирао

модерну литерарну слику прошлости. У том роману ће приповедати о Црној Гори у годинама одмах након Првог светског рата (Божићна побуна из 1919. године и њени рефлeksi), што је епоха која није имала много уметничких интерпретација до тада. У свему што је до тада писао Маројевић се трудио да буде далеко од било каквих дневнополитичких ангажмана, тако да је у овом роману направио изузетак искорачивши у поље историјског. Међутим, начином на који је ово дело написано (више временских планова у приповедању, више перспектива ликова, кондензован језик итд.) оно је било упућено високософистицираном читаоцу, тако да није било могуће изводити конотације његовог значења без озбиљније естетске анализе. (Један од важних јунака „Жега“ биће Томан Кажих, док је један од важних јунака „Остатака света“ Мојаш Кажих, а обојицу – нимало случајно, правећи симболички лук – аутор рођењем смешта у исто место Брезовик поред Никшића.) Потом ће у роману „Шнит“ (2007) причу о љубавном троуглу у целини сместити у Земун током трајања Другог светског рата. Затим ће у роману „Мајчина рука“ (2011) приповедати о готово истој историјској епохи, али сада кроз призму судбине немачког становништва у Југославији после Другог светског рата (1944-48).

Отуда није изненађење Маројевићев долазак до теме Шпанског

грађанског рата, јасеновачког логора, Зиданог Моста, Блајбурга, Сребренице и, у позадини, НАТО бомбардовања Србије и Црне Горе 1999. године. У „Остацима света“ централну тематску и структуралну позицију има приповедање о усташком логору у Јасеновцу и без обзира што је Маројевић приповедач примарно урбаног сензибилитета, долазак до најтрауматичније тачке српске историје XX века управо је због тога добило посебну уметничку уверљивост, јер његово писање није било примарно вођено ванлитерарним мотивима, већ пре свега жељом да се исприча упечатљива прича о неким од најтрагичнијих догађаја у веку иза нас на Балкану.

Као и у највећем броју других проза Игора Маројевића, његов главни приповедач у роману, Мартин Инић, је аутсајдер и таква његова позиција утиче на тон приповедања у целини, јер аутор не жели да хвата епоху/догађај у целини, већ његов фрагмент, део догађаја који је доступан појединцу, такозваном малом човеку. Отуда можемо рећи да овај роман чине мале историје великих трагедија епохе о којој говори.

**И у романима и у збиркама
прича Игор Маројевић је на
неореалистички начин тематски
обрађивао три географска
простора: Београд, Боку Которску
и Шпанију**

Роман има прстенасту конструкцију приповедања. Почиње на Новом Београду у време НАТО бомбардовања Србије и Црне Горе, у пролеће 1999. године, када се главни јунак упознаје са психотерапеутом Бошком Чипељом, код којег одлази на неколико сеанси. Испоставиће се да колико сеансе помажу Инићу, толико користе и Чипељу, те тако њих двојица стварају однос специфичног пријатељства и међусобне користи. Бошков отац је Шпанац, а мајка црногорско-хрватског порекла, па то његову егзистенцијалну перспективу чини двоструком. Њих двојица заједно посећују Бошковог пацијента у Сребреници (Бошњака Вахида) и тако добијамо прву исповест у роману – виђење грађанског рата у Босни и Херцеговини. Сукоба који ће заједно са ратом на Косову и Метохији затворити ратни XX век у Европи. Перспектива личног и породичног страдања везаног за Сребреницу биће први прстен приповедања о бестијалности века иза нас. Без идеологизовања и релативизација Вахид прича о тешко изрецивој дубини бола због изгубљеног детета.

Изводећи нас из овога прстена приче, јунаци одлазе у Црну Гору, најпре у Брезовик крај Никшића (одакле је Инићев отац), а потом у Бар у којем тада живе и Бошкова и Мартинова мајка. Тако

почиње други прстен приповедања: Нада, Бошкова мајка, почеће да прича о Шпанском грађанском рату у којем је учествовала као напредна југословенска омладинка. Тако је током боравка у Мадриду упознала Лукаса Ћипеља, будућег Бошковог (односно, на шпанском, Боскеовог) оца. Тада ће се први пут у животу упознати са силином насиља грађанског рата. Посебно мучан утисак на њу оставиће дивљање Франкових мароканских легионара („да нисам упознала усташе, помислила бих да су марокански *legionários* најкрволочнија војска...), којима је део обећаног ратног плена било и силовање заточених жена. (Историјски извори кажу да је генерал Ханс фон Функ, један од неколико високо рангираних немачких официра присутних у Франковим трупама, рекао после једног њиховог масакра да је он војник који је навикао на битке, који се борио у Француској током Првог светског рата, али да никада није видео такву бруталност и жестину као ону с којом су афричке експедиционе снаге спроводиле своје операције. Зато је саветовао Берлину да не шаље немачке редовне трупе у Шпанију, јер би услед таквог дивљања немачки војници постали деморализовани.) Та врста посебног ратног понижавања и мучења жена биће споменута, заправо подцртана и у Вахидовом извештају о Сребреници, као и у исповестима логорашица из Јасеновца, али и у сећању на партизански осветнички пир на Кочевском рогу на самом крају Другог светског рата.

**У свему што је до тада писао
Маројевић се трудио да
буде далеко од било каквих
дневнополитичких ангажмана,
тако да је у овом роману
направио изузетак искорачивши
у поље историјског**

Лично Надино искуство са франкистима, али и са совјетским инструкторима („тешком муком сам се одбранила од похотног Рује, проклет био!“) и различитим структурама републиканских војника, дају ванредно занимљиву слику комплексности Шпанског грађанског рата у којем ниједна од зараћених страна није поштеђена критичког осврта. На пример, попут никада решене енигме убиства у опкољеном Мадриду новембра 1936. популарног анархисте Бонавентуре Дурутија за које се по инерцији оптужују франкисти, а заправо је он лако могао бити жртва и совјетских официра. И док смо деценијама имали црно-белу историјску слику овога сукоба који је свет увео у Други светски рат и који су југословенски историчари описивали искључиво из своје идеолошко-прагматичке (комунистичке) перспективе, сада добијамо разуђенију наративну слику сукоба у којем, као и у сваком рату, грађанском поготово, заиста није било невиних.

Када се Нада врати у Југославију, њени другови комунисти ће њу и њеног будућег мужа Лукаса сумњичити и кривити што су се живи вратили из Шпаније, јер, по њиховом суду, само мртви могу бити јунаци револуције (или Надиним речима: „...успела сам да пропустим непоновљиву прилику да мој живот буде узидан у мит комунистичке идеје и партије...“). Међутим, свет ће досегнути невиђене мрачне дубине недуго потом, када почне Други светски рат. И тако почиње трећи прстен приповедања. Надин отац, др Драшко Марковић, пореклом из Црне Горе, после Првог светског рата започео лекарску каријеру у Загребу, где се ускоро и жени девојком из старе и угледне градске породице („њени Магдићи су од четрнаестог столећа у Загребу“). С обзиром да је успешан и угледан дерматовенеролог ни усташе га након преузимања власти неће дирати неко време (иако знају за његову националну, а ћеркину идеолошку припадност), зато што ће многе од њих успешно лечити од полних болести: „Драшко не да није обележен нити пресељен, него је и награђен: укључен као хонорарни сарадник Лиечничког повереништва за Усташку војницу за лечење ендемског сифилиса међу босанским усташама“. Међутим, када његова ћерка Нада одбије удварање високог усташког официра Анте Мошкова („био је он најобичнији сифилистички, промискуитетни усташа!“), убрзо ће се, као вид његове освете, у логору Јасеновац наћи и доктор и његова ћерка.

**Поред тако очигледних
огромних размера злочина
који се ту догодио, овај логор
је врло мало дотицан у српској
и другим јужнословенским
књижевностима након Другог
светског рата**

И тако долазимо до централног прстена романа, до срца таме, најмрачније тачке историје Балкана, истинског пандемонијума – усташког логора у Јасеновцу. И поред тако очигледних огромних размера злочина који се ту догодио, овај логор је врло мало дотицан у српској и другим јужнословенским књижевностима након Другог светског рата. Да ли због унутрашњих баријера или тешкоће проналажења адекватног уметнички валидног израза, тек тема је била на маргинама деценијама. Наши писци попут Ђорђа Лебовића (у драми „Небески одред“ и роману „Semper idem“), Александра Тишме (у роману „Капо“ или „Књига о Бламу“) и Данила Киша (у

роману „Пешчаник“ и књизи „Голи живот“), придружили су се неким од својих дела кругу аутора који чине Примо Леви, Ели Визел, Имре Кертес или Борис Пахор, односно тзв. *логорашкој књижевности* и покушају хватања укоштац са темом холокауста. Међутим, тема логора смрти на Балкану остаће готово необрађена до 90-их година прошлог века када Давид Албахари у романима „Мамац“ и „Геџ и Мајер“ тематизује усташки терор, логор Старо сајмиште и страстиште у Јајинцима. На овај низ се надовезује централни прстен приче романа „Остаци света“.

Поред тога што ће несумњиво главна јунакиња романа, Нада, у тренутку почињања новог, модерног рата (за који ће рећи да изледа као лимунада у односу на њен рат: „Рат је... кад за два-три дана шпанско-мароканска војна руља побије готово четвртину становништва једног бившег левичарског градића у Естрамадури...“)¹ изнети слушаоцима своју исповест о боравку у Јасеновцу који је мера ужаса и слика пакла на земљи, она ће паралелно са тиме дати и слику ратног Загреба и галерију ликова усташких руководиљаца који су на неки од начина били повезани са логором. Пуковник Анте Мошков је први од њих, добро изабран и описан лик човека који је рођен у Шпиљарима код Котора, заручник ћерке поглавника Анте Павелића, Вишње. (Пред крај живота Вишња – умрла је 2015. године – ће новинару шпанског листа El País Semanal, Паблу де Љану, рећи: „Јасеновац је потпуно претјеривање. То је био радни камп где је било сиромаштва, али имали су докторе, своје лидере, све што су жељели. То није био Аушвиц, разумијете? Тамо су сви били живи и добро.“ Објављено 3.4.2020. године, <https://english.elpais.com/archive/2020-04-03/>.) Суетни и промискуитетни бонвиван навикнут да узима све што жели, Надино одбијање његовог удварања доживеће као разлог за освету због које ће је послати у јасеновачки логор. (Јунакиња романа Давида Гросмана „Живот се са мном много поиграо“, старица Вера, ће рећи: „Рат на Балкану има друкчију логику. Рат на Балкану је првенствено казна. Овде кажњавамо.“) Надин муж, Лукас Ћипељ, вијаће Мошкова да би осветио жену и тако ће маја 1945. стићи и до Зиданог Моста где ће на заробљеним усташама искалити свој бес, с обзиром да је Мошков успешно побегао. У самом логору Нада ће преживљавати глад, болести, прљавштину, стална силовања и тежак физички рад. Ту ће привући пажњу Вилима Петрача (фикционални лик), неуспешног писца чије експресионистичке радове нико није разумео и који је „због писања дегенерисане поезије казнено послан у Јасеновац“ где треба да ножем покаже праву припадност усташкој идеји. Његово деловање и размишљање, вођење естетизованих дневничких бележака, види се као гротескни манифест усташког експресионизма у којем су убијање и клање делови уметничко-научног експеримента у којем, наравно, жртве нису нимало битне. Пред читаоцем се помаља потпуна помраченост ума, јер једино тако се Јасеновац могао десити. И свако давање смисла, попут објашњења да су масовна дневна

¹ Нада мисли на масакр у граду Бадахозу, у провинцији Естрамадура. Масакр се догодио у данима након битке за Бадахоз у Шпанском грађанском рату. Ни данас се не зна тачан број

погинулих и процене се крећу од 500 до 4.000 цивила и војника шпанске републичке војске које су убиле националистичке снаге након заузимања овог града 14. августа 1936. године.

убијања вршена зато што у логору није било довољно места за толики број затвореника, ту не може бити ништа друго него бласфемija. У галерији ликова наћи ће се још једна историјска личност – фрањевац Мирослав Филиповић-Мајсторовић. Он је комбинација религијског фанатика са екстремистичком политичком идеологијом усташа, који ће 1942. године одлуком Ватикана бити искључен из Цркве. Али га то није спречило да у тзв. „јавним наступима“ убија заточенике у својеврсним мистичним квазиритуалима. Један од преживелих логораша, Егон Бергер², описује Мајсторовића обученог у елегантно одело, нашминканог и напудерисаног, са зеленим ловачким шеширом на глави док са насладом посматра своје жртве. Он је отелотворење опаке психопатологије за коју је клање људи било вид самоостваривања.

Приповедач је пажљиво индивидуализовао свакога од њих: Петрача, Лубурића, Мошкова, Мајсторовића, индиректно Анту Павелића и Милета Будака као „писце“ у којима се свима види оперетска баналност примитивног зла које је желело да себе прикаже као узвишено послање

У свескама Вилима Петрача (које крије од усташке сабраће, али их даје на чување Нади коју истовремено зоставља, силује и чува) видећемо тако макабрстички гротескну галерију („Гротеска је једина пилула уз коју је могуће испити чашу крви.“ каже Вајо из Сребренице) патолошки изобличених умова који су господарили усташким логором смрти, као и, вероватно, свим таквим логорима на свету. Приповедач је пажљиво индивидуализовао свакога од њих: Петрача, Лубурића, Мошкова, Мајсторовића, индиректно Анту Павелића и Милета Будака као „писце“ у којима се свима види оперетска баналност примитивног зла које је желело да себе прикаже као узвишено послање, упркос материјалним чињеницама које су говориле супротно. Па ће тако Нада током једног од бескрајних силовања приметити детаљ који говори више од есеја о психологији злочинаца: „...њихове раскопчане фалш униформе, јефтине копије есесовки од понајгорег црног штофа, на којем се лако опажа свака промена попут крви, ўши, нанесене мрве блата или брашна, или власи косе силоване жене...“. Видимо тако да уместо одвише естетизованог израза, Маројевић доноси хладан опис свакодневних страдања јасеновачких логорашица и логораша, готово документаристичко приповедање о глади, болести, систематским силовањима („И онда се

сетих свих који су ме тамо имали... Шест... Можда седам их је било... Била сам неутешна... Понекад сам то и сад... Увек сам неутешна... Заувек.“ казаће Нада), насиљу, смрти и зверским, садистичким убиствима кроз које открива мрачну целину света, односно другог света – света чистог зла. Оног света чије су контуре наслутили почетком 20. века Франц Кафка и Џорџ Орвел и који се две-три деценије потом у потпуности материјализовао.

Надина исповест која покрива Шпанију, Јасеновац и Зидани Мост подцртаће као мало које књижевно дело у српској књижевности фигуру жене као највеће жртве XX века – јер од Франкових мароканских легионара, до усташа, али и партизана, сви жене силују и убијају их без много двоумљења, иако је по правилу реч о људским бићима која нису у могућности да им пруже отпор или угрозе зликовце ни на који начин. А све, наводно, у име великих идеја и тоталитарних идеологија. Имајући све то у виду, чини се да се Игор Маројевић руководио чињеницом да тзв. *логорска књижевност* није само облик сведочанства, већ да она треба да буде и облик одавања поште страдалима. Јер, сетићемо се речи Имре Кертеса (који је као дечак прошао логоре Аушвиц и Бухенвалд) да је Спилбергов филм „Шиндлерова листа“ фалсификат, јер прича о холокаусту није прича о преживљавању, већ прича о помору, с обзиром да је број преживелих Јевреја миноран у односу на број убијених. Да је прича о убијенима прича о истинском злу. Верујем да се управо зато Маројевић у свом роману није превише удаљавао од чињеница, јер је и број преживелих јасеновачких логораша миноран у односу на број оних који су тамо убијени. Идеологијама које су до тога довеле писац се није бавио есејистички, већ је пустио да судбине његових јунакиња и јунака сведочи о њима. Као што је и злочинце персонализовао, не обезличујући их кроз збирне квалификације, већ их је конкретизовао као најбољи начин показивања баналности зла. Тако ће Нада описујући Вилима Петрача рећи: „...што је њега, као дотепанца из Подрута крај Новог Марофа, она као рођена *пургерка* стално одбијала, док ја нисам била у прилици да га одбијем... (...) почео је да се жали да је посве несхваћен, и као писац, и као кољач.“ У оваквој антиидеологичности која открива корен зла а не само његову појавност, аутор је и овога пута био доследан, као и у својим ранијим књигама, и зато је створио дело које није никакав литерарни исказ „за“ или „против“, већ уметничко дело које на врло скрупулозан естетски и етички начин интерпретира најтрауматичнију тачку новије српске историје, не игра на „карту“ ванкњижевних елемената којима би се у засенак бацила судбина поједница којом, најзад, у историји све почиње и завршава се и зато не оставља простор за читавања која би сећање на жртве и злочинце релативизовала. Већ нас нештедимиче суочава са злом које је неспутано дивљало годинама. И тим чином Маројевић је надишао сваку литерарну моду и самосврховиту игру и ушао у круг аутора чија дела покушавају да одгонетну најтежа отворена питања из века иза нас, али и онога у којем живимо.

² Егон Бергер (Нова Градишка, 1912 - Загреб, 26. 4. 1988), хрватски Јеврејин, југословенски партизан, преживели логораш из Јасеновца и аутор књиге „44 мјесеца у Јасеновцу“.

НАТАША МАТАУШИЋ: **ДИЈАНА БУДИСАВЉЕВИЋ, ПРЕШУБЕНА ХЕРОИНА ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА (ПРОФИЛ, ЗАГРЕБ, 2020.)**

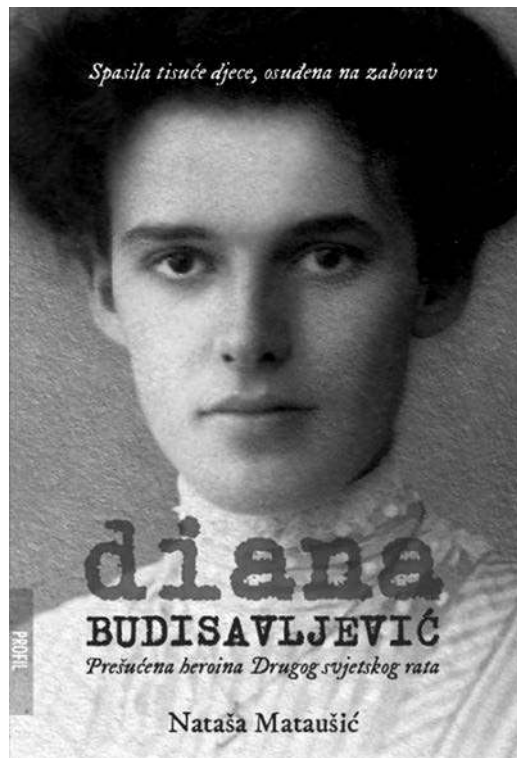
ПОТПУНА ИСТИНА

пише: **Славица Гароња**

Ово дело и по обиму, али и по суштинском циљу – тежњи ка свеобухватној истини о Дијаниној Акцији, по бројности истражених архива и донетих нових података, далеко превазилази све до сада написане књиге о Дијани Будисављевић

Није случајно, да посвета на почетку обимне монографије Наташе Матаушић о Дијани Будисављевић¹, носи једну универзалну поруку: „Ову књигу посвећујем свим женама и мајкама свијета...“ уз именоване важних имена из свог окружења, али и ове сторије, да би је завршила, такође важном поруком свом потомству (синовима) учећи их: „*да се људи разликују једино по доброти срца.*“ Уколико се овом, а мора се на почетку одмах нагласити – најстудиознијем и најзамашнијем истраживању до сада о Акцији Дијане Будисављевић током Другог светског рата у НДХ, дода као мото истакнут и цитат из Дијаниног Дневника: „*А свако је /дијете/ имало мајку која је за њим горко плакала, имало је свој дом, своју одјећу, а сад је трпано голо у масовну гробницу. Ношено девет мјесеци, у болу рођено, с одушевљењем поздрављено, с љубављу његовано и одгајано, а онда – Хитлер треба раднике, доведите жене, а одузмите им дјецу, пустите их да пропадну; каква неизмјерна туга, каква бол...*“ (Стара Градишка, 10. септембар 1942), онда се у доброј мери могу оцртати координате овог волуминозног дела (ово је ауторкина прерађена докторска дисертација на којој је радила више од десет година и коју је одбранила почетком 2020. године).

Ово дело и по обиму, али и по суштинском циљу – тежњи ка свеобухватној истини о Дијаниној Акцији, по бројности истражених архива и донетих нових података, далеко превазилази све до сада (такође, у најбољој намери) написане књиге о Дијани Будисављевић (како монографске, тако и фикцијске: од књиге Бошка Ломовића, 2013,

Данице Каће Ђоловић (2019), све до Вилхелма Куеса (*Дијанина листа*, 2017) или *Аустријанке* Зорана Милекића (2020).

Сем што је реч о научно изузетно темељној књизи, где је свака чињеница подупрta фуснотама (и прворазредним документима), њу краси и једна посебна, истраживачка страст, у тој тежњи за *потпуном истином* – где се сва поглавља читају попут узбудљивог романа, повремено и трилера, из чега израста једна мало позната а велика прича из Другог светског рата, универзалних димензија, која се као таква тек сада у пуној мери приказује читаоцу. Сем што је истражила корене породице Обексер из Инсбрука у Аустрији, из које Дијана потиче, као и њен животни пут до почетка Другог светског рата у Загребу, као и врло интересантан историјат знамените српско-личке породице Будисављевић (претке њеног мужа Јулија, чувеног хирурга загребачког Медицинског факултета), нарочиту методолошку врлину представља сјајно представљен контекст настанка самог Дијаниног Дневника. Уклопљен по поглављима са широм сликом догађаја (од успостављања усташке власти и оснивања Независне Државе Хрватске), пажљиво пропраћен истраженом мрежом стварних околности и прилика, као и грађанског окружења из кога ће настати и круг Дијаниних верних сарадника, где се у јединственој моралној дилеми – чути за логоре и злочине и правити се као да не постоје, или предузети нешто – израста истински морално блистави и повремено херојски лик ове жене из највиших грађанских кругова ондашњег Загреба, пред злом којем још ни она није сагледавала обим, а ни меру свог (будућег) ангажмана.

Веома прецизна и исцрпна, рекли бисмо, микрохируршки

¹ Nataša Mataušić, *Dijana Budisavljević: prešućena heroína Drugog svjetskog rata*, Laguna, Beograd, 2021. godine.

истраживања – тек овим делом приказују све размере трагедије и судбина неколико хиљада српске деце, чији се идентитет, као уосталом и име српског народа на свакој страници ове књиге именују, као жртва које је ИСКЉУЧИВО спасавала Акција Дијане Будисављевић, не само као најмногбројније, него и најугроженије нације на територији НДХ, а за које није постојала никаква организација помоћи (за разлику од јеврејског удружења у Загребу). Стављајући у шири контекст све догађаје, нарочито из прве две ратне године (1941. и 1942. чију кулминацију представља офанзива на Козару), веома важне не само за разумевање контекста догађаја, већ и за данашње младе нараштаје, Наташа Матаушић је исписала прави уџбеник историје, чије би, рецимо, поглавље о оснивању Независне Државе Хрватске (са прецизно наведеним њеним расистичким законима и геноцидним планом истребљења Срба и уопште, православља на тлу Хрватске) могло бити оно идеално заједничко језгро свих уџбеника на Балкану (поготово у Хрватској, али и у Србији).

Друга вредност је сукцесивно, пажљиво ауторкино праћење и ишчитавање Дијаниног Дневника, који у овом пажљивом смештању у шири историјски контекст, са одабраним цитатима тек добија на замаху, у сагледаној величини и хуманости њене Акције. Да је Дневник Дијане Будисављевић имао правовремену рецепцију, тј. објављен одмах након Другог светског рата, уз Дневник Ане Франк ово је требало да буде други најважнији Дневник (сведочанство) о Другом светском рату, не само код нас, него и у свету.

Уместо тога, а то је и тежиште истраживања Наташе Матаушић, други, ништа мање узбудљив део књиге представља одговор на питање – ЗАШТО се све у њеној Акцији и личној судбини Дијане Будисављевић завршило супротно од логичног (горе постављеног) питања, у својеврсном парадоксу: жене-хероине, вишеструко деценијама потиснуте у заборав, све до почетка 21. века, односно, њене обесмишљене жртве.

И тај *постмортем* део, чита се као прави детективски роман, који започиње ауторкиним проналаском пет албума фотографија (спасене) српске деце на тавану Завода за социјални рад у Загребу, што Н. Матаушић усмерава у деценијски, завештавајући истраживачки пројекат, који се, према вишем закону синхроничитета, на почетку 21. века поклапа управо са тренутком, када такође случајно пронађени Дијанин дневник (на тавану породичне куће Дијанине унуче), излази из штампе – што отвара морално снажну и страсну потребу за истином ове две жене (Н. Матаушић и С. Сабо) – која је истражена до краја у овој књизи, а поразна по својој поруци.

Као што је познато, само неколико дана након ослобођења Загреба, припадници ОЗНЕ упадају у Дијанин стан и односе јој сву картотеку са именима око 12.000 евидентиране српске деце, са основним подацима, личним обележјима (као и споменутих пет албума фотографија), *чиме је укинута свака могућност* да се трагично развојене породице и деца (уколико су преживели) након рата, споје. И управо на овим страницама израста, кроз посебно поглавље именована још једна жена, овог пута антипод Дијаниној надасве племенитој, грађанској акцији – Татјана Маринић, доследна комунистичкиња и активисткиња, након ослобођења на челу Социјалног завода у Загребу (којој је једино био познат Дијанин

рад током рата), а која издаје фамозни налог да јој се сва картотека одузме.

Да ли због личне промоције или острашћене припадности комунистичкој идеологији, или пак перфидног наређења са неког вишег места, тек име Татјане Маринић израста у последњим поглављима ове књиге као кључне личности у субверзији не само Дијанине картотеке, већ и сећања на њено дело – захваљујући чијем одузимању на хиљаде малишана више није могло бити спојено са својим биолошким породицама након рата, тј. остало је без идентитета. Мора се признати, да су злочини над овом децом од стране обе идеологије готово изједначени: усташки геноцид који је растурио и уништио на хиљаде српских породица, одвојио мајке од деце и извргао их сигурној смрти (уколико их Дијанина Акција није извукла) – и послератна, комунистичка идеологија, која је преживело деци одузела право на идентитет.

Изучавајући заоставштину Татјане Маринић у Хрватском државном архиву, ауторка даље разоткрива, како је Т. Маринић „једним потезом оловке“ избрисала Дијанино име из историје и памћења (што документује и у књизи) кроз сведочанство Драгице Хабазин, али приказује и механизме репресије, јер о Дијаниној акцији више не говоре ни њени непосредни сарадници, који су још били живи 60-тих и 70-тих година 20. века, док је у „романтизовано романсираним“ сећањима на НОБ, сав значај одједном дат комунистичким сарадницима и њиховом учешћу у спасавању „козарачке деце“, када је до „митских ореола“ уздигнут загребачки покрет отпора у окупираном граду. Јасно је онда, зашто је већ након 1947. и сама Дијана, вероватно згрожена свом том „отимачином“ за заслуге и славу, без икаквог спомена њеног имена, спаковала свој Дневник и преостала документа у кофер и предала их личном забору на тавану своје куће. И Наташа Матаушић (не само на овом месту) подвлачи тај парадокс историје /несећања, јер „док Татјана Маринић има улицу у Загребу и вртић са својим именом“, Дијана Будисављевић (у Загребу, још увек) нема никакво обележје.

Из густе и сложене мреже изукрштаних међуљудских односа и хијерархијских позиција, али и личних судбина, изничу у овој књизи људи укључени у Дијанину Акцију: различитих националности, али сви у јединственој, великој и племенитој мисији, који нису могли да поднесу и мирно гледају ужасе рата који су се обрушили на најневиније – децу. (Тако овде детаљно изучена, и уз фотографије промиче читава галерија хуманиста и ликова: од др Бранка Кесића, Владимира и Љубице Бецић, Бранка Видаковића, Вере Черне, Славе Бојанић, Бранка Драгишића до најнепосредније укључених у Акцију Д. Будисављевић, попут Камиле Беслера, Драгице Хабазин, Јане Кох (главних сестара Црвеног крста), као и припадника окупационих немачких власти, које је све обједињавала (бар у једном, али кључном тренутку) хуманост, етичност, пробуђена савест, попут барона фон Коциана-Миклоши, или Немца Вилхелма Кнеа (који је издејствовао Дијани дозволу о преузимању српске деце и трудница из логора Млака, Јабланац, Уштица и Јасеновац). Све је у овој књизи густо и сложено осветљено и изукрштано, као што је и сам живот.

Прецизно је у овој књизи направљена дистинкција у попису, врсти и мрежи „логора за децу“ (од оних „правих“ попут Сиска, који су чувале усташе и где је смртност деце била и до 70 %, до Јастребарског, где Н.

Матаушић пажљиво испитује улогу часних сестара, које су углавном, све биле пореклом Словенке и вршиле болничку службу, након рата се и вративши у Словенију, док је по злу чувена сестра Пулхерија (рођака Миле Будака), њихова настојница, једина напустила земљу, вероватно не очекујући никакву милост од партизана).

Тим више изниче истински хуманизам и алтруизам, лични морал и херојство Дијане Будисављевић, где њен Дневник као полазиште и основно, непосредно и потресно сведочанство историје – и те како важно у доба сваковрсних ревизија, а посебно битно за судбину српског народа у Хрватској и Поткозарју, али и српског народа уопште, сведочи и нешто универзално, а то је, превасходно, *матерински принцип* (изнад свих раса, нација, религија), које је Дијана интуитивно, личном храброшћу и готово неустрашивошћу, доследно служила. Тај принцип је следила у овој књизи и Н. Матаушић. Тај матерински, *женски принцип* или порив за спасавање нејачи, увиђа се на свакој страници Дијаниног Дневника и део је високе, универзалне емоционалне емпатије, али и тековина једне претходне, велике културе 19. века, који је интуитивно опоределио ову жену из највиших грађанских кругова да из комфора сопственог дома, у којем је могла остати савршено равнодушна на сва збивања око ње, изнедри једну од највећих акција хуманости, и то према најневинјима – деци – у Другом светском рату, у тзв. Дијанину Акцију.

Спасавати децу даноноћно, јер их је већ сутра чекала сигурна смрт, од глади и нехигијене, масовних помора, куцати на многа врата, стављати главу у торбу и путовати кроз простор смрти – Јасеновац, чак три пута – да би избавила што више деце, чекање сатима на ноћне транспорте да би се извукли ти мали мученици од сигурне смрти, или напојиле њихове мајке на путу за Немачку, даноноћно паковање пакета са сарадницима, куповина намирница, до дуго у ноћ сравњивање спискова, преписивање картотеке и уписивање података у дечије албуме – да би јој то све било брутално одузето крајем рата – говори заиста о жени величанствено испољеног женског принципа, принципа Велике Мајке.

Јер, *женски принцип* није – феминизам. То је много више и дубље: стварање и очување новог живота, али и свег живота света на земљи (биљака и животиња), то је неговање нејачких, немоћних и болесних, то је најпосле видање рана свих оних озлеђених (најчешће у ратовима и мушком насиљу). И отуд тако много активираних архетипских особина Велике богиње Мајке у Дијани Будисављевић, коју је запањила количина трагедије и несреће која се сручила на српски народ у Независној Држави Хрватској током читавог рата, а нарочито 1941. и 1942. године:

„С професором Бреслером прегледала сам вагоне. У предзадњем, који је био затворен и који смо једва отворили, угледали смо оно што нас је највише пренеразило: једно до другог, једно на другоме лежала је дојенчад. Ти малени црвићи 24 сата су путовали, лежали на голом поду, без хране, исплакани више нису имали гласа. Док смо их слагали по пет на носила, наше су сестре јуриле у Црвени криж.“ (161), сведочанство је добровољне медицинске сестре, Јане Кох, која је напоменула да „такав приказ више не би могла преживети“.

Најстрашнији злочин (сем убиства) који познаје човечанство, јесте управо насилно раздвајање мајке од детета, и обрнуто – а најстрашније и најмасовније се управо реализовало у Независној Држави Хрватској. Као део страдања из ове исте приче, као (ненаписана) фуснота овој

књизи, може се дописати, и злодело Лубурићевих усташа (одмах након офанзиве на Козару), као школског примера геноцида – када је у селу Слобоштини код Славонске Пожеге, у пет дубоких бунара 6. августа 1942, побацано 954 жене и 142 деце – транспортованих са Козаре (укупно 1096 жртава – једини злочин који је после рата истражен, а жртве повађене, снимљене и покопане на оближњем спомен-комплексу), као и још двеста педесет жртава из околних славонских села: Пасковци, Брестовац, Дежевци, Слобоштина (међу њима и бака по мајци, нашег познатог професора београдског Медицинског факултета, др Славка Симеуновића, Босиљка Станковић), о чему је сведочио до 1991. и јединствени *споменик материнском принципу* Николе Кечанина, где мајка у западнославонској ношњи грлећи дете у наручју, прстом показује у бунар... Споменика одавно нема, такви су споменици (мајци и детету) врло ретки, па би се овај, барем због јединствене уметничке вредности, морао обновити и вратити на своје место вечитог сећања на ово злодело – где није било ни једне мушке жртве!

По Наташи Матаушић – Дијанина Акција је била осујећена, недовршена – новим злочиним – са одузимањем картотеке на крају рата и доласком комуниста на власт. Остало је на хиљаде нерешених људских судбина – деце без идентитета, мајке које више никад нису ништа сазнале о својој деци – кроз потресно сведочанство на једном месту: *„Био је то као „сајам дјеце“ – где је свако могао узети и то хитно, међу сасвим малима, чак одојчадима, једно, којима је због исцрпљености и претила сигурна смрт.“* (сведочење Вере Черне).

Таквом потресном сценом започиње и филм режисерке Дане Будисављевић „Дијана“ – о Живку Зеленбрзу, који од свог идентитета има само око врата свој број, док је у уништеној и „излученој“ картотеци – ма шта тај израз значио! (што је документовано и у књизи) остало заувек сакривено његово право име и порекло, као и многе друге деце, која су, одгајена у хрватским породицама добиле сасвим нове идентитете (како исправно примећује и Наташа Матаушић – „дечији животи су били спашени, али су многи остали без идентитета“ – па иако није идеално, враћено им је Дијанином Акцијом барем право на живот).

Поставља се још једно питање: зашто је ћутала Дијана Будисављевић – свих година након рата? Вероватно огорчена и посечена одузимањем картотеке – чиме је одузет основни циљ њене мисије, згађена отимачином око заслуга других, минорних после рата, потпуно измењеним идеолошким наративом, у еуфорији победничке психологије (перфидно укинута могућности да се открију све размере овог злочина над децом), повукла се у свој отмени мир и ћутњу – у живот какав је и раније водила – намерно себе и све што је урадила препустивши забраву и пуштајући да се отимају о њено дело – чак то не спомињући ни Титу (с којим се два пута „породично“ састала) што су завршна поглавља ове књиге.

Можда је и зато Дијана ћутала – схвативши да над њеним делом лебди ипак – пораз. Пораз пред људским злом, трасираним у два непомирљива идеолошка принципа, изнад којих је она доследно била и остала изнад – у свој величанствениости своје универзалне хуманости. Увођење у историјско памћење је намиривање тог огромног моралног дуга према њеном великом, универзалном материнском принципу и изузетном хуманом делу.

ŽARKO RADAKOVIĆ: *PUTOVATI*, ČAROBNA KNJIGA, BEOGRAD, 2021.

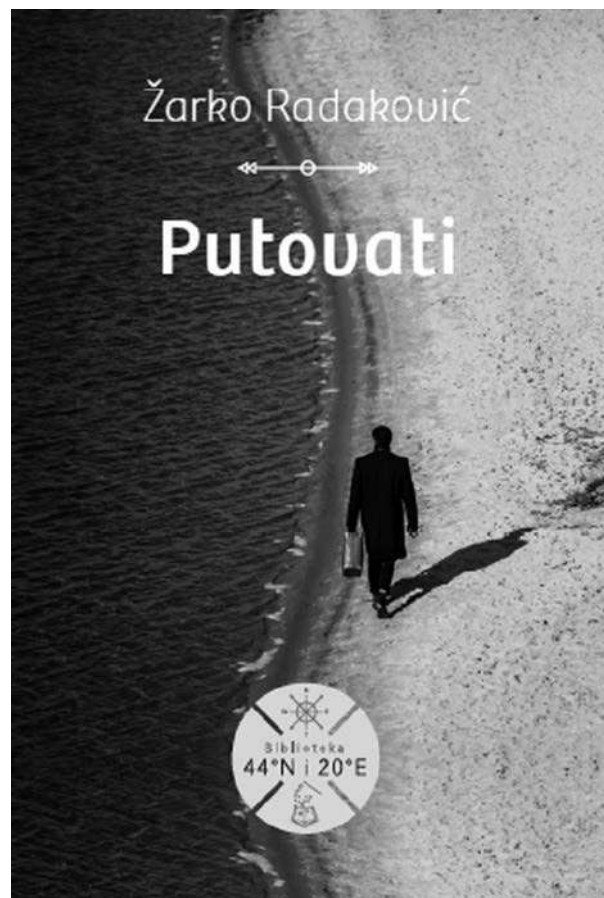
PRIPOVEDATI, PRIPOVEDATI, PRIPOVEDATI

PIŠE: Dragan Babić

Osim što se nameće kao jedno od najslojevitijih dela ovog stvaraoca do sada, roman *Putovati* može se čitati i iz ugla putopisnog žanra, društveno-istorijskog romana, kao i priča o priči koja se stvara ni iz čega

U vreme kada se svaki aspekt naše stvarnosti iz korena menja – a čini se da će te promene biti aktuelne mnogo duže no što smo se na početku nadali ili što danas mislimo – jedna od stvari koja se takođe promenila jeste mogućnost slobodnog putovanja. Ova formulacija već je sada mnogo drugačija od one koje smo poznavali pre manje od dve godine, a svaki aspekt putovanja, od slobodnog odabira destinacije do slobodnog kretanja, izgubio je taj krucijalni pridev: „slobodno“. Zbog toga se i pisci u čijem je opusu tema putovanja bila naročito važna pronalaze različite načine da ovu „novu“ stvarnost na najadekvatniji mogući način prelome kroz sve te gubitke slobode, te da na nove načine predstavljaju šta bi ideja putovanja – a reč „ideja“ je upravo u središtu njihovih težnji – mogla da znači danas, a šta u bliskoj i daljoj budućnosti. Jedno od dela koje se bavi tim razmatranjima, ali i odlazi u prošlost ne bi li osvetlila više različitih strana ideje putovanja koje smo nekada poznavali, jeste i novi roman Žarka Radakovića, *Putovati*.

Kao autor razgranatog opusa koji se ostvario i kao romanopisac, i kao pripovedač, i kao esejista, i kao prevodilac, svaki od naslova Radakovićevog najnovijeg stvaralaštva zaslužuje pažnju kritike i čitalaca, pre svega kao predstava zaokruženosti višedecenijskog bavljenja pisanjem i stizanja do jedne upečatljive i efektivne strukture koja dokazuje svoj kvalitet svakim novim čitanjem. Nakon romana *Kafana* (2016) i *Krečenje* (2018),

ovaj roman predstavlja treći stepenik nove dekonstrukcije stvarnosti, kako književne, tako i van-književne. Nakon što je u ova dva romana postavio osnovne koordinate svog „novog“ stila i dokazao mogućnosti dekonstruktivnih postupaka kojima se i sama ideja objektivnosti i utemeljenosti u današnjem svetu pokazuje kao iluzorna i nemoguća, autor romanom *Putovati* odlazi korak dalje i pristupa trostrukoj dekonstrukciji svoja tri glavna tematsko-motivska okvira: mogućnosti putovanja, povratka u prošlosti i granica pripovednog postupka. Svestan moguće nerazumljivosti i neprihvatanja koje bi mogle da nastanu kao posledica tako radikalnog odmaka od svih normi savremene proze, Radaković svoje težnje postavlja u nekoliko zagrada i sakrivene iza nekoliko slojeva teksta. On se tako otvara kao lament nad nemogućnosti pripovedanja o putovanju, a autorska figura razbija se na nekoliko pripovednih glasova i fokalizatora, kojima se pokazuje dubina subverzivnosti za koju se pisac opredeljuje. Tako prvo od tri poglavlja, segment „Uvod“, nosi podnaslov „(U potrazi za povešću)“, i skoro u maniru antičkog hora najavljuje sve što okupira autora i anticipira domete i okvire narednih poglavlja. Već u njemu Radaković otkriva da odlučuje da će njegovo pripovedanje biti fragmentarno, skokovito i isprekidano – uzgred, fragmentarnost romana se ogleda i u činjenici da su isečci iz njega štampani u periodici (časopis *Polja* i *Dometi*), te antologijskim izdanjima (prošlogodišnja

panorama Zov daljine koju su priredili Ljubica Arsić i Dejan Mihailović) – čime unapred zahteva veći nivo čitalačke pažnje i razumevanje koje će biti višestruko nagrađeno. Ovaj postupak anticipiranja „pravih“ namera pisca traje i na nekoliko desetina stranica narednog poglavlja „Putovati (Bežeći od naracije)“ koje se može posmatrati i kao razrada celog romana, tj. njegov primarni deo koji je omeđen kratkim uvodnim i zaključnim segmentima. Shvativši da je od stare ideje o neophodnosti putovanja preostala još jedino mogućnost čežnje za putovanjima – uzgred, taj Radakovićev stav prisutan je odavno i ni na koji način produkt trenutne nemogućnosti putovanja koja obeležava naš svet – on pronalazi smisao u književnom tekstu i imaginativnim istraživanjima koje mu on nudi: „Sada: odmah jaka potreba za pripovedanjem: javlja se i kao traganje za smislom sebe ovde, i u panici od obuzetosti besmisлом. Pripovedati, pripovedati, pripovedati. Pobeći od pogrešne presude u svetu kao sudnici.“ Pošto čin putovanja ne daje odgovore koji su mu neophodni i pošto on nije u mogućnosti da se otisne na put koji mu je potreban, pripovedač pristupa pisanju i istraživanju sopstvene prošlosti koja mu se otvara u tom postupku. On se, umesto za putovanje negde, odlučuje za odlazak nigde i pripovedanje koje je jedini postupak koji mu može pružiti određene odgovore.

istorijske priče o sebi, svojoj porodici i domovini, opet ne konkretizujući stvari preterano, već dajući publici dovoljno prostora da sama dopuni prazna mesta. Pošto shvata da je neophodno udaljiti se ne bi li došao do odgovora – „Nije li to onda bio razlog da otputujem? Dakle: ne u potragu za doživljajima, nego bežeći od doživljaja.“ – on shvata šta je ono za čime je tragao u svojim stvarnim i imaginarnim putovanjima: „To bi, dakle, mogli da budu doživljaji za kojima sam tragao sveg ovog putovanja. To su te slike, mirisi, zvuci, dodiri, ukusi iz kojih se pokreću ona osećanja, burna, ili tiha, ili samo ‚ovlašna‘, iz kojih se podižu slutnje, jedini ‚prostor‘ za neka moguća razmišljanja. Povest ‚ni o čemu‘ ili ‚o svemu‘ počinje, dakle, ‚ovde‘: ‚nigde‘ i ‚svugde‘“. Idući sve dalje u prošlost, Radakovićev pripovedač otkriva nove slojeve svoje ličnosti i nove fragmente svog identiteta, napokon se, nakon nekoliko epizoda iz porodične istorije, umirivši u svojim potragama i stigavši do kraja puta. Upravo tada roman zatvara epiloško poglavlje, „Beleška o piscu (Povest)“, koja u maniru kvazi-ispovesti poznavaoa „pripovedača“ ili „pisca“ Žarka Radakovića, otkriva čitaocima sve šta treba da znaju o njemu. Ovaj postupak poznat je iz autorovog ranijeg opusa i na efektan način zaokružuje istraživanja, dileme i preispitivanja o kojima je do tada pisao, ali i otvara nova pitanja, naročito na fonu postmodernističke igre pomešanih identiteta i autoreferencijalnih obraćanja.

Jedno od dela koje se bavi razmatranjima o putovanjima, ali i odlazi u prošlost ne bi li osvetlila više različitih strana ideje putovanja koje smo nekada poznavali, jeste i novi roman Žarka Radakovića
Putovati

No, i pored toga, Radakovićev narator pominje odlaske na manje ili više konkretna mesta i susrete sa manje ili više stvarnim ljudima, a njihovo imenovanje i prelaz iz sfere stvarnosti u svet fikcije budi novo čitalačko interesovanje i dodatno povezuje Putovati sa ranijim ostvarenjima ovog autora. Od Davida Albaharija i Raše Livade do Marine Abramović i Petera Handkea, značajan broj stvaralaca različitih branši javlja se kao integralni deo narativa i postaje deo fiktivnog sveta teksta u kojem svi funkcionišu kao deo istog pogleda i umetničkog stava. Čak i kada ne konkretizuje, autor čitaocima daje dovoljno naznaka o tome koji bi umetnici mogli biti deo njegovog pripovednog postupka i na koje načine se uklapaju u njegove osnovne namere. Najzad, nakon nekoliko fragmentarnih epizoda, narator dolazi do srži pripovedanja i

Idući sve dalje u prošlost, Radakovićev pripovedač otkriva nove slojeve svoje ličnosti i nove fragmente svog identiteta, napokon se, nakon nekoliko epizoda iz porodične istorije, umirivši u svojim potragama i stigavši do kraja puta

Osim što se nameće kao jedno od najslojevitijih dela ovog stvaraoa do sada, roman Putovati može se čitati i iz ugla putopisnog žanra, društveno-istorijskog romana, kao i priča o priči koja se stvara ni iz čega. Povezavši ga sa Kafanom i Krečenjem, ali i svojih ranijih tekstova, Žarko Radaković opet uvodi novine u svoj opus i pokazuje mogućnost poigravanja temama koje se na prvi pogled čine jednostavne i odavno ispričane. Ipak, kada se postave u jasno zacrtane okvire, kao što je to ovde slučaj, i kada se predstave sa jasnim smislom i konceptom, čak se i najstarije priče – a to su, između ostalih, priče o pričanju, putovanju i identitetu – mogu čitati na nov i uzbudljiv način.

Slobodan Grubač

ZAPISI O GLINI U GLINI

I krv u glini. Glina u krvi. Krv potopljena u glinu, Glina natopljena krvlju. Glineni san i glinena laž. Laž u Glini. Sadizam u Glini, glinena mržnja. Pobjeda Gline u falsifikatu, glinena gnusoba, plamen ugašen u Glini. Ljudskost unakažena, Hrist razapet u hiljadama života, tisuće mučenika u nebu, životi ugašeni u Glini.

Glini koljači u crkvi ispred oltara, jauci, kletve, moljenje, preklinjanje razdiru vasionu, zid mržnje i bezdušnosti je neprobojan, krv šumi, razlijeva se, pjenuši i slijeva niz stepenice u glinu i Glinu.

Srušena crkva prešla u glinu. Nazidan „Društveni dom“ za sjećanje glina i Glina. Sada su ga neki glinski ljudi preimenovali u „Hrvatski dom“ i to je Glina u glini izmiješanoj s krvlju u glinu nasilja.

Išli su oni pjevajući na „pokrst“, prekrštavanje i pokrstavanje. Nožom su ih pokrstili, „pokrst“ je uzaludnost.

Glina u bezdušnosti, navodno kršćanska Glina, glineno krvava glina, ponizuje mrtvace. Prekrštava ime „Društenog doma“, tako naivno i neutralno ime, opet još jedan „pokrst“ ...

Glineno nasilje u Glini, pokušaj zatrpavanja Istine, mučeničkog umiranja, glina u Glini, zaklani počivaju u glinama Gline. Istina urasta i izrasta iz gline. Ubijeni znaju lica i imena ubica, takva svjedočenja postoje u zapisima o svetom Anti.

II.

Veliki kršćani vjernici klali su male hrišćane prevarene prekrštavanjem i „pokrstom“, nepismene i polupismene seljake, sirotinju Banije, prekrštenu u banovinu. Klali su ih pred oltarom, žrtvovali pred žrtvenikom Isusa Hrista, da ih učine bezvjercima i odbace od Boga. Čula se buka pakla, vidjela svjetlost otvorenog neba. Ne zna se što su razmišljali svećenici svih naziva, ranga i titula, krv se miješala s glinom, krv je tekla u Glini. Ne zna se šta su mislili, za koga su se molili!

I sada nakon krvave crkve, posvećene krvlju nevinih, onečišćenim nožem ubica, isprane krvlju sirotinje, srušene mržnjom, uništene šutnjom i zaboravom bezvjernika, podignut je „Društveni dom“ i opet pokrstavanje „pokrst“ preimenovan je u „Hrvatski dom“. Tako se potvrđuje zločin u Glini, novom glinenom pameću, mržnjom, bezdušnošću, sotonskim trijumfalizmom i nasiljem, da se ne upali svijeća, da se ne stavi cvijet i kaže riječ.

Istina se vidi u svjetlosti i procjepu neba. Opet se čuje halabuka pakla... nastaje nova rana, nova stramota u glini i nad Glinom, spojene posude mržnje peku se u Glini. Glina ih treba razbiti. Spojene posude ljubavi gradi Hrist bez gline u srcima plemenitih ljudi svijeta ih u Glini. Amin i Amen, isto je za sve, pa kako vam drago.

III.

Nova crkva na istom mjestu bila bi posvećenje mrtvih. Zgrada „Društveni dom“ je neutralizacija prema zaboravu.

Naziv „Hrvatski dom“ na toj zgradi na tom mjestu je zaumni trijumfalistički ples nad zaklanim i najjdaniji cinizam. Zabrana komemoracije i paljenja svijeća je poraz kršćanstva i ljudskosti. To ti je! Što ti je! TOTIJE! ŠTOTIJE!

I NA KRAJU...

Sotonska je ideja i ostvarenje, balansiranje mržnje, inata i oholosti. Isus je ljubav i praštanje. Hrist neka vam oprost i izliječi od zablude. Žalim i tugujem nad vašim postupkom. Kajte se dok ima vremena. U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amin i Amen.

Slobodan Grubač

ODLAZE STARI DRUGOVI

ĐURĐEVDANSKO KUPANJE

Kadina Glavica

Sedam djevojaka ranile
na đurđevdansko kupanje

Polje zelenilo
one proklesale
javuke i šolje na prsima

Polijevaju se vrište plivaju
zagledaju
ogledaju se u vodi

Rijeka radosna
titra u koritu

Paze da ih ne gledaju
i prekinu drhtanje vatre

Izlazi sunce
raduju se toplini
sunce zastalo
gleda ih

VEČER

Rastalila se mjesečina,
mrmori more između nas,
oseka je u mojim udovima,
plima u tvojim prsima.

NIŠTA SE NEĆE DOGODITI

Ništa se neće dogoditi
u vrelini poslijepodneva
možda ću tako umrijeti
u tami i hladnoći mračne sobe

Ništa se neće dogoditi
moji će ostati bez mene
ja bez njih
ili ću ostati u njima
oni u meni

Ništa se neće dogoditi poslijepodne

VOLJENJE

O kako sam te volio
noć se pretvorila u dan
dan je postajao noć
zvijezde su padale
Mjesec skakutao
Sunce zastajalo
Noć je sutonom davala dan
Dan je zorom stvarao noć.

OVAJ GRAD

Umire li ovaj grad
previše je svjetlosti
sunce je rijetko, umiljato

Nema ih
nema nas
nema svih nas

Mi smo posljednji živi
zadnji stražari
mrtvaci konačni

Grad je još lijep
kad sunce zalazi
i kad se nazire u sumraku

*(Nakon dolaska iz Drniša u 10 sati
21. III 2020.)*

ISKRICA

Zao vjetar puše
gruša krv
doziva snenost
Sanjamo tišinu
glatkost glečera
polarnu svjetlost
veliku pjesmu vedrine

DIANI BUDISAVLJEVIĆ

U svjetlosti gore
 Pun vagon djece iz Jasenovca,
 Na podu mrtva, polumrtva i živa,
 Gliste iz umrlih
 Skupljaju se u gomile,
 Grabljicama ih izbacuju
 Sklupčano bunilom djetesce moli:
 „Dedo, pokri me,
 Pokri me, dedo,
 Meni je hladno...“
 Djedu su zaklali u Kozari
 Kipi svjetlost,
 Zadah je nepodnošljiv,
 Diana prekriva oči,
 Viđenja nestaju.
 Dolje ih je spašavala.
 Zaori se glas Nebom:
 „Zar se i ovo događa?
 Ovo je nered Svemira!
 Tebi se računa u iskupljenje!“

ROĐACIMA

Čestitka za Božić 2020.

Iz dubine vremena
 u maglama daljina
 molim za vas
 Ljubav vas spasila
 I presadila iznova u zavičaju.

JUTRO

Njiše se kuće
 pomiče kazaljke svemira
 u kutu grglja peć
 drvo pucketa
 mutan je istok
 žena u snu priča
 drijemam
 izbacujem smeće iz duše
 vrijeme se odbrojava.

KRAJ LJETA

Sagorjelo ljeto
 nesta šarenila
 dim u oblaku
 pepeo u moru
 na pijesku
 u ljubavima.

SVEĆENICIMA

Politika i mržnja
 Bogu, sinu, Svetom Duhu,
 Majčici, Ljubavi i Bratstvu
 su opijelo.
 Čuje se glas,
 u oltaru prazno odijelo.

ODLAZE STARI DRUGOVI

Šimi Piliću

Iznikli u bijedi,
 utekli gladi,
 voljeli ljude.
 Mrzili mržnju,
 gradili zemlju, mladost ostavili
 prugama i oceanima.
 Ljubav im prsa grijala.
 Odlaze stari drugovi,
 nisu govorili o duši,
 imali je napretek.
 umiru stari drugovi
 čisti i uspravni,
 Bili su gospoda ljubavi!

Sokola koji je vukao njegova rasklimana drvena kola sa kantama mlijeka. Kad ih je vidio onako zagrljene i pripijene jedno uz drugo, Peulja najprije protrlja oči pa stade i prekrsti se tri puta. Kad je shvatio o čemu se radi iz onako sitnog i mršavog, reklo bi se pola čovjeka, poletješe psovke prema zaljubljenom paru ali nekako kao iz bureta:

“Jebo vas ko vas dao, el se tu gnjavite ko mački, el nema dost živica u Cintoru”.

Milan samo odmahne rukom, al’ Peulja će opet:

“Jebo vas Bog, reću ja Nedeljku sutra šta mu ćer radi”.

Kad je to čuo. Milan mu pritrči, zgrabi ga za vrat pa onda uhvati za uho a mršavi mljekar zacvili:

“Pust’ me jebem ti kru”.

Brzo ga Milan pusti i Peulja odbaulja preko igrališta psujući. Ali sveštenik Nedeljko je već znao šta se dešava sa njegovom Dubravkom i prije nego je Peulja stigao da cinkari. On je slabo komunicirao sa svojim parohijanima, osim nedjeljom na službi u crkvi. Uglavnom se družio sa učiteljima. Uvijek je bio gospodski obučen i besprekorno fazonirane brade, mršav i sitnih pronicljivih očiju nalazio je zajednički jezik sa svojim komšijama učiteljima čak i sa direktorom škole. Nije bilo onako kako se danas priča da su te dve branše jedna drugu proganjale i zazirale jedna od druge. Naprotiv, družili su se i privatno, često je Nedeljko dolazio u našu kuću, odmah pored njegove, i pričao sa svojim ocem komunistom. O Božiću i Uskrsu razmjenjivali smo poklone.

Ali, paroh je imao svog povjerljivog čovjeka od kojeg je uvijek mogao saznati o dešavanjima u selu. Bio je to zvonar zvani Dida iz familija Bosanaca doseljenika u Bastaje. On je zvonio kad treba, ali i obrađivao sveštenikovu bašču, kosio Cintor i bio mu uvijek na usluzi. Dida mu je sve rekao. Znao je pop Nedeljko za svaki susret Dubravke i Milana, bilo danju, uglavnom subotom i nedjeljom kad nisu išli u školu ili noćnu, kad su se vraćali sa stanice. Bio je pogođen ovim kao maljem i njemu je poneka noć prošla bez sna, ali kćeri ništa nije govorio. Iskusan i lukav znao je da ako bi se umiješao da bi stvari postale još gore. On je bio praktičan čovjek i razmišljao je kako ovo da se riješi sa što manje posljedica po njegovu kćer. Znao je i kako su djevojačka osjećanja jaka i često neuravnotežena i stoga veoma opasna, čak i po život same djevojke. Čak i kad je popadija grdila kćer on se uklanjao i pravio kao da ništa nije čuo i ništa ne zna. Popadija je vikala glasno i jednom, čekajući da se dućan otvori, sklonio sam se od sunca pod njihov oras. Kroz otvoren prozor čuo sam popadijin glas i Dubravkin plač:

“Ti, moja kćerka, da muzeš krave, pleteš čarape, pereš njihov smrdljivi veš... Ne-mo-že, ne-mo-že ili može samo preko mene mrtve.. Jel razumiješ ti to Dubravka ili si gluva?”

Ni u “gornjem kraju”, u Milanovoj kući, nitko nije bio radostan zbog ljubavi o kojoj je brujalo cijelo selo. I Milanov otac, jedan od najvećih, ako ne i najveći gazda u selu sa debelim vranim konjima guste sjajne grive, štalom punom stoke, velikim ambarom i svinjcima, znao je da “gospodska cura” nije za njegovog Milana. Da su završili škole, da odu odmah nekud u grad, još bi nekako išlo, mislio je Milanov otac. Ovako ne može ona u njihovu kuću, a kako je počelo mogla bi skoro i to sa stomakom do brade i eto zla u kući. I on oštrom i bistar gazda nije znao šta da radi. Par puta je probao da popriča sa sinom o ovome ali on je samo odmahnuo rukom i razgovor se tako završio.

I zaljubljeni par je zbog ovih pritisaka donekle promijenio ponašanje. Nisu se više sastajali danju nego samo pri povratku kući iz škole ili noću krišom u školskom voćnjaku. Ali sad se i u njihovim odnosima stvar malo zakomplikovala. Naime, i druge djevojčice i djevojke počele su da gledaju Milana, da mu napišu i koje pisamce, dobacuju s prozora kad prolazi cestom ili ide s ocem u njivu. On se samo osmijehivao, ali je nekada znao i da uzvрати. Jednom je morao do pošte da preuzme neki paket iz Bjelovara kad ugleda na jednom prozoru lijepu Anu kako češlja svoju frčkavu kosu ogledajući se u oknu prozora. Bila je sasvim drugačiji tip djevojke od njegove visoke i mršave Dubravke. Ana je bila stasita, srednjeg rasta djevojačkih tek propupalih grudi koje je mogao jasno vidjeti ispod njezine lake košuljice. Ona mu se nasmiješi, a on osjeti blagu jezu koja mu prođe kroz grudi i odjednom zapjeva:

“Idem selom, cijelo selo spava, sam’ se draga sa prozora javlja.”

Kad je Ana čula pjesmu mahne rukom, a kad je Milan prošao ova mlada djevojka zatvori prozor i leže na kauč ponavljajući stihove pjesme, ne vjerujući sama sebi šta je čula iz Milanovih usta. A bilo je sve za nju, samo za nju.

Nedeljko još nije imao rješenja kako da kćerku “spasi” ali nije mirovao, razmatrao je razne kombinacije, ali sve su padale u vodu pred Dubravkinim suzama i on jedan dan sjede u vlak i ode u školu u Daruvar da pokuša sa nekim od profesora naći rješenje ili bar da čuje kakav dobar savjet šta da radi. Ode najprije do razrednice i kad mu ona reče kako je Dubravka odličnog đaka spala na “trojkaša” Nedeljko i ne upita ništa više nego se okrete, pozdravi profesoricu i vrati se kući. Opet ništa ne reče ni popadiji ni Dubravki, nego sutradan sjede opet na vlak i ode pravo do pakračkog vladike. Pričali su cijelo prije podne i konačno se zadovoljan vrati kući i leže u krevet potpuno miran. Da, mora otići odavde iz ovog sela, tu nema mjesta za njega i njegovu miljenicu Dubravku.

Nije se puno ustručavao pa ujutro reče popadiji da može dobiti parohiju u Zagrebu gdje će Dubravka moći studirati medicinu. Ali kako da to njoj kaže? Mučilo ga je i odlučio da joj to kaže kad se vrati iz škole. Dugo je razmišljao i pokušavao da predvidi njezine reakcije i kad je sve sabrao i oduzeo zaključio da joj ništa ne govori nego da ju stavi pred svršen čin.

Kroz par dana popadija je otputovala kod sina u Zagreb, navodno je unuk Nešo bio bolestan i nije ga imao tko čuvati. Kad je ostala samo sa ocem, Dubravka se znajući njegovu blagu narav počela češće viđati sa Milanom ali opet na stari način, bez sakrivanja danju i uveče.

Ova istinita bilješka o velikoj ljubavi u Bastajima ostala bi nepotpuna i nedovršena ako ne spomenemo i druge aktere, sve učesnike ove nesvakidašnje “predstave” u malom selu. Selo je od početka pratilo ovu šekspirovsku dramu. Evo šta se pričalo u krčmi kod Mihaljice uz karte, rakiju, vinjak

ili pivo. Tu se sastajalo uvijek isto društvo, ali glavni i najglasniji analitičari bili su Arso iz "gornjeg kraja", Smajo iz "donjeg kraja" i već pomenuti Peulja.

Smajo se kleo da ih je vidio kako se kupaju goli u Krivajcu i to baš ispod prelaza kad je on jednom oko ponoći prelazio preko nekim svojim poslom.

"Ma nije to ništa, vole se oni ko zadružni konji, znam ja i kakve ona gaće nosi braćo moja, nema tu ni stida ni srama. Ma svako veče manevrišu", ponavljao je Arso.

Peulja se žalio kako ga je Milan gađao velikim kamenom na Kovačevcu, ali on se izmakao pa je kamen udario Sokola i slomio mu dva rebra.

"Da se šnjima tužakam, neć, još bi ja ispo kriv jebo ji ćaća".

Žene su bile još oštrije prema našim ljubavnicima, pričale o Dubravkinim abortusima, kako ju pop tuče svako veče a popadija brani i da će se je odreći kad rodi, a isto tako i Milanov ćaća njega.

"I kuće onda, pitam te ja, štaće bit s djetetom", glasno se pitala Svetkova Mariška pred dućanom kad su druge žene već ispričale svoje.

Jedno veče, već kad nam je majka namjestila krevete za spavanje a otac prao noge u lavoru u kuhinji, netko pokuca na vrata. Izađem, a komšija Nedeljko me upita jel tata kod kuće. Bio je nasmijan i gledao me preko svojih tankih okruglih naočala.

"Uđite", rekoh mu a on mi u ruku spusti vrećicu karamela. Sa ocem je pričao pola sata, a onda mene i brata poljubi u kosu, a majci poljubi ruku. Otac nam nije ništa rekao otkud komšija tako kasno i brzo se razidžosmo po svojim krevetima.

Sutradan smo saznali da naše komšije sele u Zagreb, da su tamo već komšinica i Dubravka i da je pop Nedeljko sinoć bio kod nas da se pozdravi. Oko deset sati pred sveštenikovu kuću došao je veliki plavi kamion u koji su zvonar Dida i još dva čovjeka ubacivali stvari. Oko dva popodne sveštenik Nedeljko nam je mahnuo sa prvog sedišta do šofera i nikada ga više nismo vidjeli. Tako je taj mudri i lukavi sveštenik tiho, bez buke i velikih riječi riješio slučaj nesretne ljubavi svoje kćerke. Nastavio je svoj posao u Sabornoj crkvi Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu, a poslije odlaska u Bastajima ga više nitko nikad nije vidio. Šta je bilo sa Dubravkom, kako je preboljela Bastaje i Milana, također nismo nikad saznali. Po selu se s vremena na vrijeme pričalo da su nju i Milana viđali ovdje ili ondje, čak i mrtve kraj rijeke, ali sve je polako počelo padati u zaborav.

Novi sveštenik Milisav, mlad i najbolji fudbaler u selu, bio je sušta suprotnost svoga prethodnika, družio se s ljudima, igrao fudbal u svakom timu i nije skretao pažnju na sebe ničim, osim velikim kaubojskim šeširom kojeg je rijetko kada skidao.

A kako je Milan doživio i prebolio ovaj nagli i neočekivani odlazak svoje prve ljubavi. teško je i pretpostaviti. Prvih dana po Dubravkinom odlasku izgledalo je kao da je i on nestao. Da li samo nije izlazio iz kuće ili je lutao negdje izvan sela, nitko pouzdano nije mogao reći. Veliko iznenađenje za mještane Bastaja bilo je kad je došao na utakmicu Bastaji-Miokovićevo i zaigrao rame uz rame sa popom Milisavom. Bastašani su dobili tu utakmicu sa rezultatom 3:1, cijelo selo je slavilo ali dok su drugi uz pivo i pjesmu pjevali, Milan je otišao kući.

Nastavio je on ići u školu i izlaziti na zabave, ali svi su mogli primijetiti da je sada drugačiji. I dalje je uzvraćao djevojkama na njihova dobacivanja i osmijehe, čak im odgovarao i na ljubavna pisamca. Ipak i u njegovoj kući nije bilo mira. Sa ocem skoro da i nije pričao, a i sa majkom vrlo malo.

Prošlo je već pola godine od kako se prekinula ljubav njegovog sina i sveštenikove kćerke, a Milanov otac nikako nije imao mira. Kad je osvanulo proljeće, on počeo da prodaje stoku ne objašnjavajući ni ženi ni sinu šta smjera. Kad je na kraju prodao i konje, jedno veče mirno reče ženi i sinu: "Mi ćemo preseliti u Beograd."

I kad su ove dvije porodice napustile Bastaje, priča o njima nije jenjavala. Naprotiv, sad su progovorili i oni što su ćutali o ovoj bastaškoj "love story" s kraja 60-ih i početka 70-tih godina. Jedni su "čuili" da se Dubravka u Zagrebu udala za doktora, drugi da se bacila pod vlak, a treći da sa Milanom živi u Osijeku u nekom podrumu.

Sredinom ljeta u selu se pojavila nova stvar koja nije imala veze ni sa zabranjenom ljubavi sveštenikove kćeri i Milana iz "gornjeg kraja", nego sa svim seljanima. U selo su počeli uvoditi struju. Većina mještana nije ni znala šta je to struja i dobar dio njih je odbio da potpiše zahtjev Elektri iz Daruvara. Pred krčmom kod Mihaljice vodile su se polemike "za" i "protiv". Dok je brico pričao kako ta struja valja i kako može osvijetliti ne samo kuću i dvorište, nego možeš i radio slušati na struju pa ne moraš kupovati baterije svaki čas, dotle je Smajo iz "donjeg kraja" psovao glasno i svaki dan ponavljao:

"Jebeš ti to, čuo sam ja da to more ubt čoecka. Dirneš sam malo i ono te sprži ko kobascu, jebem ja i njih ii njihovo svjetlo, dobar meni i moj fenjer!"

Kad su ukopane bandere kroz cijelo selo i kad su sa njih zasvijetlile velike svetiljke sa debelim staklom i oni najtvrdokorniji protivnici ove novine počeli su da se priključuju na vod.

Sad si mogao ići cestom kao po danu, na igralištu kraj škole djeca su igrala nogomet do kasno uveče i sve se promijenilo. Stigli su i prvi TV prijemnici i ljudi su imali zanimaciju. Tu i tamo netko bi se još sjetio bivšeg sveštenika i njegove nesretno zaljubljene kćerke, kao i nesretnog Milana s kraja sela, ali nikad niko nije a i neće znati ni saznati da je Vila sa Kika vukla konce po selu i to one najtanje, tanke i sjajne kao paukova mreža a jače od čelične žice, da ih je bacala na izabrane kao što su bili Dubravka i Milan.

Samo Vila s Kika više nije mogla da činodejstvuje po Bastajima, jer je ulično svjetlo bilo jače od njezine zlatne kose slične prstima lampe koja sa kućnog prozora baca svoje žute trake po cesti i vrebna na usamljena srca željna ljubavi.

Dolaskom struje i ona je otišla s Kika tko zna kud i nije se pojavila do danas. Ako se nekada i pojavi, novi stanovnici Bastaja neće ništa znati o njoj i njenim moćima, dok će starosjedioci, sada raštrkani širom svijeta, imati bar ovu priču kao dokaz da je nekad davno na Kiku živjela vila, gospodarica mnogih radosti ali i suza.

Милена Северовић

ПРОДАНА КУЋА У ХРВАТСКОЈ

КРОСКА МАСЛИНА

Зелена, бујна, триста година стара
на Крфу нас она чека,
усидрена на острву као брод;
не брине је киша, олуја ни вјетар јак
загледана вјечно у озвјездан, небески свод.

Стиже из далеког дана
кад је још Одисеј са Кирком
овдје брао лимун жут,
има је свугдје и она је попутнина
за морепловца и његов, одабран пут.

Маслина је заправо наша сестра драга
што овдје нас у вјерности чека
и док ми одлазимо и нестајемо без трага
она још увијек ту стоји
и неког другог
са сунцем чека...

ЛУТАЈУЋА ПЈЕСМА

Колико одлазака и долазака
Загреб-Копривница-Франкфурт
Београд-Крф-Стара Пазова,
колико прелазака
из овог у онај свијет,
тражила сам срећу, спасење и спас,
сретала толико непознатих лица,
ал' увијек сам чула твој глас,
улицо моја стара,
причо из дјетињства,
пјесмо мог почетка,
слико трешњиног цвијета
из дјечјег календара.

Не, ја не плачем
и низ лице не теку ми сузе,
„мораш бити храбра“
говорила је моја мајка,
живот је био мање магнолијин цвијет,
а више: рат, прогон и хајка.

ПРОДАНА КУЋА У ХРВАТСКОЈ

Кад сам продала кућу
у Копривници,
оставила сам и улицу, а и град,
као да сам исписала
нашу умрлицу,
а на кућу је пао хлад.

Кад продала сам кућу
то нису биле само собе,
ходници и прозора сјај,
ту сам ја проходала, сестра
кренула у музичку школу,
овдје је био наш почетак,
овдје се десио и наш крај.

Може ли се продати рођена кућа
са дјетињством, удробљеним крувом на столу,
и куда из ње отићи
и гдје је то свитање
које нас чека и у које требамо стићи?

Да, продала сам кућу,
сва наша вјенчања, сахране
и четрдесетак година дуг ход,
она нам је била све на свијету,
расцвала њена трешња, предивна магнолија,
наша барка, наше свијетло
и старог Ное брод.

ЗАГРЕБАЧКА ДЈЕВОЈКА ИЛИ АУТОПОРТРЕТ

И када је сама
она је дама,
путује од Илице до Шалате,
у Масариковој свраћа у редакције
гдје текстове прегледа,
у Гундулићевој лијечи зубе,
храбра је, бори се
и на себе не да.

Лаконога и брзог хода,
с мирисом финог парфема
пролази Цвјетним тргом,
носи торбе препуне књига
и вуче мисли Гајевом
обојене латицама снова
и тамном нити дилема.

ЗАГРЕБАЧКА ЗИМА

Далека, бијела, препуна снијега,
насмјешена
на Шалати 1983.
Кад су нам очи биле велике
и препуне среће,
грудва се и трчи по Зрињевцу
и никако да схвати
да све што је било
неће и не може да се врати.
Загребачка зима
са мразем и снијегом
у изгубљеном
календару
који више нитко неће...
Као и др Живаго
отпутувала је својим саоницама
са неким далеким људима
и још јој прапорци звоне
ноћу
кад снијег сипи
и све у тишину тоне.

ЈУЛИЈИНО ПИСМО РОМЕУ ИЗ ЗАГРЕБА

Далеког љета у Загребу
срела сам елегантног господина Шекспира
који ми је рекао:
„драга Јулија, драги те чека,
горе на Шалати
па ти на анатомију иди и сврати...”
И тако сам отрчала
по оних двјесто степеница
опијена прољећа духом
готово ван себе,
мислећи једино на јасмин, јоргован,
а највише на тебе...
И све се збило...
Заиста, заиста већ давно је то било,
ал’ Загреб још увијек негдје памти...
и та љубав, Ромео, није нестала.
она још увијек пламти...
И док су други трчали за:
новцем, влашћу или славом
ти и ја смо пољупце и њежност
плаћали својом главом.
И кад бих данас поново потрчала
и нови отпочела круг,
све бих опет из почетка...
јер љубав, а не сан
бијаше наш стари друг.

НАША ЈЕ СЛАВА СВЕТИ НИКОЛА

Ми смо божје птице
путовали свагдје и са собом
свог смо свеца носили,
у Загребу сам га сакрила испод капута
да ми топлије буде
и да он буде ту
кад се разочарам у живот и у људе...
Ми смо као божје птице
пола сам Европе и Њемачке пропутовала
носећи га у ципелама,
у Београд с кофером допутовала,
а он ме свагдје прати
држи чврсто моју лађу
да је не потопе пирати...
а и зими,
кад дан свој капут скрати
свети Никола дође
и све нам позлати...

КУЋА НА КРФУ

Гледам кућу на Крфу
коју заплъскује море,
пјевају јој галебови,
купају је зоре,
али одлутају мисли
на родни град,
на моју кућу
што је остала сама
као на спруду, као на ушћу,
а њу сада грли тама...
Чујем шум болова, Панчићеве оморике
што их је садила моја мајка...
Све на овоме свијету
само је обмана
и само је варка,
кућа на Крфу, осунчана,
наслонила се на ону у Копривници
и сада имају једно лице.
Кућа од цигала
и од крила птице
мијења боју, облик па и лице...
У овом животу
путујући стазом изгнанника
често ми се враћа слика
дјетињства, младости
и давно загубљеног лика...

ПРОЉЕТНО СЈЕЋАЊЕ НА КОПРИВНИЦУ

Стигло је опет прољеће
у мој родни град
који ме више не познаје,
не чека и не жели сад...
Опет је стигло прољеће
у наш расцвали парк
препун мириса...
Зраком прелијећу ластавице,
врапци опет причају о боји ириса,
нечији кораци мијере трг
и полако, око пивнице, скитају...
Мој град
заборавио је мој глас, лице и косу
и отрчао у своје приче и књиге,
не чекају ме више пријатељи и рођаци,
имају и своје бриге...
Опет је стигло прољеће
и мој је град сигурно опет
као и увијек, лијеп,
штета
волио је толике људе и судбине,
за моју је био слијеп...

ПОГЛЕД С КАЛЕМЕГДАНА

Пахуље сњеже и прамиња снијег
тама већ полако
кровове хвата
корак све је тежи,
хладноћа шалом све овија
и брзо на кући затвара врата.
Ја још загледа на стојим
и гледам у даљину
што нестаје с оне стране Саве,
одлутале године канда бројим
и у календару прецртала дане.
Не, нећу да се сјећам,
младости, Загреба, Илице ни Цвијетног трга
јер све је нестало у диму
овог задњег рата.
Не, нећу ни данас
да мислим на вас
(нисте тога вриједни)
то само прамиња снијег
и полако се топи
на казаљкама сата.

Drago Kekanović

ŽEDNI KOSAC *Razglednica iz *68.*

Da ne duljim, brzo je, poslije likvidacije velike firme i mog prijevremenog umirovljenja, zatim, a odmah potom i zavaravanja da ću se napokon baviti stvarima koje sam godinama zanemarivao, splasnula moja strast za starim i rijetkim knjigama; jesam, da, brzo sam se zamorio, odjednom nisam više osjećao uzbuđenje nadnoseći se nad debele leksikone i raskošne ilustracije starih rukopisa, i sva se moja čitalačka sabranost svela na dopisnice i razglednice, najčešće blijede i jedva čitljive, iz ovog ili onog vijeka, svejedno, bilo kakve i bilo koje. Nazovite kako hoćete tu moju novu strast (*franc. passion*) prema požutjelim kartolinama na čijim su se poleđinama sažimale sudbinske poruke potpisnika i adresata, ali ja od te nastrane, kao da je to jedino što mi je preostalo od boravka na ovoj planeti, (priznajem!) ovisnosti ne mogu odustati. Ne opravdam se, ali moju ljubopitljivost, (nemam bolje riječi) da se u mašti koja mi je još preostala naknadno uplićem u tuđe živote, ne mogu obuzdati; u stanju sam, da, provesti sate i dane nad nečijim više ili manje, svejedno, ne/čitljivim rukopisom, samo da odgonetnem (tačno ili netačno, svejedno) značenje koje se krilo iza uobičajene fraze, pozdrava s usklikom ili bez njega, skrivene aluzije i alegorije, možda, i moje se zadovoljstvo ni sa jednim drugim nije dalo uporediti; snatrio sam satima i danima (ponavljam) nad sudbinama meni sasvim nepoznatih adresanata i stvarao na osnovi tih nužno sažetih rečenica na poleđini nebrojene mogućnosti njihovih kasnijih epiloga; bilo kako bilo, redovito sam obilazio antikvarijate, a upoznao sam sve ulične prodavače starih ploča, stripova i dopisnica i razglednica, naravno. Na takvom jednom uličnom štandu našao sam, izvukao sam iz povećeg snopa, u stvari, kao u vašarskoj igri: *miš bijeli sreću dijeli*, koloriranu kartu, neuobičajenog, povećeg formata s kvadratima gradskih znamenitosti u gornjem nizu i krugovima turističkih destinacija u donjem, s natpisom uokvirenom u srcoliku cvijetnu potkovicu ravnomjerno raspoređenih divljih ruža, hrastovih grančica, jaglaca i visibaba (!): *Pozdrav iz Požeške kotline*. Ne, nije me obuzeo lokalpatriotski nagon, ako je neko i na to pomislio; pažnju su mi privukla velika *tehnička* slova na poleđini:

GOGO GADURO LJUBAVI JEDINA NE ULAZI MI U GLAVU ZBOG ČEGA SMO RASKINULI AKO JE TO ZBOG TOGA ŠTO TOG DANA NISAM OTIŠAO S TOBOM U STUDENTSKU REVOLUCIJU I ŠTO SAM OTPUTOVAO U SVOJU SLAVONSKU SELENDRU KAKO SI JE S NJEŽNOŠĆU DOTAD ZVALA DA POKOSIM LIVADE ISPOD RODNE KUĆE ONDA JE TO LUDA ŽENO BOG TE U ŠUMU OKRENUO ZBILJA SMIJEŠNO JER SAM TI STO PUTA REKAO DA ĆE VAS STARE KOMUNJARE PREVESTI ŽEDNE PREKO VODE A JA MORAM ETO POKOSITI I OSUŠITI SIJENO I NAVESTI GA POD KROV ŠTAGLJA KAKO BI KRAVE IMALE ŠTA JESTI U ZIMSKE DANE I BRIZGATI MLIJEKO BAŠ ONO OD KOG ME RODITELJI I ŠKOLUJU U TVOM A SADA I MOM LEPOM BEOGRADU

Neočekivano, uplašen, valjda, sužavanjem bjeline pošiljalac je (prepisujem) prešao na mala slova i italik:

umoran i žedan, ležim na otkosima i maštam da silaziš niz brijeg s testijom studene vode prilaziš mi i napajaš me grliš i ljubiš gaduro moja namirisana i raščupana i ja ne mogu povjerovati da mi je poslije košnje ostalo još toliko snage da ti uzvratim poljupce i zagrljaje saberi se gogo i razmisli sad kad tvoje revolucije više nema i kad oboje znamo da nam ništa drugo ne preostaje nego da legnemo jedno uz drugo i nastavimo s našim malim nježnostima i gadostima dok smo živi da dođi mi vlak iz bgd-a polazi u 13 i 10 u p. presjedni u šinobus koji obično kasni i siđi u v. na posljednjoj stanici na trošnoj čes verandi naći testiju ponesi testiju i uzmi vodu sa izvora ispod voćnjaka a onda siđi u livade i napoji svog kosca

Mladi, jedva se uzdržavam da ne kažem slinavi, prodavač mi je detaljno obrazlagao kako sam izabrao najvrijedniju stvarcu, baš je tako rekao: stvarcu, u njegovoj kolekciji: pravi raritet, otisnut prije pola vijeka u ograničenom tiražu, u lokalnoj, ali vrhunskoj štampariji, a u povodu obilježavanja sedamsto i pedesete godišnjice slobodnog kraljevskog grada Požege, posljednjem primjerku, možda, jer se i on nerado opršta od takvog unikata, i šta mi još sve ne bi napričao da odlučnom i brzom kretnjom nisam vratio razglednicu na isto mjesto u kutiji i udaljio se korakom hirovitog kupca.

A i kako da mu objasnim da nikada ne kupujem razglednice koje sam već jednom kupio, jer sam ja, da, onaj kosac koji je cijelo ljeto uzalud dočekivao posljednje šinobuse?

I da još žeđam.

STVAR NAVIKE

Tog novembra zaredala su ubistva u gradskom parku ispod naših prozora. Prvo je, dobro se sjećam, imalo sva obilježja ritualne egzekucije. Sredovječnom je muškarcu iz grudi virila samo hromirana drška povelikog noža, ukrašena florealnim intarzijama tulipana, čega li već. A on je, proboden, nalegao na naslon, i ustobočio se, ružno bi bilo reći udobno, ali je tako izgledao, mirno sjedio i (još bi ružnije zazvučalo: sretno osmjehnut) gledao nekuda preda se, kao da se raduje dolasku nekoga koga je dugo očekivao. Naravno da smo se ubrzo svi sjatili oko klupe na rubu

parka, bilo je sunčano jutro, žurio sam, kao obično, na posao koji mrzim iz dna duše, tramvaji su ponovo ostali bez struje, putnici su morali pješati do sljedećeg raskršća, ja sam ionako koračao svojom prečicom kroz park pa sam se među prvima našao na mjestu zločina, što se kaže, a uskoro su me, onako zatečenog, (nemojte me, ubogog povjesničara, krivo razumjeti) više bavio nečitljivim intarzijama kromirane drške noža, oblikom, takođe, i procjenom sječiva, nego samim činom, događajem, ubistvom, da; jer, ne, ne, takav nož ne postoji u našoj zbirci srednjovjekovnog oružja Povijesnog muzeja, ovaj je sigurno donesen s nekih drugih prostora, tako sam razmišljao, i ne opažajući da klupu i mrtvaca okružuje sve veći broj znatiželjnika. Neko je, valjda, pozvao policiju, jer su se iz dajine čule sirene.

Ali, prije policijske patrole stigla su djeca iz obližnjeg vrtića i, umjesto da se rasprše po stazama travnjacima parka ili zajaše ljuljaške, sva su se sjurila, kao da ih je neko dozvao, do klupe s mrtvacem. Na moje zaprepaštenje, mali su nevaljalci, (kako sam ih drugačije mogao doživjeti?!), našli neočekivan objekat za svoje surove igre. Mladog odgojiteljici blijedog lica, kao da je cijelu noć preplakala za nekim ili nečim, svejedno, zaogrnutoj nekakvim ispranim vunenim kaputom, nije bilo ni na kraj pameti da ih zaustavi u svim tim njihovim nepodopštinama da pokojnika i žrtvu pljuskaju po obrazima, povlače za nos, ili da mu, udruženim snagama, (a jedan se dečkić iz našeg haustora posebno upinjao) izvuku nož iz grudi; policajci su ih jedva rastjerali i ogradili taj dio parka svojim trakama.

Pažljivo sam, dakako, pratio sve crne hronike u sve crnjim novinama, ali nigdje nisam našao slovo o tom događaju u našem parku. Ubistva su se, međutim, ponavljala, u novembru, redovito. Iz godine u godinu, baš u tom dijelu parka, na toj istoj klupi na jugoistočnom ulazu, onom ulazu gdje samo srce grada zaklanjaju vrhovi katedrale i krošnje visokih i egzotičnih stabala i bacaju guste sjenke na pošljunčane staze. Ubistva su se redala, kažem, supругu sam, koja je odlazila na posao u svitanje, upozorio da svakako zaobilazi park, i da radije čeka nepouzdanu tramvaj, a i sam ga izbjegavao, jedva se suzdržavajući, priznajem, kada bih ugledao mnoštvo oko klupe u sjenki velike vrbe opuštenih grana, da ne zakoračim u park. I nisam svraćao, imao sam previše svojih briga, ponekad bi mi samo palo na um kako bi neki savremeni hroničar ili novinarsko piskaralo mogao započeti rad na katalogu vatrenog i hladnog oružja upotrebljenog za ubistva u našem parku, a onda bih odbacivao i takvu pomisao; nije tu bilo ni sistema ni reda, uprkos nekolicine smaknuća iz vatrenog oružja, noževi su preovladali, svih vrsta i oblika.

I posljednje je ubistvo o kojem pričam, svjestan da ona poslije neće prestati, (i da tu niko ništa ne može poduzeti), i to je ubistvo, dakle, bilo na svoj način koliko neočekivano, toliko i neobično: vješt ubod nečega što je ličilo na vojnički bajonet (zaostao iz ko zna kojeg rata?!) u vrat golobradog mladića, iznenađen i precizan, po svemu sudeći, jer je momak, začuđenog pogleda, ostao toliko zatečen da je i dalje sjedio na klupi. Prepoznao sam, međutim, žrtvu. Bio je to momak, dječak, u stvari, iz stubišta naše zgrade, ponekad bi se i susreli i pozdravili, ali sam ga prepoznao tek sutradan, na color fotografiji u dnevnom listu, popraćenoj neodređenim i škrtim opisom sinočnjeg obračuna kvartovskih maloljetničkih bandi. I nije me to začudilo, bile su to takve godine, i brzo su prolazile, ali me osupnula činjenica da sam u licu ubijenog drugi dan tek prepoznao lice mladića iz haustora, dečkića iz one vrtičke skupine razuzdanih nevaljalaca s početka ove priče.

Što se to juče u svitanje dogodilo sa mnom, nisam umio objasniti.

Zar je toliko velika moć navike da se (u onim lelujavu nepouzdanim sjenkama vrbe) više usredsređujem na oružje kojim je počinjen zločin, nego na lice žrtve?! Ili sam svjesno/nesvjesno, svejedno, odbijao i primisao da male žrtve (i ubice, takođe) brzo rastu?

STRAST JE JAČA

Prema članku 237. Kaznenog zakona Republike Hrvatske o igrama na sreću zabranjeno je (osim, naravno, u kontroliranim uslovima) klađenje, kockanje i kartanje, pa me nije čudilo što se nekolicina staraca svakog petka podveče potajno okupljala u stanu mog komšije na spratu, kog ću za ovu priliku nazvati Sused, jer smo se tako i oslovljavali: „Bok daj, Mladiću (na pragu šezdesetih!)“ i „Kak ste kaj, Sused?“. Ne, nikakva buka i galama, ako ste na to pomislili, nije dopirala do mene; samo bi mi se, s vremena na vrijeme, učinilo da čujem odjek odbačenih karata na sto; sve se tu, kažem, odvijalo u tišini, kartaši su petkom podveče ulazili u naš neboder i odlazili u subotnja, ponekad, bogme, i nedjeljna svitanja. U ostale dane, kad bi se već sreli, obično pred liftom, razmijenili bi poneku riječ o budalaštinama svakodnevice, riječ – dvije, ponavljam, dovoljne da starca uvjere da u meni ima prešutnog i pouzdanog saveznika, što je on nagrađivao zavjereničkim smiješkom, a što je, pak, nekome koga od djetinjstva prati glas mlakonje i mlitavca promicalo u zaštitnika i čuvara tajne, pokrovitelja jedne zakonom zabranjene strasti. Na svu sreću, na izlasku iz lifta brzo smo se rastajali. Ruka ruci, bok, bok.

Onda sam, nekako s naletima sve hladnijeg vjetrova sa Sljemena, primjetio da se, u zavisnosti, valjda, od veličine uloga, sve učestalije, odnose stvari iz susjednog stana. Sused je, po svemu sudeći, gubio partiju za partijom; poslije secesijskih naslonjača i ogledala, na red su došli teški perzijski tepisi i raskošni lusteri, stojeće lampe i skupocijene vaze. Pomirio sam se već s tim da mu je sreća okrenula leđa, a da on ne može obuzdati tu ovisnost, strast, ili što to već jeste, a kada su špediteri iznijeli ogromne formate ulja na platnu, naramke (i naramke!), svežnjeve (i svežnjeve!) dobro očuvanih leksikona i enciklopedijskih izdanja kojima je mjesto u antikvarnicama, pa na kraju i masivni sto od hrastovine prekriven čojom, duboko sam odahnulo kao da sam zbacio s pleća veliki teret. Zaista, i zaista, pomislio sam, što bih odgovorio policiji da mi je pokucala na vrata s pitanjem znam li što se događa u mom susjedstvu? Da li bih našao pravi odgovor? Sad, ako ćemo pravo, nisam ni ja baš od juče, ako ništa drugo umijem se pretvarati, i često sam se pred drugima uspješno pretvarao, (uvijek na svoju štetu, dakako), ali, priznajem, nisam baš bio siguran da bi to moje umijeće i malo lukavstvo nadjačalo moj kukavičluk.

Oh, odahnuo sam, ponavljam.

Na moje zaprepaštenje, međutim, kartaši su nastavili sa seansama u pustom stanu. Da. Prvog (zimskog već) subotnjeg jutra ugledao kako naš ulaz napušta nekolicina muškaraca, svaki sa svojom rasklopnom stolicom obješenom o rame i udaljavaju se, zasuti snijegom, prema najbližoj tramvajskoj stanici. I tako se to nastavilo: bez obzira na studen i poledice: kartaši su, sve, naizgled, porodični ljudi i dobro situirani građani, daleko od svake sumnje da krše zakon, neizostavno su petkom dolazili sa svojim rasklopnim stolicama, i sutradan, prekosutra, svejedno, napuštali zgradu s tim stolicama na ramenu, u konspirativnoj tišini, i kao da se uopće ne poznaju, pa nema ni potrebe da se glasno oslovljavaju i pozdravljaju. Da li je Susedu sreća napokon okrenula svoje prijetvorno lice, i da li mu je karta (ipak!) krenula, što se kaže, nisam znao, ali je sve ukazivalo da barem svoj gubitak drži u kakvoj-takvoj ravnoteži s dobitcima. Dobra dva-tri mjeseca, ako sam dobro brojao.

Tog proljetnog jutra smo Sused i ja u isti čas izašli iz svojih stanova; lažem, čekao sam da čujem kako on otvara vrata a onda brzo iskoračio, dovoljno brzo da sagledam veliku dnevnu sobu ogoljenih podova i zidova sa željeznim vojničkim krevetom uz prozor. Pustoš, ničeg drugog više tu nije bilo, osim golih zidova. Sused, međutim, nije mogao sakriti blagi podsmijeh kojim je popratio moju nepristojnost, u najmanju ruku, ali je u rasklimanom liftu strpljivo čekao da se prvi oglasim. I ja sam se, mogli ste se kladiti, oglasio u nepodnošljivo neugodnoj tišini pedeset i pet metarske rupe u koju smo ponirali. Ne sjećam se više što sam promućao, ali sam natuknuo nešto kako sam siguran (pazi sad!) da je noćna partija bila teška i duga, sudeći po tome kako su karte do jutra žustro pljuštale po stolu. I pri tome sam se, sad se možete kladiti na sigurno, preglasno i glupavo zasmijao. „Nismo vam, ne daj Bože, mladi čovječe, emeli san?!“ zabrinuo se Sused. „Ma ne, nikako, naprotiv!“, još sam brže odvratio da mene baš dobro uspavljuje šum padanja karata na sto. Sused je vidljivo odahnuo, ali mu nije promaklo da zbunjenost nije napuštala moje lice. „Ali vas i dalje nešto muči, Mladiću?“ povjerljivo je upitao. Nisam imao kud, morao sam se odazvati: „Da, istina je“, promućao sam. „A što vas to muči, Mladiću?“ upitao je on tonom umirovljenog pedagoga ili profesora psihologije, filozofije, svejedno. Kao da nisam čuo pitanje, prešutio sam odgovor. Na osmom ili sedmom katu, Sused je ponovo zapitao: „Što vas muči, susedu?“ Zbunilo me je to što me prvi put nazvao susjedom, a ne mladićem, ali sam ipak upitao: „Muči me vaš veliki hrastovi sto koga više nemate, vidio sam da ga odvoze, a ja čujem kako karte padaju baš na njega!“

Sada je on šutio u nepodnošljivo škripi poniranja tri-četiri sprata, ne ublažavajući zavjerenički zarez u uglu usana.

„Oh, Mladiću, neka vas to više ne brine“, rekao je na izlasku iz lifta i pružio mi ruku. „Više vas nećemo uznemiravati! Prodao sam stan i selim, znate. A ne skrbite ni za vašu nedoumicu. Nije ona obična halucinacija i privid. Jer, što da vam kažem, ništa lakše od toga da četvorica zamisle dobar hrastov sto prekriven čojom. I da peti čuje kako karte padaju na taj sto“, rekao je i odmahnuo kao da se radi o nevažnoj sitnici.

UVIJEK VJERUJ SNU *SMS priča*

Došlo je neko divlje proljeće stari se voćnjak ponovo budi šljivik je procvjetao da ga ne pamtim tako raskošnog kada zapuše sjeverac s Papuka uskovitla se oluja latica padaju ti po očima i zastiru ti pogled valjda da ne vidiš pustoš oko naše rodne kuće zarastao je kolski put do nje ni ostale se staze se više ne vide sam sam ovdje niko se ne vraća u našu udolinu budi me roktanje divljih svinja srne mirno pasu a jeleni mi riču pod prozorom vegetacija je podivljala sad već preplavljuje armanište to sveto mjesto našeg djetinjstva i probija se kroz zidove gospodarski zgrada u naše dvorište skršio sam kose i kosilice polomio sam kardane i osovine ne mogu se više nositi sa šikarom korovom i travuljinom uskoro će nam progutati rodnu kuću ne znam više što da radim sve mi češće pada na um da dignem ruke od svega i vratim se u grad iz kog sam pobjegao a ne mogu se pomiriti s pomisli da će šipraga i travuljina prekriti sve što je naši stari pradjed i djed i naši roditelji na koncu otimali šumi šuma sada vratiti u svoje naručje za svijetla se i po danu se nikako s tim ne mogu pomiriti ali iz noći u noć sanjam da me obavijaju i guše lijane i puzavice, šalje mi mlađi brat SMS poruku iz zavičaja.

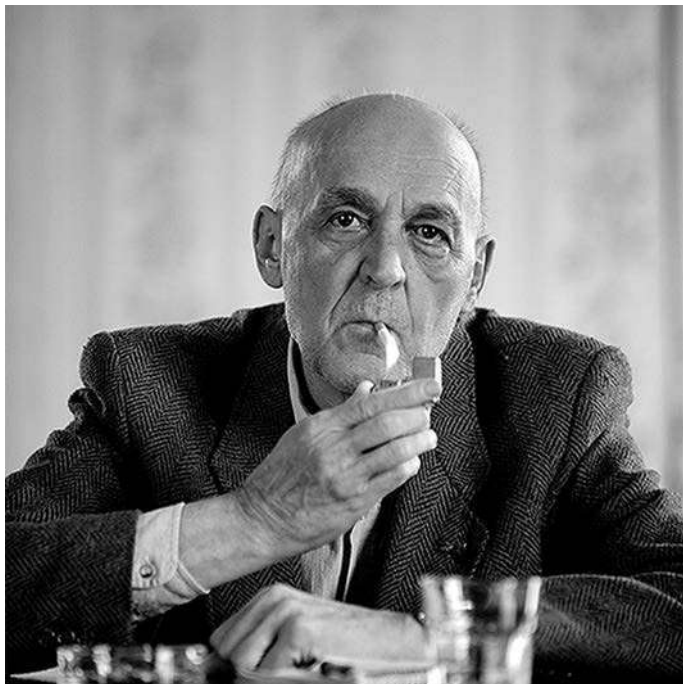
E, moj brate...

Uvijek vjeruj snu.

PRIJEKORI ME STIŽU SA SVIH STRANA

Kćerka ne želi sa mnom razgovarati oko njene odluke da se preseli u Irsku, ili Švedsku, nije važno, još i prigovara što se uopće uplićem oko njihovog (zeta i unuka) preseljenja, supruga ne može pojmiti da nisam u stanju pronaći dobrog vodoinstalatera, ne vjeruje mojim odgovorima, vjeruje da se neuvjerljivo izgovaram nedostatkom majstora, poslovni mi partneri zamjeraju što ne odgovaram na njihova pisma, prijatelji mi prigovaraju što ne dolazim na dogovorene teniske partije u parovima, pa im nedostaje onaj četvrti, a nikako ne vjeruju da nisam našao bar malo vremena da svratim na pivo i kazanski grah sa suvim rebrima i domaćim banijskim kobasicama.

Prigovori mi, kažem, stižu sa svih strana, a ja nikako, međutim, ne mogu da razumijem što me svi prekoravaju kao da sam živ.

IN MEMORIAM – MILOŠ VASIĆ (1947 – 2021)

Uz tolike živopisne biografije u nas, Mišina je bila jedna od najčudnijih uopće. Kao čovjek i kao novinar, on je kao kakav "pikaro" prošao ili prošetao kroz čitav raspon svih socijalnih grupa, društvenih klasa, supkultura i međusobno nepovezanih zanimanja i ljudi. U jugoslavenskoj socijalističkoj stvarnosti imao je biografiju kao američku. A tako je i pisao: lako, obavješteno, silno duhovito, prepun najrazličitijih podataka u golemom luku – od pisanja o knjigama, do najpoznatijih tekstova o kriminalnom i obavještajnom mišlju (čiji je bio vjerojatno najbolji poznavatelj od svih), novinskih članaka koji su uzimani kao pravni dokazi u suđenju koje je promijenilo Srbiju. Novinar, ukratko, kao društvena činjenica i agens.

Tako, u opasnoj i grotesknoj, ustvari mudroj simbiozi različitih svjetova nastala je i Mišina knjiga o ubojstvu Đinđića, nezaobilazna za svakoga tko hoće razumjeti genezu toga strašnog, za sva ova društva katastrofalnog, i do danas slabo shvaćenog čina i njegovih reperkusija.

Iz toga: da je Miša kojim slučajem rođen u Americi, Bob Woodward i Carl Bernstein gledali bi mu leđa. Njegova bezgranična znatiželja učinila je da se s lakoćom kretao širom bijelog svijeta – do polusvijeta. Od visokih socijalističkih funkcionara u kremaljski zatvorenim svjetovima do inspektora kriminalne policije što su po beogradskim ulicama hvatali dilere. Od Josipa Reihl-Kira do Tuste iz KUD Idijota. Od internacionalnih političkih šarlatana i ambasadora do legendarnih gradskih policajaca Novakovića i Banjca koji su lovili i hapsili Legiju i Zemunce...

Kao da je svemu bio blizu, svim važnim događajima, i moćnicima i pijunima, a nigdje se nije približio suviše niti se ikada kompromitirao. Netko od novinara u vrijeme dok smo još obojica pisali za *Vreme*, čiji je Miša bio suosnivač, napisao je jednom da u toj generaciji novinari "nisu hteli biti kao Miloš Vasić – hteli su biti Miloš Vasić".

Ne znam je li išta slično rečeno za nekoga u toj branši ovdje.

Pored svega toga, nikada nije imao ni mrve samoljublja ni nadmenosti veterana, arogancije koja zna doći od onolikog iskustva. Samo humor, otvorenost, čelični nervi (čega se sve naslušao!), diskrecija i hrabrost. Ne znam je li potonja osobina bila urođena ili je došla iz toga što je Miša podnio više ličnih tragedija nego što bi smio i mogao jedan život (i nije se žalio zbog toga). Ali to gdje se on usudio zavirivati kao novinar, s kakvih stvari dignuti poklopce i kakva vrata otvoriti – znalo nas je, pogotovo s vremenskom distancom, zapanjiti, onda kad bi čovjek shvatio koliko je opasno to sve bilo. Miša se usuđivao ne samo otvoriti istinski opasne teme, nego i duboko kopati po njima, istraživati i otkrivati – sve zbog toga da bi kasnije u sjajnim, sabijenim, ironično intoniranim tekstovima na svjetlo iznio podatke i informacije zbog kojih države obično skidaju glavu suviše znatiželjnima.

Miša kao da je živio po dva suprotstavljena principa – sebe ne uzimati ozbiljno, ali svoj posao uzimati tako ozbiljno kao da život o njemu ovisi. A njemu u nekim situacijama ovo zadnje nije bila hiperbola, nego stvarnost.

Kako će samo nedostajati ta njegova volja za "čakanjem mečke", želja i potreba da se potkopavaju upravo oni najmračniji segmenti društva, najopasnije strukture, bilo državne, paradržavne (još češće), ili pak sve one "nevladine organizacije" – kako je silno duhovito i mangupski nazivao ovdašnje kriminalne grupe i gangove.

Pada mi zbog svega toga nešto napamet: u Srbiji je prošlih godina bilo dosta okopavanja oko toga što se novinarskim nagradama dalo imena nekih kolega koji su se dobrano kompromitirali u gadnim godinama.

Ako se jednom ustanovi – a morala bi – nagrada nazvana po Milošu Vasiću, oko toga naziva nitko s imalo pameti i savjesti i poštenja neće se buniti.

Mišu Vasića bilo je naime čast poznavati.

Đorđe Matić

PANOPTIKUM

Goran Borković

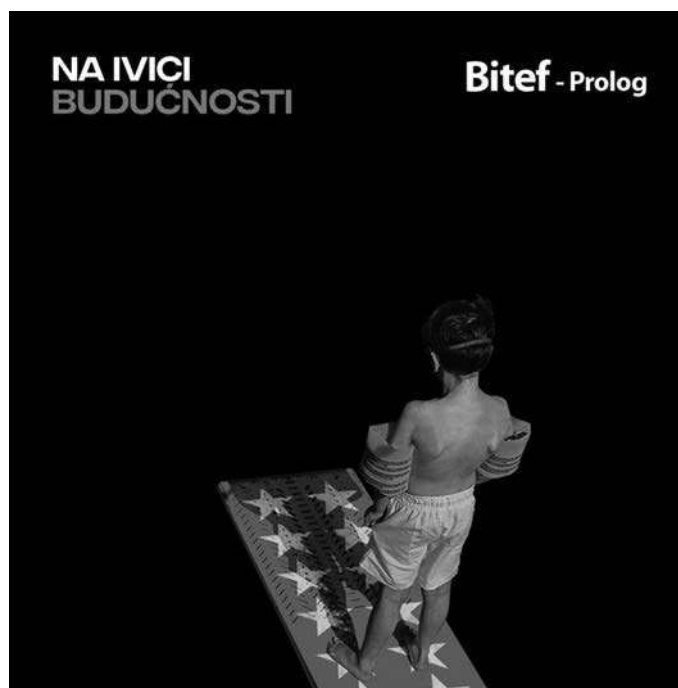
OTKAZAN 65. BEOGRADSKI SAJAM KNJIGA

Međunarodni Beogradski sajam knjiga neće biti održan krajem oktobra, kako je bilo planirano nakon nekoliko promjena termina, objavio je Odbor Sajma knjiga, konstatirajući da je zajednički stav udruženja izdavača da ne postoje uvjeti za održavanje i uspješnu realizaciju 65. izdanja ove manifestacije.

Odbor Sajma knjiga, na čijem je čelu akademik Dušan Kovačević, naveo je u saopćenju da je s Gradom Beogradom, kao osnivačem, i s upravom Beogradskog sajma, učinio sve da se, zbog kontinuiteta i značaja Sajma knjiga na kulturnoj mapi Srbije i regije, 65. Sajam knjiga ipak održi. Odbor podsjeća da je u junu predložio održavanje Sajma knjiga u septembru, "ispravno predviđajući moguće prepreke" za održavanje u oktobarskom terminu. Taj prijedlog, iako prvobitno prihvaćen od izdavača, promijenjen je i Sajam je "na njihov zahtjev vraćen u oktobarski termin".

Grad Beograd, uprava Sajma i Odbor Sajma knjiga, kako je naglašeno, bili su spremni da se Sajam održi i u postojećim epidemijskim uvjetima da se ulaz omogući isključivo cijepljenima i s negativnim testom, kao i da se osigura besplatni ulaz za one koji bi prvu dozu cjepiva primili tokom Sajma knjiga. "Odbor razume stav izdavača, ali sa kolegijalne strane smatra da izlazak u javnost bilo koje grupacije i preudiciranje odluke Odbora Beogradskog sajma knjiga ne doprinosi manifestaciji", navedeno je u saopštenju, uz napomenu da će svakako, kada se stvore uvjeti prihvatljivi za sve, Sajam knjiga biti organiziran.

Potpredsjednica Vlade Srbije i ministrica kulture i informiranja Maja Gojković podržala je prethodno prijedloge udruženja izdavača u vezi sa Međunarodnim sajmom knjiga u Beogradu i pozvala organizatore da razmotre plan o njegovom održavanju sredinom septembra. Udruženje izdavača i knjižara Srbije, Udruženje profesionalnih izdavača Srbije i grupacija samostalnih izdavača zatražili su prethodno od nadležnih odlaganje Beogradskog sajma knjiga do standardnog oktobarskog termina 2022. godine, smatrajući da je održavanje te manifestacije polovicom septembra neprihvatljivo, jer bi proteklo bez dovoljno publike, novih naslova, ekonomskog opravdanja za izdavače i bez dovoljno izdavača.

GRAND PRIX 54. I 55. BITEFA PREDSTAVAMA HEMATA I HORVATA

Grand prix "Mira Trailović" 54. i 55. Bitefa ravnopravno je pripao predstavama "Opčinio sam te" iranskog redatelja i koreografa Ehsana Hemata i "Cement Beograd" Beogradskog dramskog pozorišta, u režiji Sebastijana Horvata, a s obzirom na dvostruko festivalsko izdanje, ravnopravno je dodijeljena i specijalna nagrada "Jovan Ćirilov" predstavama "Višnjik u višnjiku" u režiji Bobe Jelčića i "Farm Fatale" u režiji Filipa Kena. Jelčiću je pripala i nagrada "Politike", ravnopravno s Vimom Vandekejbosom, čijom je predstavom "Tragovi" 54/55. Bitef otvoren. Nagrade dvostrukog izdanja Bitefa, održanog u izuzetno teškoj epidemiološkoj situaciji, zbog koje je glavni program ostao bez dvije predstave, svečano su dodijeljene 25. septembra u Dorćol placu.

Međunarodni žiri 54/55. Bitefa dodijelio je Grand prix plesnoj predstavi "Opčinio sam te" u produkciji 2nd to the right (Bruxelles/Teheran) uz obrazloženje da su redatelj i koreograf Ehsan Hemat, njegov tim i moćni, međusobno različiti plesači opčinili publiku povezavši ličnu tragediju iranskog kazališnog stvaraoca s jednim od najvećih izazova današnjice: pretjeranim nadzorom i digitalnom manipulacijom. Grand prix ravnopravno je dodijeljen i predstavi BDP-a "Cement Beograd", uz obrazloženje da pisac Milan Ramšak Marković i redatelj Sebastijan Horvat razvijaju "briljantnu, inteligentnu diskusiju sa Hajnerom Milerom i ponovo pišu Cement Fjodora Gladkova, da bi nam prikazali aspekte revolucije od reja do groba i nazad". Specijalna nagrada "Jovan Ćirilov" dodi-

jeljena je on-line predstavi "Višnjik u višnjiku" u režiji Bobe Jelčića i produkciji trupe de facto iz Zagreba, koja je izvedena preko Zoom platforme, kao nova forma digitalnog kazališta. Za predstavu "Višnjik u višnjiku" Jelčić je dobio i jednu od dvije ravnopravne nagrade "Politike" za najbolju režiju, uz obrazloženje da je "izrazio dramu kovida-19 i lokdauna, a da ih nikada nije spomenuo".

NAGRADA MILAN MLADENOVIĆ ANI & THE CHANGES

Regionalna nagrada Zaduzbine Milana Mladenovića za 2021. godinu dodijeljena je Ani & The Changes za pjesmu "Tu", saopćeno je 21. septembra u Beogradu, na svečanoj dodjeli tog priznanja, ustanovljenog u cilju poticanja muzičkog stvaralaštva koje odlikuju vrijednosti svojstvene umjetničkoj ostavštini Milana Mladenovića (1958-1994), prerano preminulog frontmena Ekatarine Velike. Na 63. Mladenovićev rođendan nagradu je Ani Ćurčin uručila Maja Marčić iz Zaduzbine "Milan Mladenović", a dobitnicu su proglasili članovi benda Dram, prošlogodišnji laureati, koji su potom i uživo nastupili u prostoru Silosa.

Na osnovu odluke žirija koji su činili: Damir Urban (Hrvatska), Kiril Džajkovski (Sjeverna Makedonija), Ivan Fece Firči (Srbija), Katarina Epštajn (Srbija) i Zoran Stajčić (Hrvatska), drugo mjesto su zauzela prvi put dva izvođača – grupa Vizelj iz Srbije pjesmom "Novčanice" i Dina Jašari iz Sjeverne Makedonije pjesmom "Boi". Na trećem mjestu je završio srpski bend KoiKoi s pjesmom "Missipi", na četvrtom Kralj Čačka i Nina Bajsic (Srbija/Hrvatska), koji su učestvovali s pjesmom "Obrnut red stvari", a peto mjesto zauzeo je bend Žen iz Hrvatske s pjesmom "Uroni u san". Ana Ćurčin zahvalila je na nagradi, dodajući kratko da nije navikla da pobjeđuje. "Nadam se da ćemo nastaviti da pravimo muziku, iako se stalno kolebamo u tome", dodala je ona.

Damir Urban, koji zbog obaveza nije mogao da doputuje u Beograd, ocijenio je u video poruci da su tekstovi "lošija strana". Navodeći da je satima i satima preslušavao prijave, te da je ukupno sve "mnogo više nego što je očekivao", Urban je ocijenio da, što se muzike tiče, "ima predivno snimljenih i aranžiranih pjesama i izvrsnih ideja". "Ljudi idu naprijed. Što se tekstova tiče, ukupno gledano su lošija strana", ocijenio je on, dodajući da se mučilo da pronađe tekst u kojem ima "nešto intimno, iskreno, živo"... Ipak, kako je konstatirao, živim u drugom vremenu. "Sve što sam ja primijenio danas više ne vrijedi. Sve one starije od sebe kao što sam ja i ostali članovi žirija treba u potpunosti zanemariti. Uzmi pobjedu i bježi", poručio je Urban. Uz novčanu nagradu od 2.000 eura, dobitnici nagrade pripala je i specijalno za ovu priliku izrađena statua, u saradnji sa Futro Design Studiom.

PUCNJI U MARSEJU

Igrano-dokumentarni film „Pucnji u Marseju“ redatelja i producenta Gordana Matića, zasnovan na francuskom sudskom procesu za ubojstvo kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. godine u Marseju, imat će beogradsku kino premijeru u Kombank dvorani u Beogradu na godišnjicu atentata 9. oktobra. Svjetska premijera te crno-bijele sudske drame bila je proteklog ljeta na 34. Filmskom festivalu u Herceg Novom, nakon čega je Matićev film prikazan i na festivalima u Sarajevu i Nišu.

Prema scenariju Matića i Vladimira Andrića, film prati sudski proces teroristima koji su bili suučesnici Vlade Georgijeva Černozemskog, pripadnika VMRO i glavnog atentatora na Aleksandra od Jugoslavije i ministra vanjskih poslova Francuske. Glavni likovi su tužioc, advokati, suci, optuženi i svjedoci događaja. „Ovo je jedna od priča koje nisu dovoljno tretirane u našoj istoriji, niti u kinematografiji, a smatram da je to jedan od događaja koji je obeležio istoriju Evrope“, izjavio je Gordan Matić na konferenciji za novinare, navodeći da je scenario nastao nakon nekoliko godina istraživanja po domaćim i svjetskim arhivima, a najveći dio bazira se na autentičnom stenogramu suđenja, koji ima čak 970 strana.

Kroz dramaturgiju i igranu rekonstrukciju pravog sudske procesa, ali i kroz ono što je tokom njega izostavljeno, predstavljena je sudska drama najbliža istini o samom suđenju. Film sadrži i prave dokumentarne snimke atentata, ali i pseudo-dokumentarne dijelove. „Odluka o neobičnoj strukturi filma došla je sama od sebe. Izazov je praviti sudsku dramu – i rediteljski i glumački i snimateljski. Treba držati ritam, tempo, a to je kamerno, sukob se zasniva na verbalnom, na dijalogu. Tako smo uneli i dokumentari, lažni dokumentarni deo gde akteri događaja govore direktno u kameru, objašnjavaju atmosferu vremena i saznanja do kojih su naknadno došli“, rekao je Matić, inače direktor Filmskog centra Srbije.

„Ideja je bila da prikazemo šta se zaista govorilo u toj sudnici, a s druge strane i šta je izostavljeno i da li je u tom istorijskom momentu bilo svesno izostavljeno od strane francuskog pravosuđa i vlasti ili je to bio pokušaj da se što pre završi proces, da se jedna sramota, mrlja nad Francuskom, na čijem je tlu atentat počinjen, opere i da se više ne bave time“, izjavio je Matić. U glumačkom ansamblu su Vladimir Aleksić, Svetozar Cvetković, Tihomir Stanić, Strahinja Blažić, Đorđe Đoković i Nikola Šurbanović, Marko Marković... .

NOVA KNJIGE MIRKA DEMIĆA

Promocija nove knjige Mirka Demića "Ruža pod ledom: roman od priča", objavljene 2021. godine u izdanju Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta" iz Zagreba, održat će se u četiri grada ovaj mjesec. Prva promocija je u Zagrebu, u Centralnoj biblioteci "Prosvjete", 14. oktobra u 17 sati, slijedi potom promocija dan kasnije u Dvoru u 11 sati u Knjižnici i čitaonici, potom u Sisku u 19 sati u Narodnoj knjižnici i čitaonici "Vlado Gotovac" te na kraju ove mini turneje 16. oktobra u 11 sati u glinskoj Kino dvorani. Organizator promocija je SKD Prosvjeta – Centralna biblioteka / Središnja knjižnica Srba.

Mirko Demić, romanopisac, pripovjedač, esejista, dramski pisac, publicista, priređivač, rođen je 1964. u Gornjem Klasniću kod Gline. Od dosadašnjih djela ističemo romane i pripovijetke: Jabuke Hesperida (1990); Slamka u nosu (1996); Čilibar, med, oskоруša (2001); Apokrifi o Furtuli (2003); Sluge hirovitog lučonoše (2006); Molski akordi (2008); Trezvenjaci na pijanoj lađi (2010); Po(v)ratnički rekvijem (2012); Ataka na Itaku (2015); Čutanja iz Gore (2016); Pustolovine bačkog opsenara (2018) i Ruža pod ledom (2021). kao i objavljene eseje Pod otrovnim plaštom (2010); Na ničijoj zemlji (2016) i Sladenje gorčinom (2008).

Demić je dobitnik Andrićeve nagrade (2009), nagrade "Dejan Medaković" (2011), "Meša Selimović" (2017), "Miroslav Dereta" (2018) i Đurđevdanske nagrade grada Kragujevca (2019) te nagrade "Branislav Nušić" (2018). Za doprinos razvoju bibliotečko-informacione djelatnosti i kulture u Republici Srbiji dobio je nagradu "Đura Daničić" za 2013. godinu. Član je Srpskog književnog društva. Živi i radi u Kragujevcu

OPROŠTAJ BEOGRADSKOJ FILHARMONIJE OD TASOVCA

Beogradska filharmonija oprostila se 1. oktobra od iznenada preminulog dugogodišnjeg direktora Ivana Tasovca emotivnim koncertom na Kolarcu, uz ovacije publike. Šef-dirigent BGF Gabrijel Felc najavio je na početku koncerta, kojem su prisustvovali i pojedini državni zvaničnici, da će, umjesto minuta šutnje, Beogradska filharmonija pokloniti Tasovcu ono za šta je živio, a to je muzika. Orkestar BGF je specijalno za tu priliku izveo Valcer broj 2 Šostakovića, a uz prve taktove produkcijski tim Beogradske filharmonije unio je u dvoranu Kolarčeve zadužbine veliki transparent s natpisom "Beogradska filharmonija voli Tasu". Članovi orkestra BGF odsvirali su sa suzama u očima kompoziciju, a ganuta publika pozdravila je stajanjem ovacijama tu gestu.

Tasovac je iznenada preminuo 29. septembra u 55. godini. Bio je na čelu BGF od marta 2001. do septembra 2013. godine, a potom ponovo od januara 2017. U međuvremenu je bio na funkciji ministra kulture Srbije. Tasovac je, prema navodima Blica, preminuo u svom domu nakon što mu je iznenada pozlilo, a ekipa hitne pomoći bezuspješno je pokušala reanimaciju. Rođen 1966. godine u Beogradu, Tasovac je diplomirao i magistrirao klavir na Konzervatoriju "Petar Iljič Čajkovski" u Moskvi, a već u 12. godini debitirao je kao pijanist s orkestrima Beogradske i Zagrebačke filharmonije. Tokom profesionalne pijanističke karijere nastupao je kao solista i s orkestrima u Italiji, Švicarskoj, Španjolskoj, Irskoj, SAD-u, Rusiji, Belgiji, bivšim jugoslavenskim republikama i drugim zemljama, a od početka 2000-ih posvetio se menadžerskom poslu na čelu BGF-a.

FESTIVAL DJEČJE ILUSTRACIJE

Središnja knjižnica Srba u RH Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta" upućuje poziv djeci osnovnoškolskog i predškolskog uzrasta da sudjeluju na Festivalu dječje ilustracije 2021. godine ilustrirajući omiljene lik(ove) ili scenu iz djela MIROSLAVA MIKE ANTIĆA.

Cilj ove manifestacije je približiti srpsku književnost za djecu najmlađim članovima srpske zajednice i potaknuti ih na čitanje i kreativno izražavanje. Krajnji cilj Festivala je približiti djeci kulturu i stvaralaštvo vlastitog naroda.

Krajnji rok za slanje radova je 15. oktobra 2021. godine. Tema ilustracije može biti iz bilo kojeg djela za djecu iz opusa Mike Antića prikazana na način kako ih djeca zamišljaju. Stručni žiri će vrednovati kreativnost i originalnost radova podijeljenih u devet dobnih kategorija (predškolski uzrast i po jedna kategorija od 1. do 8. razreda). Od najboljih radova priredit će se izložba u dvorani biblioteke, a najbolji iz svake kategorije bit će nagrađeni prigodnim nagradama.

Svaki rad mora na poleđini imati čitko ispisane podatke: ime i prezime, razred i škola ili naziv dječjeg vrtića, naziv djela na koju se ilustracija odnosi, adresu i kontakt telefon.

Jedan učenik može poslati jedan rad. Izbor tehnike rada je slobodan. Radovi moraju biti rađeni samostalno. Format papira treba biti u skladu s formatom mape za razred koji pohađa učenik (odnosno iz bilo koje školske likovne mape). Pristigli radovi na natječaj se ne vraćaju.

Radovi se šalju na adresu:

SKD Prosvjeta-Centralna biblioteka

Središnja knjižnica Srba u RH

Preradovićeve 18/1

p.p. 9

10.106 Zagreb

Izabrani najbolji radovi u svakoj kategoriji, kao i točan datum održavanja centralne izložbe s najuspješnijim radovima bit će objavljeni na web stranici biblioteke.

Fotografija: Goranka Matić / Moravice, Lovci, 1985.

CIJENA 20 KN

www.casopis-prosvjeta.net

FOTOGRAFIJE: GORANKA MATIĆ
MJESTO ŽAKULE (GORE) | KAFANA GORANKA, MORAVICE, 1985.

АУТОРИ

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / GORAN BORKOVIĆ / MILAN CIMEŠA / MIRKO DEMIĆ / SLAVICA GARONJA
SLOBODAN GRUBAČ / ZORAN JOVANČEVIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / DRAGO KEKANOVIĆ / ĐAKON BUDIMIR KOKOTOVIĆ
DUŠAN KOLUNDŽIĆ / MILOŠ KORDIĆ / ŽELJKO KRESOJEVIĆ / BOJAN KRIŠTOFIĆ / ŽELJKO LUKETIĆ / GORAN MAKSIMOVIĆ
ĐORĐE MATIĆ / GORANKA MATIĆ / MIRKO MLAKAR / ĐORĐE NEŠIĆ / ALEKSANDAR POPOVIĆ / NATAŠA PUŠKAR / IGOR RUŽIĆ
MILENA SEVEROVIĆ / SRĐAN SRDIĆ / MLADEN VESKOVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / NENAD ŽIVANOVSKI